

TÜRKMEN DÖWLET MALIÝE INSTITUTY

D. Şirzade, D. M. Hemraýew, Ç.K. Rejepow

**MIKROYKDYSADYÝET DERSI
BOÝUNÇA MESELELERIŇ
WE TESTLERIŇ ÝYGyndysy**

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrliги
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
“Ylym” neşirýaty
2019

Şirzade D. we beýl.

§ 52 Mikroykdysadyýet dersi boýunça meseleleriň we testleriň ýygyny. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby.
– A.: Ylym, 2019. – 172 sah.

Mikroykdysadyýet – bu binýat dersdir. Muňa bilim ulgamynyň ykdysady nazaryýet we amaly okuw sapaklarynyň köp bölegi esaslanýandy. Mikroykdysadyýetiň esasy düzgünlerini anyk bilmän, ykdysady hasaplaryň esaslaryny, manysyny aňlamak, çylşyrymly makroykdysady hadysalary düşündirmek, ykdysady pikirlenmeleriň häzirki zaman ugurlarynyň ösüşinden baş çykarmak kyndyr, ýagny mikroykdysadyýeti düýpgöter öwrenmän, ýokary derejeli ykdysatçy bolmak mümkin däldir.

Mikroykdysadyýet dersi boýunça meseleleriň we testleriň ýygynyň esasy maksady döwletiň ykdysady kanunlarynyň çäginde hojalygy ýöredýänleriň ykdysady netijeliligini ýokarlandyrmak üçin, mikroykdysady nazaryýetiň düzgünlerine we taglymatlaryna esaslanyp, meseleleriň we testleriň üsti bilen hadysalara täsir edýän faktorlary ýüze çykarmagyň we oňaýly çäreleri görmegiň ýollaryny öwrenmekden we görkezmekden ybaratdyr.

Bu ýygynyň 3–12-nji temlaryny uly mugallym, y. y. k. D. Şirzade, 1-nji we 2-nji temalaryny uly mugallym D. M. Hemraýew, 13–14-nji temalaryny uly mugallym G. K. Rejepow taýýarlady.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

“Mikroykdysadyýet dersi boýunça meseleleriň we testleriň ýygyny” atly okuw gollanmasy Mikroykdysadyýet dersiniň maksatnamasyna laýyklykda düzülen. Meseleler biri-birinden çylşyrymlygynyň derejesi boýunça tapawutlanýarlar. Talyplar bu meseleleri we testleri ýokary okuw mekdeplerinde geçilýän okuw we amaly kitaplary doly we gutarnykly okap hem-de öwrenmek bilen, çözmegiň we dogry jogap bermegiň hötdesinden gelip bilerler. Mikroykdysadyýet dersi boýunça meseleleriň we testleriň ýygynyndaky meseleleriň çözülmegi we testlere, soraglara dogry jogap berilmegi talyplara bu ugurda bilimi döredijilikli özleşdirmäge ýardam berýär.

Mikroykdysadyýet dersi boýunça meseleleriň we testleriň ýygynyndynyň esasy maksady talyplara ykdysady pikirlenmäniň üsti bilen ykdysady nazaryýetiň Mikroykdysadyýet bölümi boýunça özbaşdak türgenleşmäge ýardam bermekdir, şeýle hem elýeterli çeşmelerdäki ýurdumyzyň, daşary ýurtlaryň ykdysatçylarynyň kitaplaryny özbaşdak, oýlanyşykly öwrenmäge talyplaryň höwesini ýokarlandyrmakdyr.

Meseleleriň köpüsi logiki (oý-pikir) görnüşdedir. Şol meselelerdäki hadysalaryň görkezijileriniň baglanyşyklaryny derňäp, jogabyny ylmy taýdan esaslandyryp netije çykarmaly, şeýle hem talyplar, köplenç, öz durmuş tejribelerini göz önünde tutup we subýektleriň ykdysadyýetde özüni alyp barşy baradaky nazaryýete esaslanyp, meseleleriň, testleriň dogry jogabyny berip bilerler. Meseleleriň çözülmegi we testlere dogry jogap berilmegi üçin diňe durmuş tejribesi ýeterlikli däl, ýagny ykdysady nazaryýetiň esaslaryny hem bilmek talap edilýär.

Her bir meseläniň mazmuny we talap edilýän şertleri birmeňzeş däl. Käbir meseleleriň jogaplary hem ýeke manyly däl. Meseleler ýygynynda hem hasaplardan başga-da grafik we diagramma görnüşindäki şekiller bilen ýerine ýetirmeli meseleler hem bar. Käbir meseleler dürli garaýyşlary ýüze çykarmakda çekişme (diskussiýa), intellektual ýaryş görnüşinde düzülen. Mundan başga-da dogry jogaby tapmak üçin meseleleriň käbir jogaplary diňe umumy ugurlary görkezmege talap edýär.

Bu meseleleriň çözülmegi bilen biziň bazar ykdysadyýetine geçiş aýratynlyklarymyzyň meýilleri, şeýle hem ähli ýurtlara mahsus bolan umumy meýiller ýüze çykarylýar: ykdysady baýlyklaryň (maddy we pähim-paýhas baýlyklarynyň, zähmete ukyply ilatyň sany, telekeçilik ukyby we ş.m.) çäkliligi, islegleriň çäksizligi we ykdysadyýetde netijeliligi ýokarlandyrmakda saýlap-seçmegiň zerurlygy.

Mundan başga-da bu kitap şu nukdaýnazardan ykdysadyýetiň kanunlaryny, önümçiligi gurnamak, önümi öndürmek we ýerleşdirmek ýaly meseleleri öwrenmäge talyplara ýardam berýän kitapdyr.

“Mikroykdysadyýet dersi boýunça meseleleriň we testleriň ýygyny” mugallymlara Mikroykdysadyýet dersi boýunça amaly sapaklary gyzykly, netijeli geçirmäge hem ýardam berer.

1-nji TEMA

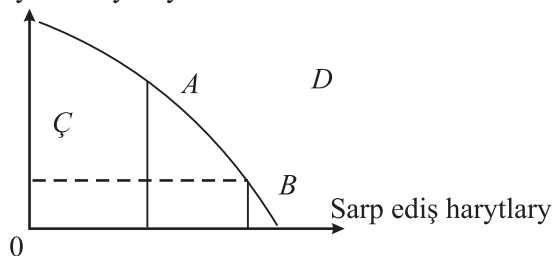
MIKROYKDYSADYÝET DERSI BARADA DÜŞÜNJE. ONUŇ ÖWRENILIŞ OBÝEKTİ, MESELELERİ WE USULLARY

Meseleler

1-nji mesele (çözüldi bilen nusga hökmünde)

Önümçilik mümkinçiliginiň egri çyzygyna seredeliň.

Maýagoýum harytlary

1.1-nji surat. Önümçilik mümkinçiliginiň egri çyzygy

Aşakdaky nokatlaryň nähili ykdysady mazmuny bar? Olar:

A , B , $Ç$, D nokatlary.

A nokatdan B nokada hereket, B nokatdan $Ç$ nokada, A nokatdan D nokada hereket.

Çözülişi:

1) Ykdysady resurslaryň doly ulanylmagy we önümçilik mümkinçilikleriniň toplanmagy şertinde, sarp ediş harytlarynyň önümçiligi bilen deňeşdirilende, A nokat maýagoýum harytlarynyň öňdebaryjy önümçiligini görkezýär.

Ykdysady resurslaryň doly ulanylmagy şertinde, maýagoýum harytlarynyň önümçiligi bilen deňeşdirilende, B nokat sarp ediş harytlarynyň öňdebaryjy önümçiligini görkezýär. Bu bolsa, esasan, “şu günki ykdysadyýeti” aňladýar.

$Ç$ nokat işçi güýç resurslarynyň iş bilen doly üpjün bolmandygyny aňladýar.

Bar bolan resurslar bilen D nokada ýetip bolmaýar.

2) A nokatdan B nokada hereket maýagoýum harytlarynyň öndürilişiniň peselmegini, sarp ediş harytlarynyň öndürilişiniň ýokarlanmagyny görkezýär, ýagny bu hereketiň manysy – “ertirki günün ykdysadyýetinden” “şu günki ykdysadyýete” geçmekdir.

B nokatdan C nokada hereket resurslaryň doly işde bolmagy bilen sarp ediş harytlarynyň öndürilişiniň peselmegini görkezýär.

C nokatdan A nokada hereket resurslaryň ulanylmagynyň ýokarlanmagy bilen maýagoýum harytlarynyň öndürilişiniň artýandygyny görkezýär.

A nokatdan D nokada hereket bar bolan resurslar bilen D nokada ýetip bolmaýandygyny aňladýar.

№2. Grafikleri çyzyp:

a) howanyň temperaturasynyň aşaklamagy sowuklama keseliniň;

b) sowuklama keseli bilen aspirin dermanyna hyrydarlygyň.

Bu hadysalaryň haýsysynda göni we haýsysynda ters gatnaşyklar bar?

№3. San belligindäki kesgitlemeleriň her biri üçin oňa laýyk harp bellikli (A , B , C , D) kesgitlemeleri tapmaly:

1. Hakykatlary umumylaşdyрма esasynda netije çykarma usuly.

2. Ykdysadyýet nähili bolmalydygyny bahalandyrýan pikirlenmä esaslanýan ykdysady ylmyň ugry.

3. Ykdysady hakykatyň ýönekeý keşbini döredýän abstrakt düzüm.

4. Pikiri sowma tötänlik, möhletli häsiýetden we baglanyşykdan ybarat bolan obýektiň barlag usuly.

A . Ykdysady model;

B . Abstraksiýa;

C . Induksiýa;

D . Kadaly ykdysady nazaryýet.

Jogabyny delillendirmeli.

№4. Çak edeliň, ykdysadyýetde önümiň iki görnüşi öndürilýär – süýji-köke (X haryt) we ony öndürmek üçin enjamlar (Y haryt). Öndürilýän harytlaryň mukdary 1.1-nji tablisada berlen.

**Önümçilikde 1 aýda öndürilýän harytlaryň görnüşi
boýunça mukdary**

Wariantlar	X harydyň mukdary (müň tonna)	Y harydyň mukdary (san)
<i>A</i>	0	10
<i>B</i>	4	9
<i>C</i>	6	7
<i>D</i>	7	5
<i>F</i>	8	3
<i>G</i>	9	0

Tablisanyň maglumatlaryna esaslanyp, önümçilik mümkinçiligi-
niň egri çyzygyny çyzmaly we düşündiriş bermeli.

№5. Aşakdakylaryň haýsylary mikroykdysady nazaryýetiň pred-
metiniň manysyna degişli däl we näme üçin?

- a) islegleri doly kanagatlandyrmak;
- b) sarp ediş harytlary;
- ç) çäksiz islegler;
- d) çäksiz serişdeler (resurslar);
- e) zähmeti netijeli ulanmak.

№6. Mikroykdysadyýetiň subýektleri (gatnaşyjylary):

- sarp edijiler;
- satyjylar;
- öndürijiler;
- alyjylar;
- döwlet;
- maşgala;
- şahsyýet;
- telekeçiler.

Gatnaşyjylary alamatlary boýunça toparlara jemläp görkezmeli.

№7. Aşakdaky baglanyşyklara seredip, şunda näme sebäp we
näme netije bolýandygyna jogap beriň. Sebäpler we netijeler öz or-
nuny çalşyp bilýärmi?

- a) girdeji we bilim;
- b) pes girdeji we köp çagalalyk;

ç) ýurtda zähmet hakynyň we nyrlaryň derejesiniň ýokarlanmagy;
d) bazarda harytlaryň hödürülenmesiniň we şol harydyň nyrynyň üýtgemegi.

№8. Pähim-paýhasyňa we öz tejribäňe esaslanyp kesgitlemeli:

1) Şu aşakdakylaryň arasynda nähili funksional baglanyşyk bar?

a) harydyň nyry bilen oňa bolan hyrydarlygyň;

b) Siziň pul girdejiňiz bilen süýşürtingileriň;

ç) Siziň pul girdejiňiz bilen gündelik sarp edilme harajatlarynyň;

d) ssuda (berilýän karz pul) üçin göterim möçberi bilen karz almaga hyrydarlygyň.

2) Bu baglanyşyklaryň haýsylary göni we haýsylary ters gatnaşykda?

3) Siziň jogabyňyzda “beýleki şertleriň deňliginde” diýen ýörelge göz önünde tutulduymy?

TESTLER

№1. Mikroykdysadyýetiň öwreniş obýektini görkeziň:

a) aýratyn ykdysady agentleriň bazarda özüni alyp barmagy boýunça gatnaşyklar;

b) aýratyn bazarlaryň ýagdaýy we alternatiw maksatlar üçin serişdeleriň bölünişi barada gatnaşyklar;

ç) bazarda belli önümçilikde önümleriň nyrynyň emele gelmegi hem möçberi barada gatnaşyklar;

d) ählisi dogry.

№2. Mikro we makroykdysadyýete degişli pikirlenmeleri bellemeli:

a) hökümet liberal nyry syýasatyny geçirýär;

b) köp wagtyň dowamynda ýagşyň ýagmazlygy käbir ýurtlarda gallanyň hasyllylygyny peseldýär;

ç) ýurduň zähmet hakynyň in pes derejesi 500 manada deň;

d) býujet ýetmezçiligini ýok etmek puluň hümmetsizlenmeginiň derejesini peseltmegiň ýolunyň biridir;

e) salgyt möçberiniň peseldilmegi ýurtda işewürligi höweslendirýär;

ä) talyp töleginiň mukdary onuň maşgalasynyň adam başyna düşýän ortaça girdejisine ýa-da öz girdejisine bagly;

f) Milli manadyň erkin konwertinlenmegi (çalşylmagy) daşary ykdysady işleriň işjeňleşmegini, ykdysadyýetiň açyk modelini aňladýar.

№3. Aşakdaky ýagdaýlaryň haýsysy häzirki “ykdysady adam” modeline degişli:

a) hususy eýeçilik – munuň özi we ýokary başarjaňlyk erkin bäsdeşlikde adama maksadyny durmuşa geçirmäge ýardam berýär;

b) merkezleşdirilen sazlaşykly paýlaýyş ykdysadyýetde “ujypsyzja zat”;

ç) döwletiň gatnaşmazlygynda adam öz maksadyna ýetip bilmeýär – ol örän ejiz we özüne ynamsyz;

d) hiç biri.

Dogry jogap beriň.

№4. Aşakdakylaryň haýsylary mikroykdysady nazaryýetiň predmetiniň manysyna degişli däl?

a) islegleri doly kanagatlandyrmak;

b) azyk harytlary;

ç) çäksiz islegler;

d) çäksiz serişdeler (resurslar);

e) serişdeleri netijeli ulanmak.

№5. Oňaýly (pozitiw) we kadaly (normatiw) pikirlenmeleri kesgitlemeli we jogaby ylmy taýdan esaslandyrmaly:

a) Buýruk-administratiw ykdysadyýetden bazar ykdysadyýetine geçilen döwürde GDA ýurtlarynda önümçiligiň peselmegi we milli puluň hümmetsizlenmeginiň ýokarlanmagy ýüze çykdy;

b) önümçiligiň peselmeginiň we milli puluň hümmetsizlenmeginiň ýokarlanmagynyň toplumlaýyň öňüni almak çärelerini görmek zerur;

ç) “ykdysadyýeti düzümläýin özgertmek” beýleki maksatlardan başga adamlaryň sarp ediş derejesini ýokarlandyrmaga gönükdirilen;

d) düzümläýin özgertmegi amala aşyrmak işsizligi ýokarlandyryp, durmuş ýagdaýynyň dartgynlylygyny artdyrýar. Şonuň üçin düzümläýin özgertmäni durmuşa ýuwaş-ýuwaşdan geçirmeli.

№6. Siziň pikirinizçe, garaşylmadyk ýagdaýda kanunyň ýüze çykmagy nähili bolar? Aşakdaky ýagdaýlarda:

a) durmuş dartgynlylygyny ýumşatmak üçin işsizlere tölegleriň hökümet tarapyndan ýokarlandyrylmagy;

b) ýurtlaryň arasyndaky dartgynlylygyň ýok bolmagy bilen, pes derejeli ýurtlarda ýerleşen has ýokary derejede ösýän döwletleriň harby bazalarynyň ýatyrylmagy;

ç) netijeleri köp bolup biler.

№7. Pähim-paýhasyňa we öz tejribäňe esaslanyp, şu aşakdakylaryň arasynda nähili funksional baglanyşygyň bardygyny kesgitlemeli:

- a) harydyň nyrrhy bilen oňa bolan hyrydarlygyň;
- b) Siziň pul girdejiňiz bilen süýşürintgileriň;
- ç) Siziň pul girdejiňiz bilen gündelik sarp edilme harajatlaryň;
- d) ssuda üçin göterim möçberi bilen karz almaga hyrydarlygyň.

№8. Formal logikada birmeňzeş (deňlik, laýyklyk) kanun aňladýar:

- a) her bir pikirlenme hakyky hadysalara laýyk bolmaly;
- b) her bir pikirlenmäniň gyşarnyksyz belli bir durnukly manysy bolmaly;
- ç) bir zada degişli bolan iki garşylykly pikirlenmeler dogry bolmaýar;
- d) ählisi dogry.

Dogry jogaby görkeziň.

№9. Aşakdaky pikirlenmeler haýsy derejede (mikro ýa-da makro derejede) dogry:

a) eger-de meniň zähmet hakym ýokarlansa – bu meniň üçin bähbitli. Eger-de kärdeşler birleşmesi ähli pudaklar üçin zähmet hakynyň ýokarlanmagyna ýardam berse, bu tutuş ýurt üçin bähbitlimi?

b) eger-de fabrigiň bir eýesi öz işgärleriniň zähmet hakyny azaltsa, onuň çykdajylary gysgalar – bu onuň üçin gowy; eger-de telekeçileriň ählisi şonuň ýaly etseler, onda ýurduň ähli telekeçileri üçin bähbitlimi?

ç) men kanunçylyk namalaryndaky gowşaklygy ýüze çykaryp salgyt tölemeýän – bu meniň üçin gowy (meniň girdejim artdy); ýurduň ähli uly ýaşly ilaty kanunçylyk namalaryndaky gowşaklygy ýüze çykaryp, salgyt tölemeýän bolsa – bu ähli ilat üçin gowumy?

№10. Ykdysadyýetiň üzüksiz önümçiligi amala aşyrýan ulgamlary önümçilik, alyş-çalyş, paýlamak we sarp ediş ulgamyndan ybarat. Haýsy ýagdaýlarda kärhana ýokary netije gazanyp biler:

- a) ulgamlaryň amatly gatnaşygynyň ösüşinde;
- b) önümçilik ulgamynyň öndebaryjy ösüşinde;
- ç) sarp ediş ulgamynyň öndebaryjy ösüşinde;
- d) alyş-çalyş ulgamynyň ösmedik ýagdaýynda.

№11. Önümçiligiň gaýtalanmagynyň netijesinde kärhanalarda we jemgyýetde:

- a) zerur önümler öndürilýär;

b) hyzmatlar amala aşyrylýar;
ç) goşmaça (çäkli) ykdysady resurslary ulanmakda kärhanalaryň arasynda gatnaşyklar emele gelýär;

d) ählisi dogry.

№12. Mikroykdysadyýet dersi bu:

a) aýry-aýry subýektleriň özüni alyp barmagyny we karar çykar-magy öwrenýän ylymdyr;

b) çäkli serişdeleri netijeli peýdalanmagyň ýollaryny öwrenýän ylymdyr;

ç) hojalygy ýöredýänleriň arasyndaky gatnaşyklary öwrenýän ylymdyr;

d) ählisi dogry.

Dogry jogap beriň.

SORAGLAR

№1. Aşakdaky iki aýdylan pikirleriň haýsysy Keýnsiň tarap-darlaryna degişli? Kärhananyň ýolbaşçysy hökmünde garaýyşlardan ugur alyp birinjisiniň ýa-da ikinjisiniň tarapyny tutarsyňyz?

“Häzirki önümçilik – bu çylşyrymly, has uly mehanizmdir. Onuň kadaly hereketi üçin öz-özünden bolýan bazar tertibini düzgünleş-dirýän kuwwatly dolandyryjy düzüm zerur. Bu bolsa adamyň öz başarjaňlygyny üstünlikli ýüze çykarmakda oňaly şertleriň döredil-megine ýardam berer”.

“Häzirki önümçilik – bu öz-özünü sazlaşdyrma ýörelgesine esaslanýan, her bir adamyň öz ukybyny durmuşa geçirmek üçin oňaly şertleri döredýän çylşyrymly ulgamdyr”. Jogabyny delillendirmeli.

№2. Sizde bag ekmek üçin ýer bölegi bar. Bu ýer bölegiňizde ýaz aýlary miweli agaçlary we bakja ekinlerini ekýärsiňiz. Şeýle işle-ri beýleki bagbanlar hem ýerine ýetirýär. Kimiň bähbidi üçin Siz şu işleri amala aşyrýarsyňyz? Kimiň bähbidi üçin şäher ýolbaşçylary ýer bölüp berýär? Jogabyny delillendirmeli.

№3. Aşakdaky ykdysady mekdepleri taryhy yzygiderli döremegi bilen ýerleşdirmeli we häzirki döwür olaryň taglymatlarynyň esasy düzgünleriniň durmuşa zerurlygyny beýan etmeli: keýnsiançylyk, fiziokratlar, maržinalistler, nusgawy mekdep, neoklassiki ugur, mer-kantilizm. Jogabyny delillendirmeli.

№4. Bazar şertlerinde mikroykdysadyýetiň subýektleriniň (öý hojalykçynyň, kärhanalaryň we şereketleriň, döwletiň) esasy wezipeleri nämeden ybarat?

№5. Mikroykdysady subýektleriň esasy maksady näme?

№6. Mikroykdysadyýet dersiniň esasy öwreniş obýekti näme?

№7. Mikroykdysadyýetiň esasy çözülmeli meseleleri.

№8. Şu makullaýjylyga düşündiriş bermeli: eger-de ähli adamlar çäklendirilmedik mukdarda isleglerini kanagatlandyryp bilseler, “ykdysady nazaryýet, belki, gerek bolmazdy”. Jogabyny delillendirmeli.

№9. Şu sözlemde haýsy ýörelge bozulýar: “Ykjam telewizorlaryň nyrhynyň peselmegine garamazdan hyrydarlyk artmady”. Jogabyny delillendirmeli.

№10. Ykdysadyýeti buýruk-administratiw usuly bilen hereketlendirmegiň we dolandyrmagyň netijesizligi nämelere bagly? Şeýil (shema) görnüşinde görkeziň we jogabyny delillendiriň.

№11. Ykdysadyýeti bazar usuly bilen hereketlendirmegiň we dolandyrmagyň netijeliliginiň ýokary derejede bolmagy nämelere bagly? Şeýil (shema) görnüşinde görkeziň we jogabyny delillendiriň.

№12. Mikroykdysadyýetiň subýektleriniň esasy maksady näme?

№13. Üznüksiz önümçiligiň ulgamlaryny beýan ediň.

№14. Ykdysadyýetiň esasy ulgamlaryny beýan ediň.

№15. Haýsy pudaklar maddy önümçilige degişli?

№16. Haýsy pudaklar ykdysadyýetiň maddy däl (durmuş) ulgamyna degişli?

№17. Mikroykdysadyýetiň esasy gatnaşyjylaryna öý hojalykçy, kärhanalar (şereketler) we döwlet degişlidir. Döwletiň düzgünleşdiriş we kadalaşdyryş işiniň kämilleşdirilmegi bilen ýurtda nähili netijeler ýüze çykar?

№18. Mikroykdysadyýetiň subýektleriniň alyp barýan işiniň netijeliligini ýokarlandyrmakda we üznüksiz önümçiligi amala aşyrmakda ulanylýan serişdeleriň (çig mallaryň, materiallaryň, esasy serişdeleriň, şol sanda tehnikaň we tehnologiýalaryň, ilatyň işe ukyply böleginiň we ş.m.) hili, möçberi we düzümi boýunça nähili gatnaşyklar bolmaly?

2-nji TEMA

HOJALYK MEHANIZMINIŇ ESASY ELEMENTLERI. BAZAR YKDYSADYÝETI

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

Etrapda öý hojalykçylar ýylyň dowamynda 50 mln manatlyk sarp ediş harytlaryny satyn alypdyr. Etrabyň ösüşine siňdirilen döwlet çykdajylary (durmuş ulgamyna kömek pullary, döwlet edaralaryny dolandyrmak, durmuş ulgamynda desgalaryň gurluşygy we ş.m.) bolsa 100 mln manada deň. Şolardan täze desgalaryň gurluşygyna we hereket edýän kärhanalaryň durkuny täzelemäge hem-de enjamlaşdyrmaga gönükdirilen serişdeleriň möçberi 70 mln manada deň. Etrapda ýylyň dowamynda öndürilen umumy önümiň gymmatyny hasaplamaly.

Çözülişi:

Bazar ykdysadyýetinde öý hojalykçylar ykdysady resurslar bazaryna zähmete ukyplylygyny hödürleýärler (iş hakyny gazanýarlar) we haryt (hyzmat) bazaryndan haryt satyn alýarlar. Döwlet bolsa subýektler üçin umumy şertleri döredýär (býujetden kömek pullaryny bermek, dolandyryş we goranmak wezipesi üçin çykdajylar we ileri tutulýan ugurlarda maýagoýum işi amala aşyrmak), kärhanalar bazarda, esasan, maýa goýujy hökmünde çykyş edýär.

Umumy önümiň gymmatynyň formulasy:

$$U\ddot{O} = SE + D\dot{Ç} + Mg.$$

Bu ýerde:

$U\ddot{O}$ – umumy önümiň gymmaty;

SE – sarp ediş harytlarynyň gymmaty;

$D\dot{Ç}$ – döwlet çykdajylary;

Mg – maýagoýumlar;

$SE = 50$ mln manada;

$Mg = 100 - 70 = 30$ mln manada deň.

$U\ddot{O} = 50$ mln manat + 30 mln manat + 70 mln manat = 150 mln manat.

Umumy önümiň gymmaty 150 mln manada deň.

№2. “A” şäherde 100 sany kärhana hereket edýär we olar ýylyň dowamynda jemi 120 mln manatlyk dürli-dürli haryt (hyzmat) ön-

dürýärler. Şolardan 40 mln manatlyk haryt (hyzmat) öndürýän 51 kärhana hususy eýeçilige degişli, 25 mln manatlyk haryt (hyzmat) öndürýän 16 kärhana döwlet eýeçiligine degişli, 20 mln manatlyk haryt (hyzmat) öndürýän 16 kärhana garyşyk eýeçiligine degişli, 35 mln manatlyk haryt (hyzmat) öndürýän 17 kärhana bilelikdäki eýeçilige degişli. Maglumatlaryň esasynda dürli eýeçilikdäki kärhanalaryň ykdysadyýete goşandyny hasaplamaly.

№3. Şäheriň şereketleri bazarda 100 mln manatlyk haryt ýerläpdir. Şol bir wagtda 25 mln manatlyk önümçilik üçin maddy serişdeleri satyn alypdyrlar, işgärlere 30 mln manada deň bolan zähmet hakyny töläpdirler, 10 mln manada deň bolan salgyt töläpdirler, şol sanda peýdasyna salynýan salgydyň möçberi 7 mln manada deň. Şereketleriň arassa peýdasyny we önümçiligi giňeldýän beýleki görkezijileri hasaplamaly we netije çykarmaly.

№4. Şäheriň alyjylary bazardan umumy 100 mln manatlyk haryt satyn alypdyrlar. Olaryň umumy girdejisi 130 mln manada deň, şol sanda zähmet haky 80 mln manada deň, 10 mln manat döwlet tarapyndan tölenýän dürli kömek pullaryny tutýar. Jemi tölenýän salgydyň möçberi 10 mln manada deň. Harçlanan pul serişdeleri bilen girdejiniň aratapawudy nämäni aňladýar? Bu aratapawut haýsy tarapdan şereketi häsiýetlendirýär? Alyjylaryň sap girdejilerini we arassa peýdany hasaplamaly.

№5. Ýylyň dowamynda “A” şäherdäki “Goşa çynar” hojalyk jemgyýeti 236 mln manatlyk, Türkmenistanyň senagatçylar we telekeçiler birleşmesine degişli kärhanalar 800 mln manatlyk, döwlet eýeçiligine degişli kärhanalar 1300 mln manatlyk, bilelikdäki kärhanalar 280 mln manatlyk harydy bazarda ýerläpdirler.

Maglumatlaryň esasynda döwlet eýeçiligine degişli we döwlete dahylsyz ulgamdaky kärhanalar tarapyndan ýerlenen önümiň möçberini we olaryň umumy ýerlenen önümiň möçberinde tutýan paýyny hasaplaň.

№6. Kärhana hasabat aýynda bazarda 195 mln manatlyk haryt ýerläpdir. Kärhananyň önümçilik bilen baglanyşykly umumy çykdajylary 80 mln manada deň, şol sanda:

- zähemete hak tölemek 26 mln manada deň;
- könelmäniň hasaplanyp ýazylan möçberi (amortizasiýa) 5 mln manada deň;
- beýleki maddy çykdajylar we ýitgiler 14 mln manada deň;

– umumy tölenen salgydyň möçberi 15 mln manada deň.

Kärhananyň balans we arassa (sap) peýdasyny hasaplaň.

№7. Aşgabadyň çakyr zawodynyň hasabat ýylynyň awgust aýynda goşmaça töleg tölenmäge degişli harytlar boýunça amala aşyran salgyt salynýan amallary şu aşakdakylardyr:

– düzüminde 30% we şoňa çenli alkogoly bolan çakyr önümlerini 16 müň çüýşe (0,5 litrlik) möçberinde öndüripdir we ýerleşdiripdir;

– çakyr önümleriniň birliginiň (1 çüýşe) adaty bahasy 15 manat.

Aşgabadyň çakyr zawodynyň hasabat ýylynyň awgust aýyna degişli çakyr önümleri boýunça goşmaça tölegleriniň pul möçberini takyklaň.

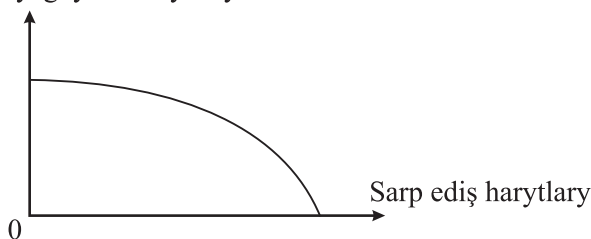
№8. Kärhanada zähmet şertnamasy esasynda işleýän şahsy tarapyň her aýdaky zähmet haky 1200 manada deň. Şahsy tarap garamagynda eklenip bilmeýän kämillik ýaşyna ýetmedik 2 sany çagasynyň barlygyny tassyklaýan resminamany işleýän kärhanasyna tabşyrypdyr. Şahsy tarapyň her aýda döwlet býujetine tölemeli girdeji salgydyny hasaplaň.

№9. Tomus paslynda elektrik energiýasynyň nyrrhy obada peseldi we täze deňagramly derejesine ýetdi. Elektrik energiýasynyň, elektrik plitkalarynyň, gazyň durmuşda ulanylmagy we gaz ballonlarynyň bazarlarda yzyna gaýtma netijeliligini grafikde görkeziň.

№10. Bazarda “A” kärhana ýylyň dowamynda 200 mln manatlyk öz önümini ýerläpdir. Umumy öndüren önüminiň möçberi 240 mln manada deň, onuň bäsdeşi “B” kärhana bolsa şol bir wagtyň dowamynda umumy öndüren önüminiň 90%-ini (ýagny 220 mln manatlygyny) bazarda ýerläpdir. Şu maglumatlaryň esasynda kärhanalaryň işini bahalandyrmaly.

№11. Grafige seredeliň.

Maýagoýum harytlary

2.1-nji surat. Maýagoýum we sarp ediş harytlarynyň önümçiliginiň mümkinçiliginiň egrî çyzygy

Şu egrî çyzyga ykdysady düşündiriş bermeli.

№12. Transaksiýa harajatlary (agentleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda dörän harajatlar) nazaryýetiniň esaslandyryjysy R. Kouz öz kitabynda ykdysady ulgamy transaksiýa harajatsyz göz önünde tutup bolmaýandygyny nygtaýar. [26; 91 sah.]. Düşündiriş bermeli.

№13. Ykdysadyýet boýunça Nobel baýragynyň laureaty, dünýä meşhur häzirki institusionalizm ugrunyň agzasy, amerikan ykdysatçysy Duglas Nort öz çykyşynyň birinde şeýle pikirini beýan etdi: “Formal (resmi) düzgünleri bir günde çalşyp bolýar, emma resmi däl çäklendirmeleri bir günde çalşyp bolmaýar” [24; 10 sah.]. Düşündiriş bermeli.

№14. Beýleki şertleriň deňliginde önümçiligiň 1-nji sehinde, esasy serişdeleriň (enjamlaryň) sanynyň 70-den 100-e çenli artdyrylmagy bilen şereketiň ýyllyk öndüren önüminiň mukdary 100 mln manatdan 125 mln manada çenli artdy, 2-nji sehinde bolsa täze guraýylyk usuly ulanylyp, serişdeleriň mukdary artdyrylman, ýyllyk öndürilen önümiň mukdary 100 mln manatdan 150 mln manada çenli artdy. Önümçiligiň ösüşini häsiýetlendirýän grafikleri çyzmaly we ösüşiň görnüşlerini aňlatmaly.

№15. Mälim bolşy ýaly, islendik jemgyýetde “näme öndürmeli”, “kim üçin öndürmeli” we “nädip öndürmeli” ýaly meseleleri çözmeli bolýar. Aşakdaky şertleri göz önünde tutup, her birine takyk jogap bermeli:

a) “näme öndürmeli” meselesi diňe serişdeleriň çäkli bolmagy bilen ýüze çykýar we hususy telekeçilige degişli;

b) jemgyýetde zähmete ukyply ilatyň köp bolmagy bilen “nädip öndürmeli” meselesi ýok;

ç) merkezi meýilleşdirilen jemgyýetde “kim üçin öndürmeli” meselesi wajyp bolmaýar.

Her bir jogaby esaslandyrmaly.

№16. Aşakdaky pikirlenmelere serediň:

1) Ýapyk ykdysadyýetde taýýar önümleriň öndürilişi we onuň sarp edilişi amala aşyrylýar.

2) Aýry umumylygyň çäginde zähmet prosesi döp-dessurlara, gurnalan hojalygyň mejbury gatnaşyklaryna esaslanýar.

3) Önümçilik şahsy zähmetiň hem-de işçi güýjüniň ulanylmagynyň esasynda amala aşyrylýar.

4) Öňümçilik işi öndüriljilere gerek bolýan möçberden artyk bolmaýan, goşmaça önümi bermeyän, pes öndüriljilikli zähmet gurallary bilen amala aşyrylýar.

5) Taýýarlanylýan önüm eýesine degişli we bazarda erkin ýerlenilmäge niýetlenilen.

6) Ykdysady ewolýusiýa (ýuwaş-ýuwaşdan ösüş) örän haýal geçýär, aýry-aýry üýtgeşmeler we özgerişler ýüz ýyldan gowrak möhletň dowamynda hem geçip biler.

7) Jemgyýetde ykdysadyýetiň çalt ösüşi zähmet öndüriljiliginiň ýokary depginler bilen ösüşiniň we önümiň assortimentiniň hemişe giňelmeginiň netijesidir.

Şu pikirlenmelerň aýratynlygy nämeden ybarat?

TESTLER

№1. Mikroykdysadyýetde goşmaça (çäkli) adalga bu:

- a) ölçelýän ykdysady ululygyň ujypsyz üýtgeýşi;
- b) ölçelýän ululygyň ähmiýetsiz üýtgeýşi;
- ç) ölçelýän ululygyň goşmaça üýtgeýşi.

Dogry jogaby bellemeli.

№2. Jemgyýetde önümçilik faktorlarynyň doly ulanylmagy şu netijelere getirýär:

- a) ilatyň iş bilen üpjünçiligine;
- b) tehnologik ösüşe;
- ç) önümleriň öndürilişiniň artmagyna;
- d) ählisi dogry.

Dogry jogap bermeli.

№3. Aşakdaky işleriň görnüşlerine serediň:

- a) awtomobilleriň öndürilişi;
- b) kitap ýazmak;
- ç) film döretmek;
- d) söwda ylalaşygyny baglamak;
- e) dissertasiýa goramak;
- ä) ählisi.

Siziň pikiriňizçe, bu işleriň netijeleriniň ählisi ýa-da aýry bir elementi jemgyýetiň baýlygy bolup bilermi?

№4. Aşakdakylar hojalyk düzgüniniň haýsy görnüşine degişli – bazar ýa-da köp basgançakly (iýerarhiýa):

- a) “Jeneral Motors” korporasiýasynyň çäginde awtomobil önümçiligi;
- b) maşgalada öý işi borçlaryny amala aşyrmak;
- ç) Ýaponiýanyň milli ykdysadyýetiniň ölçeginde awtomobil önümçiligi;
- d) Russiýanyň zawodlarynda poladyň önümçiligi;
- e) Türkmenistanyň halkara ynsanperwer we ösüş uniwersitetinde Ykdysady nazaryýet kafedrasynyň hereketi.

№5. Agzalan harajatlaryň haýsylary transaksiýa harajatlaryna (agentleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda dörän harajatlar) degişli:

- a) mebel fabriginň hakyna işleýänleriniň zähmet haky üçin harajatlar;
- b) söwda şereketi tarapyndan göz önünde tutulmadyk aýdaky harajatlar;
- ç) şertnama baglaşjak gatnaşygy barada maglumaty ýygnamak boýunça harajatlar;
- d) baglaşylan şertnamany notarial edarada tassyklatmak hyzmatlaryna töleg;

e) öz söwda agentlerine el telefonlaryny satyn almak üçin harajatlar.

№6. Siziň goňşyňyz öz melleginde tiz ösýän derek agajyny ekipdir we onuň kölegesi Siziň mellegiňizdäki ýertudananyň (klubnikanyň) ösüşine ýaramaz täsir edýär. Şu ýagdaýy çözmekde Siziň hereketiňiz:

- a) ýerli kazyýete ýüz tutarsyňyz;
- b) mylaýymlyk bilen agajyň byçgylanmagyny haýyş edersiňiz;
- ç) goňşy bilen ylalaşarsyňyz, eger-de ol agajy byçgylasa, oňa öwezlik iki bedre ýertudana berersiňiz;
- d) ýertudanany ösdürmekden ýüz öwrersiňiz.

Şularyň haýsysy eýeçilik hukugy nazaryýeti taýdan dawanyň çözülmeginiň in amatly ýoludyr?

№7. Häzirki döwür islendik hojalyk ulgamynda “ykdysadyýetiň gözegçilik edilmeyän böleginiň” emele gelmeginiň institusional sebäplerini haýsylary häsiýetlendirýär?

a) hojalyk işini ýöretmekde öz maksadyna ýetmek üçin harajatlara garanyňda hereket edýän kanunlary berjaý etmekde harajatlaryň pes bolmagy;

b) hojalyk işini ýöretmekde öz maksadyna ýetmek üçin harajatlara garanyňda hereket edýän kanunlary berjaý etmekde harajatlaryň ýokary bolmagy;

ç) bazar gatnaşyklarynyň pes derejede bolmagy;

d) adamyň azgynlygyny ýok edip bolmaýanlygy.

№8. Aşakda görkezilen eýeçiligiň ykdysady we guramaçylyk görnüşlerini bellemeli hem-de many-mazmunyny häsiýetlendirmeli:

a) hususy eýeçilik;

b) döwlet eýeçiligi;

ç) daşary ýurt eýeçiligi;

d) assosiasıya;

e) korporasiya;

ä) bilelikdäki;

f) garyşyk;

g) şahsy;

h) kárdeşler jemgyýeti;

i) paýdarlar jemgyýeti.

№9. Bazaryň döremeginiň şertlerine degişli:

a) zähmetiň jemgyýetçilik bölünişi;

b) puluň döremegi;

ç) hususy eýeçilige esaslanan öndürijileriň ykdysady aýratynlyklary;

d) merkezi döwletleriň döremegi;

e) alyş-çalşyň ýüze çykmagy.

Dogry jogap beriň.

№10. Aşakdaky pikirlenmelere serediň:

a) Ýapyk ykdysadyýetde taýýar önümleriň öndürilişi we onuň sarp edilişi amala aşyrylýar.

b) Aýry umumylygyň çäginde zähmet prosesi döp-dessurlara, gurnalan hojalygyň mejburi gatnaşyklaryna esaslanýar.

ç) Önümçilik şahsy zähmetiň hem-de işçi güýjüniň ulanylmagynyň esasynda amala aşyrylýar.

d) Önümçilik işi öndürijilere gerek bolýan möçberden artyk bolmaýan, goşmaça önümi bermeyän, pes öndürijilikli zähmet gurallary bilen amala aşyrylýar.

e) Taýýarlanylýan önüm eýesine degişli we bazarda erkin ýerlenilmäge niýetlenen.

ä) Ykdysady ewolýusiýa (ýuwaş-ýuwaşdan ösüş) örän haýal geçýär, aýry-aýry üýtgeşmeler we özgerişler ýüz ýyldan gowrak möhletiň dowamynda hem geçip biler.

f) Jemgyýetde ykdysadyýetiň çalt ösüşi zähmet öndürijiliginiň ýokary depginler bilen ösüşiniň we önümiň assortimentiniň hemişe giňelmeginiň netijesidir.

Şu pikirlenmeleriň haýsylary natural hojalyga we haýsylary haryt hojalygyna degişli?

№11. Aşakdaky pikirlenmeleriň haýsylary bazar amallaryna degişli, haýsylary bazar amallaryna degişli däl:

- a) gazetde mahabatlandyрма;
- b) öý şertlerinde iýmit taýýarlamak;
- ç) işsizlere döwlet tarapyndan kömek töleglerini bermek;
- d) harby tehnika döwlet tarapyndan satyn almak;
- e) öz zerurlygy üçin melleginde gök önümleri ýetişdirmek;
- f) “ulanylan harytlaryň” bazary;
- g) mellekde satlyk ýertudana (klubnika) ýetişdirmek.

Dogry jogap beriň.

№12. Transaksiýa harajatlaryna (agentleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda döwrän harajatlara) aşakdaky harajatlar degişli:

- a) çig mallary satyn almaga çykdajylar;
- b) enjamlary satyn almaga çykdajylar;
- ç) mahabatlandyрма üçin çykdajylar;
- d) jaýyň kärendesine çykdajylar;
- e) kontragent (şertnama boýunça öz üstüne belli bir borç alýan adam ýa-da edara) bilen önümi eltmek şertleri boýunça duşuşyk geçirmek;

ä) kärhananyň işçilerine we gullukçylaryna zähmet haky üçin çykdajylar;

f) Siziň kärhanaňyzy goramagy üpjün etmekde adwokaty saklamak üçin çykdajylar.

Dogry jogap beriň.

№13. Siz köne awtoulagy satmak kararyna geldiňiz. Siz awtoulagy satmakda ylalaşygy amala aşyrsyňyz, eger-de:

a) transaksiýa harajatlary awtoulagyň satuw bahasyna deň ýagdaýynda;

b) transaksiýa harajatlary awtoulagyň satuw bahasyndan pes bolan ýagdaýynda;

ç) transaksiýa harajatlary awtoulagyň satuw bahasyndan ýokary bolan ýagdaýynda.

Dogry jogap beriň.

№14. Aşakdakylaryň haýsysy öý hojalyklaryna, telekeçilige, hökümete degişli:

a) şahsy sarp edişe harçlanýan şahsyýetiň bankdaky gündelik sçýoty;

b) paýnamalaryň eýesi;

ç) şahsy fermerçilik hojalygy;

d) ministrligiň işgäri;

e) metallar biržasy;

ä) döwletiň ýokary okuw mekdebiniň professor-mugallymlar düzümi;

f) maşgala býujeti;

g) kärhananyň bankdaky gündelik sçýoty;

h) ýeri kärendesine alyjy;

i) iş gözleýän institutyň uçurymy.

Dogry jogap beriň.

№15. Aşakdaky sanawda agzalanlaryň haýsysy ykdysady eşretlere degişli, haýsysy olara degişli däl:

a) dem alynýan howa;

b) gyşdaky gar;

ç) restoranlarda ulanylýan azyk buzy;

d) ýylyň gyş paslynda köçedäki gar;

e) Siziň jaýyňyzyň ýanyndaky çeşmäniň suwy;

ä) farfor gap-çanak üçin ulanylýan ak palçyk.

Dogry we delillendirilen jogap beriň.

№16. Aşakdaky ýagdaýlaryň her birinde pul haýsy wezipäni ýerine ýetirýär?

a) Siziň bankdaky depozit sçýotyňyz;

b) karzyna awtoulagy satyn almak;

ç) bazarda gök önümleri satyn almak;

d) talyp töleglerini almak;

e) ýer bölegini satmak;

ä) talyp naharhanasynda naharsanawy (menýu) bilen naharlaryň nyrhy?

Dogry jogaby saýlaň.

№17. Pullaryň absolýut likwidliligi (beýleki harytlara çalyşmasy) nämä bagly:

- a) onuň altyn bilen ölçegine;
- b) dolanyşykda puluň mukdaryna;
- ç) pullaryň dolanyşygynyň tizligine;
- d) transaksiýa harajatlaryna.

Dogry jogaby saýlaň.

№18. Häzirki pullaryň gymmatlygy näme bilen kesgitlenýär:

- a) onuň altyn ölçegi bilen;
- b) nyrhyň derejesi bilen;
- ç) absolýut likwidliligi (beýleki eşretlere çalyşmasy) bilen;
- d) dolanyşykda puluň mukdary bilen;
- e) ýurduň altyn ätiýaçlygy bilen.

Dogry jogap bermeli.

№19. Demonetizasiýanyň manysy:

- a) kagyz puluň hümmetsizlenmegi;
- b) altynyň pul wezipesini ýerine ýetirmegini bes etmegi;
- ç) pullaryň zaýalanmagy;
- d) kagyz pullaryň altyna erkin çalşylmagy.

Dogry jogap bermeli.

№20. I. Fişeriň pul-haryt çalyşma deňligi ($M = \dot{O} \cdot N/T$) şuny görkezýär:

- a) puluň gymmatlygy onuň mukdaryna göni gatnaşykda;
- b) puluň gymmatlygy onuň mukdaryna ters gatnaşykda;
- ç) jemi harytlaryň bahasy dolanyşykdaky pul massasynyň mukdaryna göni gatnaşykda;
- d) dolanyşykdaky pul massasynyň mukdary bar bolan harytlaryň mukdaryna göni gatnaşykda.

Dogry jogaby saýlamaly.

№21. Döwletiň goşulmazlygy bilen haýsy ýagdaýlarda ylalaşygy gazanmak mümkin, haýsy ýagdaýlarda döwletiň goşulmagy hökman:

- a) howanyň ozon gatlagynyň bozulmagyna garşy göreş hakynda maslahatlaşmak;
- b) ekologiýa, ýadygärliklere ýaramaz täsir edýän himiýa kombinaty;
- ç) Siziň ýer bölegiňizde ulagjaýyň (garažyň) gurluşygynda köki ýaýran uly agajy byçgylamaly bolýar;

d) kölüň suwunyň derejesini durnukly saklaýan derýalaryň akymynyň azalmagy bilen kölüň suwunyň azalmagy;

e) ýaşayyş-gurluşyk kooperatiwiň agzasy tarapyndan öz jaýyny ofis kärendesine berýär, köpsanly müşderileriň gelip-gitmegi ýaşajylaryň nägileligini ýüze çykarýar.

Dogry jogaby saýlamaly.

SORAGLAR

№1. Merkezi meýilleşdirilen, bazar we garyşyk ykdysadyýetli jemgyýet üçin umumy ykdysady meseleler barmy? Şu soragyň kesgitleme pikiri bilen Siz razymy? Düşündiriş bermeli.

№2. Ilatyň islegleriniň çäksizligi serişdeleriň seýrekligini kesgitleýär. Şunuň bilen Siz razymy? Jogabyňyzy delillendiriň.

№3. Benjamin Frankline “Wagt puldur” diýen pikir degişli. Öz düşündirişini ber.

№4. Siz bazar we merkezi-dolandyryş ykdysadyýetiniň tarapdarlarynyň çekişmesiniň (disputynyň) gatnaşyjysy. Bazar ykdysadyýetiniň tarapdarlarynyň pikiri boýunça “Bazar hemişe we her ýerde hojalygyň iň netijeli görnüşidir”. Merkezi dolandyryş ykdysadyýetiniň tarapdarlary oňa garşy “Merkezi-dolandyryşyň hojalyk bazar ulgamyndan netijelidigini belleýärler, çünki ol bulam-bujarlygy we ýagdaýlaryň näbelliligini aýryp bilmeýär”. Transaksiýa harajatlaryny (subýektleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda dörän harajatlary) nazaryýeti boýunça, Siziň pikiriňizçe, bu jedelde haýsylaryň aýdanlary dogry?

№5. R. Kouzyň “Transaksiýa harajatlarynyň (subýektleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda dörän harajatlaryň) ýok ýagdaýynda bakyýet (ömrülik) iň ujypsyz bir sekund möhletde ötüp geçer” diýen pikirine nähili düşüňärsiňiz? [18; 16 sah.].

№6. Täze institusional ykdysadyýetiň agzalary öz ylmy işlerinde transaksiýa harajatlaryny (subýektleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda dörän harajatlary) tygşytlamagyň institutlaryň wajyp wezipesidigini ýygy-ygydan belleýärler. Bu ýerde institutlaryň özleri tarapyndan transaksiýa harajatlaryny (mysal üçin, döwlet işinde kanun çykaryjy, kazyýet, polisiýa we ş.m. edaralary eklemeke transaksiýa harajatlary) dördäýandigi bilen garşylyk ýokmy? Şu soraga nähili jogap berip bilersiňiz? Jogabyny delillendirmeli.

№7. Siz ýuridik hyzmatlary ilata hödürlemek boýunça şereket açdyňyz. Müşderileri çekmek üçin Siz müşderä hödürleýän hyzmatlaryňyzyň gymmatynyň 10%-ini araçy işe sarp etmäge taýýar. Bu çykadajylar haýsy harajatlara degişli? Jogabyny delillendirmeli.

№8. Ykdysady nazaryýetde “Smitiň paradoksy (kabul edilen kadalara, ylma ters gelýän)” diýen düşünje bar. Onuň manysy: adam üçin almazdan (bahaly daş) suw has peýdaly. Onda näme üçin almazlar şeýle gymmat, suw bolsa has arzan bahaly? Jogabyny delillendirmeli.

№9. Öz ýaýladaky (daçadaky) jaýyňyzyň abatlaýyş işleri üçin 50 banka boýag gerek, emma Sizde 49-sy bar. Bu ýerde 50-nji bankasyz jaýyň renklenmän galan ýagdaýynyň ýüze çykmagy bilen, Siziň üçin 50-nji banka iň uly peýdalylyklydyr diýip nygtap bolarmy we şu waka çäkli peýdalylyk kanunyny puja çykarýarmy? Jogabyny delillendirmeli.

№10. Haryt pulundan kagyz we karz pullara geçmegiň artykmaçlygy nämeden ybarat? Bölekleyin haryt pullaryna geçmek mümkinmi? Jogabyny delillendirmeli.

№11. Eger-de dolanyşykda nagt pullar ýok bolsa, şonda-da pul dolanyşyk serişdesi hökmünde ulanylarmy? Jogabyny delillendirmeli.

№12. Sizde 1 mln manat nagt pul, dostuňda bolsa 1 mln manatlyk şäherýaka jaýlar bar. Kimiň emläginiň likwidliligi (beýleki gerekli harytlara çalt çalyşma ukyby) ýokary? Likwidliligi ýokary bolan emlägi saklamak hemişe amatlymy? Jogabyny delillendirmeli.

№13. “Puluň denominasiýasy” pul serişdesiniň hümmetsizlenmegine getirer. Siz şu pikir bilen razymy? Jogabyny esaslandyrmaly.

№14. San nazaryýeti boýunça hökümet tarapyndan pul serişdeleminiň goşmaça emissiýasy (puly çap etmek) nähili ýagdaýlara getirer? Jogabyny delillendirmeli.

№15. Bölekleyin bazar deňagramlylygynda yzyna gaýtma netijeliligiň baglanyşygy bolup bilermi? Jogabyny delillendirmeli.

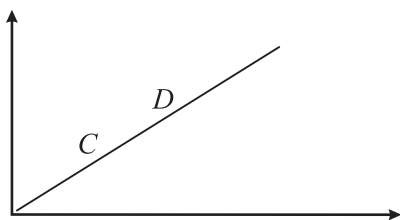
№16. Otrisatel eksternaliý (daşky netijeler, ýagny bazar amallary bilen bagly bolan harajatlar ýa-da haýyr) diýen adalgany ulanyp, düşündiriň. Näme üçin Moskwanyň demirgazyk çäginde ýaşayan ilat Demirgazyk ÝEM (Ýyladyş elertrik merkezi) gurluşygyna garşy boldy? Jogabyny delillendirmeli.

№17. Hakykatdan hem, tölegsiz bilim we saglygy goraýyş jemgyýet üçin agyr ýük bolýarmy? Siziň pikiriňizçe, býujet ýetmezçiligi ýokary bolan pes derejeli ýurtlarda bu ugurda mugtuna hyzmatlaryň delilligi nähili? Jogabyny delillendirmeli.

№18. Näme üçin döwlet täze senagat pudaklaryna ýygy-ýygydan maliýe kömegini berýär, käte bolsa olary doly maliýeleşdirýär? Jogabyny delillendirmeli.

№19. 2.2-nji suratda şertnamalaryň egri çyzygy şekillendirilen.

Gök önümler (*B* şereketi)

Gök önümler (*A* şereketi)

2.2-nji surat. Şertnamalaryň egri çyzygy

C nokatda ylalaşyk baglaşylan. Aşakdaky soraglara jogap beriň:

a) baglaşylan Pareto ylalaşygy netijelimi?

b) eger-de *D* nokatda ylalaşyk baglaşylan bolsa, Pareto ylalaşygy netijeli bolarmy? Jogabyny delillendirmeli.

№20. Dünýäniň ähli ýurtlarynda näme üçin şäher ulag gatnawy ýerli häkimiýet dotasiýasynda (ýardamlylygynda) bolýar.

№21. Nukdaýnazardan daşky netijelilik adalgasy üsti bilen düşündiriň, nädip oýlap tapyjyny patent (rugsatnama) ulgamy go-raýar, şeýle hem onuň geljekde hem döredijiligini höweslendirýär? Jogabyny delillendirmeli.

№22. Şweýsariýada geljekki jaýyň eýesi gurluşygy başlamazdan oň öz meýdanynda oýuň karkasyna meňzeş agaç atanaklary (kol) ýere kakýar. Eger-de goňsulardan ýerli häkimlige 1 aýyň dowamynda nägilelik haty bolmasa, onda ýer böleginiň eýesi gurluşygy başlap biler. Bu uzak düzgün näme bilen bagly? Jogabyny delillendirmeli.

№23. Esasy serişdeleriň bazarynda import awtoulaglarynyň söw-dasy geçýär. Söwda Gollandiýa auksiony (kim ýokary) suratda gurnalan.

a) Şeýle söwdany başgaça gurnamagyň shemasy barmy?

b) Eger-de bar bolsa, onda Gollandiýa auksionyndan onuň tapawudy nämeden ybarat?

ç) Gollandiýa auksiony geçirilende kimler utuşda bolýar:

1. Alyjylar.

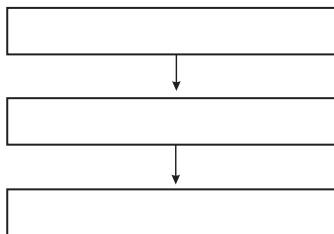
2. Satyjylar.

3. Iki tarapyňam artykmaçlygy ýok.

Dogry jogap beriň. Muny grafikde görkeziň.

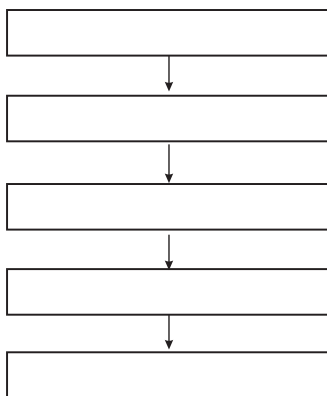
№24. Mikroykdysadyýetiň subýektleriniň (kärhanalaryň, öý hojalyklarynyň, döwletiň) hojalyk işi haýsy gurallar bilen düzgünleşdirilýär? Jogabyny delillendirmeli.

№25. Salgyt töleýjiniň adyndan salgyt-hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýan taraplar bolup kimler çykyş edýär? Şu suratda görkeziň.

2.3-nji surat. Salgyt töleýjiniň adyndan salgyt-hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýan taraplar

№26. Salgyt haýsy alamatlaryň bolmagy bilen kesgitlenýär. Şol alamatlary şu aşakdaky suratda görkeziň.

2.4-nji surat. Salgytlaryň kesgitlenmeginiň alamatlary

№27. Năme üçin bazar ykdysadyýetine geçmek kanunalaýyk hasaplanylýar? Jogabyny delillendirmeli.

№28. Bazar ykdysadyýetinde “năme öndürmeli”, “kim üçin öndürmeli”, “nădip öndürmeli” meseleleriniň çözülmeginiň esasynda năme dur? Bu meseleleriň çözülmeginiň shemasyny şekillendiriň.

№29. Buýruk-administratiw jemgyýetde “năme öndürmeli”, “kim üçin öndürmeli”, “nădip öndürmeli” meseleleri năhili çözülýär? Bu meseleleriň çözülmeginiň shemasyny şekillendiriň.

№30. Ykdysadyýetiň sazlaşykly we netijeli hereketi üçin dolanyşykda puluň belli ýeterlikli möçberi saklanmaly. Haýsy formulanyň üsti bilen puluň kadaly möçberini kesgitlep bolar?

3-nji TEMA

ŞEREKETLER WE KÄRHANALAR BARADA DÜŞÜNJE

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

3.1-nji tablisadaky maglumatlary dykgat bilen öwreniň. Şäherdäki ýylyň dowamynda öndürilen önümiň möçberi we kärhanalaryň sany boýunça maglumatlaryň esasynda pudaklar boýunça öndürilen önümiň möçberini, kärhanalaryň sanyny we tutýan ornuny hasaplaň.

3.1-nji tablisa

Şäherdäki kärhanalaryň işi boýunça maglumat

Öndürilen önümiň görnüşi	Kärhanalaryň sany (birlik)	Öndürilen önümiň möçberi (mln manat)
Hemmesi	40	183,6
Jorap	2	1,5
Çagalar üçin egin-eşik	3	4,5
Nah mata	1	5,0
Süýji-köke	3	13,0
Gurluşyk materiallary	4	42,0
Beton	2	12,2
Demir-beton diwarlary	2	6,6
Süýt önümleri	3	5,5
Çörek	4	6,0
Gurluşyk işleri	6	44,0
Enjamlary oturtmak işleri	4	33,0
Pomidor ýetişdirmek	2	0,3
Ulag	4	10,0

Çözülişi:

Tablisada birnäçe pudaklar boýunça maglumat berlen:

a) senagat pudagyna degişli önümler: jorap, çagalar üçin egin-eşik, nah mata, süýji-köke, gurluşyk materiallary, beton, demir-beton diwarlary, süýt önümleri, çörek. Şunda 96,3 mln manatlyk önüm öndürýän 24 kärhana işleýär;

b) gurluşyk pudagyna degişli önümler: gurluşyk işleri, enjamlary oturtmak işleri; jemi şu pudakda 40 mln manatlyk önüm öndürýän 10 sany kärhana işleýär;

ç) oba hojalygyna degişli önümler: ýyladyşhanada pomidor ýetişdirmek; şunda 0,3 mln manatlyk önüm öndürýän 2 sany kärhana işleýär;

d) ulag pudagynda 4 sany kärhana möçberi 40 mln manada deň bolan hyzmatlaryny ýerine ýetirýär.

Pudaklar boýunça kärhanalaryň sanynyň we tutýan ornunyň hasaplamasyny 3.2-nji tablisada ýerleşdirýäris we onuň esasynda hasaplamalary ýerine ýetirýäris.

Tablisanyň 3-nji sütünini (pudagyň kärhanalarynyň sany boýunça udel agramy) hasaplamagyň formulasy:

$$Ps.u.a. = (Kp.s./Ku.s.) \times 100\%.$$

Bu ýerde:

Ps.u.a. – pudagyň kärhanalarynyň sany boýunça udel agramy;

Kp.s. – pudaklar boýunça kärhanalaryň sany;

Ku.s. – kärhanalaryň umumy sany, ýagny pudagyň kärhanalarynyň sany boýunça udel agramyny ýa-da paýyny hasaplamak üçin (3-nji sütün) 2-nji sütüniň pudaklar boýunça maglumatlaryny jemine bölmeli we 100%-e köpeltmeli.

3.2-nji tablisa

Şäherdäki kärhanalaryň işi boýunça maglumat

Pudaklar	Kärhanalaryň sany (birlik)	Kärhanalaryň umumy sanýnda pudaklaryň paýy (%)	Öndürilen önümiň möçberi (mln manat)	Öndürilen önümiň möçberinde pudaklaryň paýy (%)
Hemmesi	40	100,0	176,6	100,0
Senagat	24	60,0	96,3	54,5
Gurluşyk	10	25,0	40,0	22,7
Oba hojalygy	2	5,0	0,3	0,2
Ulag	4	10,0	40,0	22,6

Tablisanyň 5-nji sütünini (pudagyň öndürilen önüminiň möçberi boýunça udel agramyny) hasaplamagyň formulasy:

$$Pö.u.a. = (\ddot{O}p./\ddot{O}u.) \times 100\%.$$

Bu ýerde:

Pö.u.a. – pudagyň öndüren önüminiň möçberiniň udel agramy;

Öp. – pudaklar boýunça öndürilen önümiň möçberi;

Öu. – öndürilen önümiň umumy möçberi, ýagny pudagyň öndüren önüminiň möçberi boýunça udel agramyny ýa-da paýyny hasaplamak üçin (5-nji sütün) 4-nji sütüniň pudaklar boýunça maglumatlaryny jemine bölmeli we 100%-e köpeltmeli.

Hasaplamalaryň üsti bilen şu netijeler ýüze çykdy: şäherde jemi öndürilen önümiň möçberinde (54,5%) we kärhanalaryň sany boýunça (60%) senagatyň paýy ýokary. Gurluşyk pudagynyň we ulag pudagynyň paýy jemi öndürilen önümiň möçberinde deň (22,7% we 22,6%) bolmagy bilen, kärhanalaryň sany boýunça gurluşyk pudagyna görä (25%) ulag pudagynyň paýy ujypsyz (10%). Bu bolsa gurluşyk pudagynda ulag pudagyna garanyňda, esasan, kiçi kärhanalaryň hereketini aňladýar (kärhananyň birligine düşýän önümiň ortaça möçberi munuň subutnamasydyr).

№2. Kärhananyň dolandyryjy işgäriniň aýlyk haky 3 müň manada deň. Onuň erkin pul serişdeleriniň möçberi 2 müň manada deň, bankyň goýumlar üçin ýyllyk göterim möçberi 10%-e deň. İşgäriň emlägi hem bar we ony kärendä berse, goşmaça her aý 2 müň manat girdeji alyp biler. İşgäre beýleki söwda kärhanasy aýlyk haky 3 müň manada deň bolan işi hödürleýär. Bu mümkinçilikler boýunça serişdeleriň we emlägiň ulanylmagy nämeleri aňladýar we girdejisini ýokarlandyrmak üçin işgär haýsy ugurdan boýun gaçyrmalydygyny kesgitlemeli.

№3. Şereketde önümi öndürmekde aýda tehniki işgärlere (süpürjilere, garawullara we ş.m.) zähmet haky, mahabatlandyрма, ýylylyk işi, amortizasiýa tölegleri boýunça umumy çykdajylar 30 mln manada deň, esasy işgärleriň zähmet haky, çig mal we materiallar üçin çykdajylar 45 mln manada deň. Şereketiň hemişelik we üýtgeýän çykdajylaryny kesgitlemeli we grafigini çyzmaly.

№4. Şereketiň önümi bazarda 5 manatdan satylýar. Aýda ol 5000 tonna öndürýär we onuň çykdajylary: çig mal we materiallara

8 müň manat, zähmet hakyna 12 müň manat. Hasaplamaly: şereketiň peýdasy, girdejisi we düşewündi.

№5. Beýleki şertleriň deňliginde, şereket 1 aýyň dowamynda önümini ýerlemekden 500 müň manada deň bolan sap peýda alýar. Peýda salynýan salgydyň möçberi 5% ýokarlandy. Bu ýagdaýda onuň sap peýdasyny hasaplamaly.

№6. Kärhanada 1 aýyň dowamynda pagta süýüminden 120 müň metrlik agardylan mata öndürilýär, şol sanda onuň 1 metriniň satuw bahasy 20 manatdan 100 müň metre deň bolan möçberi ýerlenilýär. Önümiň gymmatyny we ýerlenen önümiň gymmatyny hasaplamaly.

№7. Kärhananyň kuwwatlylygy 1 aýyň dowamynda 150 müň balyk konserwlerini öndürmäge deň. Ol bolsa 125 müň balyk konserwlerini öndürýär. Kärhananyň kuwwatlylygynyň ulanyş derejesini hasaplamaly.

№8. Kärhana 1 aýyň dowamynda önüm öndürmekde 50 müň manatlyk çig mal we material, 40 müň manady zähmet hakyna sarp edýär, 20 müň manatlyk balans peýda gazanýar. Hemişelik çykdajylar 5 müň manada, salgytlaryň mukdary 6 müň manada deň. Kärhananyň 1 aýda öndüren önüminiň gymmatyny we sap peýdasyny hasaplamaly.

№9. Şereketiň tabynlygynda 2 kärhana hereket edýär. Birinjisinde 1 ýylyň dowamynda 1 mln metr örülen mata, ikinjisinde 40 müň taýýar egin-eşik öndürilýär. Matanyň 1 metr bazar nyrhy 20 manada, taýýar önümiň 1 sanysynyň bazar nyrhy 50 manada deň. Şereketde 1 ýylyň dowamynda öndürilen önümiň gymmatyny, önümiň özüne düşýän gymmatyny hasaplamaly.

№10. Şereketde 1 ýylyň dowamynda işgäriň ortaça ýyllyk sany 100-e deň bolanlygynda 200 müň manatlyk önüm öndürilýär. Şereketiň ortaça zähmet öndürijiligini hasaplamaly.

№11. Kämil bazar şertinde şereketiň satuwynyň möçberiniň 24 birlikden 44 birlige çenli artmagy bilen onuň ýerlenen önüminiň gymmaty 50 müň manatlyk artdy. Şereketiň ýerlenen önüminiň birliginiň ortaça gymmatyny hasaplamaly.

№12. Kärhana häzirki ýylyň hasabat döwründe Aşgabat şäherinde 50 mln manatlyk öz öndüren dokma önümlerini ýerlemek maksady bilen köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň üsti bilen mahabatlandyрма çärelerini geçiripdir. Kärhana mahabatlandyрма çärelerini geçirmek üçin jemi 20 müň manatlyk harajat edipdir.

Salgytlar hakynda Türkmenistanyň Bitewi kanunynyň 203-nji maddasyna laýyklykda Aşgabat şäheri üçin ýygymyň möçberi maha-batlandyрма boýunça harajatlaryň bahasynyň 5%-ine deň.

Kärhananyň häzirki ýylyň hasabat döwründe döwlet býujetine tölemeli mahabatlandyрма ýygymynyň pul möçberini kesgitläň.

TESTLER

№1. R. Kouz şereketiň kesgitlemesini şeýle berýär: “Şereket – bu gatnaşyklaryň ulgamydyr. Ol serişdeleriň gönükdirilmesi telekeçä garaşly bolan ýagdaýda emele gelýär.” [19; 40 sah.]

Bu şu sebäpleriň esasynda ýüze çykýar:

- a) iýerarhiýa düzgüni (ýokary derejelere pes derejeleriň boýun egmeginiň düzgüni) hemişe bazardan netijelidir;
  - b) nyrh mehanizminiň (guralynyň) hereketiniň harajatlary bar;
  - ç) salgytlardan ýüz öwürmek şereket üçin fiziki taraplara garanynda ýeňilräkdir;
  - d) bazar näbelliligini ýeňmäge ykdysady agentleriň okgunlylygy.
- Dogry jogaby saýlaň.

№2. Aşakdakylaryň haýsysy “kärhana” adalgasyny “şereket” adalgasyndan tapawutlandyrýar:

- a) ululygy boýunça;
- b) ýerine ýetirýän işiň möçberi we düzümi boýunça;
- ç) guramaçylyk düzümi boýunça;
- d) ýerine ýetirýän işiniň görnüşi boýunça;
- e) eýeçiliginiň görnüşi boýunça.

№3. Siziň pikiriňizçe, aşakdaky meseleleri öňde goýan şereket üçin biznesiň (işewürligiň) haýsy guramaçylyk görnüşi iň amatly bolar:

- a) gurluşyk senagatynda maýagoýumlary maliýeleşdirmekde bankyň döredilmegi;
- b) ýaşaýyş meýdançasyny kärendesine bermekde we almakda araçy edarany gurnamak;
- ç) reňkli metal magdanlary ýer astyndan gazyp almak we baýlaşdyrmak boýunça senagat toplumyny döretmek;
- d) ýüňden elde örülýän zatlaryň öndürilişi we ýerlenmegi.

№4. Transaksiýa harajatlary (agentleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda dörän harajatlar) nazaryýetiniň tanymal agzasy Oliwer

Wilyamson: “Eger-de hödürlenýän haryt ýa-da hyzmat bilen bagly bolan işe degişli ähli geljekki hallary ýagdaýlaryň dürli hereketleriniň ösüşiniň nukdaýnazaryndan öň häsiýetlendirip we hasaplap bolsa, şertnamany doly görnükli hasaplamak bolar” diýip nygtaýar [26; 128 sah.]. Bu kesgitlemäni ulanyp, şertnamanyň görnükçiligi boýunça aşakdaky agzalan mysallary artys tertipde ýerleşdiriň:

- a) harby tehnika döwlet şertnamasy;
- b) gymmatbahaly kagyzzar bazaryndaky ylalaşyklar;
- ç) uly şäherde adamyň saglygyna zyýan ýetirýän harytlary ýerlemekde bazary bölmek hakynda iki toparyň arasyndaky ylalaşyk.

№5. Siziň pikiriňizçe, aşakdaly agzalan serişdeleriň görnüşleriniň haýsylary, umuman, ýöriteleşdirilene ýa-da interýöriteleşdirilene degişli:

- a) köpeltmek tablisasyny ýatdan bilmek;
- b) tohumy gowy bolan pudel itlerini gyrkmak;
- ç) poladyň nusga (standart) nyşany;
- d) üç akrobatdan ybarat bolan toparyň ajaýyp akrobatiki oýny ýerine ýetirişi;
- e) ýörite enjamy desganyň üstünde oturtmak.

№6. Eger-de transaksiýa (agentleriň aragatnaşygyny ýola goýmakda dörän harajatlar) tapawutlansa, uzak möhletli şertnamany baglaşmak höwesleri artýar:

- a) ýöriteleşdirilen häsiýeti bilen;
- b) umumy häsiýeti bilen;
- ç) wagtal-wagtal gaýtalanmagy bilen;
- d) çalt (säginmän) geçmegi bilen;
- e) kyn ölçelýändigini bilen;
- f) ýeňil gözegçilik edilmegi bilen.

№7. Eger-de şereket tehnologiýa ýa-da önümçilik funksiýasy nukdaýnazaryndan seretseň, onuň amatly (optimal) ululygy şu ýagdaýlarda bolar:

- a) önümçilik kuwwatlyklarynyň 100% üpjünligi;
- b) masşabyň (geriminiň) tygşytlanmasynyň tükellenmegi;
- ç) goýberilen önüme maksimal ýokary nyrhyň belenilmegi;
- d) ähli jogaplar dogry.

Dogry jogaby saýlaň.

№8. Eger-de şerekete institusional (raýatlaryň dürli birleşmelerini – maşgala, partiýa, kärdeşler arkalaşygyny seljerýän jemgyýetiň syýasy gurluşy) nukdaýnazardan seredilse, onda ol şu ýagdaýlarda amatly ululygyna ýetip biler:

a) eýeleriniň gerekli serişdelerini jemlemekde minimal (iň az) harajatlar;

b) bazar guralyny kesgitleýän transaksiýalaryň minimal (iň az) mukdary;

ç) bazar transaksiýa goşmaça (çäkli) harajatlaryň şereketiň içki transaksiýa goşmaça harajatlary bilen deňligi.

Dogry jogaby saýlaň.

№9. Şahsy taraplar, ýagny hususy telekeçiler ýa-da edara görnüşli taraplar üçin hojalygy netijeli ýöretmekde aşakdaky faktorlaryň haýsylary has möhüm bolup durýar:

a) salgyt ýeňillikleriniň berilmegi;

b) ýeňillikli karzlaryň elýeterligi;

ç) amatly şertleriň bolmagy;

d) ýurtda kanunlaryň durnukly bolmagy;

e) hojalygy ýöredijileriň (subýektleriň) gozgalmaýan emläkleriniň döwlet tarapyndan goralmagy.

SORAGLAR

№1. “Şirket” adalgasy bilen “kärhana” adalgasynyň aratapawudy nämeden ybarat? Jogabyny delillendirmeli.

№2. Kärhanany (şereketi) netijeli dolandyrmakda onuň öz maýasynyň artykmaçlygy nämeden ybarat? Karz serişdelerini ulanmagyň zerurlygy barmy?

Jogabyny delillendirmeli.

№3. Kärhananyň (şereketiň) esasy serişdeleri bilen dolanyşyk serişdeleriniň aratapawudy nämeden ybarat?

№4. Kärhananyň eýeçiliginiň ykdysady we hukuk-guramaçylyk görnüşlerini nygtap geçiň.

№5. Kärhananyň (şereketiň) hereketiniň netijeliligini häsiýetlendirýän esasy görkezijileri görkezmeli.

№6. Kärhananyň (şereketiň) önümçilik serişdeleriniň likwidliliginiň (beýleki eşretlere çalt we islendik wagt çalyşmak mümkinçiliginiň barlygy) kesgitlemesiniň möhümligi nämeden ybarat?

№7. Kärhananyň (şereketiň) zähmet öndürjiliginı ýokarlandyrmagyň ýollary nämeden ybarat?

№8. “Şereket – bu uzak möhletli şertnamadyr, şertnama – bu şereketdir”. Bu pikirlenme bilen Siz razymy? Jogabyny delillendirmeli.

№9. Ajaýyp (unikal) professional häsiýeti bar bolan şahsyýetler (suratçylar, ýazyjylar, tebipler) öz işewürligi üçin nähili guramaçylyk görnüşine ymtylmaga çalşarlar? Jogabyny delillendirmeli.

№10. Siz mata öndürjek kiçi kärhananyň döremeginde onuň guramaçylyk görnüşini saýlap bilersiňiz. Bolup biljek bankrotçylygyň (batmagyň) galdyran yzlaryndan öz şahsy emlägiňi maksimal goramak üçin haýsysyny Siz ileri tutarsyňyz? Eger-de dolandyрма işine beýlekileriň gatnaşmagyny maksimal goramak üçin haýsysyny Siz ileri tutarsyňyz? Jogabyny delillendirmeli.

№11. Mikroykdysadyýet dersinde iki talyp gürrüň edýär. Birinjisi: “Şertnamadaky wezipeleriň ýerine ýetirilişine göz ýetirmekde, taraplara mümkin boljak ýagdaýlary göz önünde tutmaly we çak etmeli bolýar diýip şertnama girizmeli we notarial edarada tassyklamaly. Şunuň ýaly şertnama hem “şereket” diýilýär”. Beýleki talyp oňa garşy: “Beýle bolsa şereketiň bolmagy, umuman, mümkin däl”. Bu jedelde kim dogruçyl? Jogabyny delillendirmeli.

№12. Salgyt ulgamynyň täsirini göz önünde tutmak bilen işewürligiň haýsy guramaçylyk görnüşı has amatly bolar? Iň amatsyzy haýsy? Jogabyny delillendirmeli.

№13. Hereket edýän hyzmatdaşlyk bilen bagly şereketiň özgerişiniň belli tapgyrynda onuň korporasiýa görnüşe öwrülmegi zerur we hökmany bolup biler diýip aýdyp bolarmy? Jogabyny delillendirmeli.

№14. “Uly möçberdäki maýanyň eýesi bolup, korporasiýany döretmek hökman däl. Ýekebara eýesi bolmak bilen şereketiň işine doly gözegçilik etmäge mümkinçilik berer, maýalar bolsa zerur bolan maliýe binýadyny döreder. Mundan başga-da ýekebara eýeçilikde goşa salgyt salmakdan gaçmak hem bolýar”. Bu pikirlenmeler bilen razymy? Jogabyny delillendirmeli.

№15. Şereketleriň we kärhanalaryň işiniň netijesine göni we gytaklaýyn salgytlar täsir edýär. Göni we gytaklaýyn salgytlaryň aratapawudy nämeden ybarat? Jogabyny delillendirmeli.

№16. “Harajatlar” adalgasy bilen “çykdaýylar” adalgasynyň aratapawudy nämeden ybarat? Jogabyny delillendirmeli.

№17. Kärhana ýylyň iýun aýynda şu aşakdaky hojalyk işlerini amala aşyrypdyr:

- a) öndürilen önümi ýerleşdirmekden alnan girdeji;
- b) ýerine ýetirilen hyzmatlar üçin alnan girdejiler;
- ç) özünde öndürilen enjamy gurnamak we oturtmak bilen baglanyşykly işleriň ýerine ýetirilmegi üçin amal edilen harajatlar;
- d) ätiýaçlandyryş guramasy tarapyndan öwezini dolmak ätiýaçlandyryş tölegi.

Kärhananyň häzirki ýylyň iýun aýy üçin salgyt salynýan amallar boýunça salgydyň salgyt salynýan binýadyny kesgitläň.

№18. Kärhanany (şereketi) netijeli dolandyrmakda karz serişdelerini we gymmatbahaly kagyzlary ýerlemekden düşýän serişdeleri ulanmagyň ähmiýeti nämeden ybarat?

Jogabyny delillendirmeli.

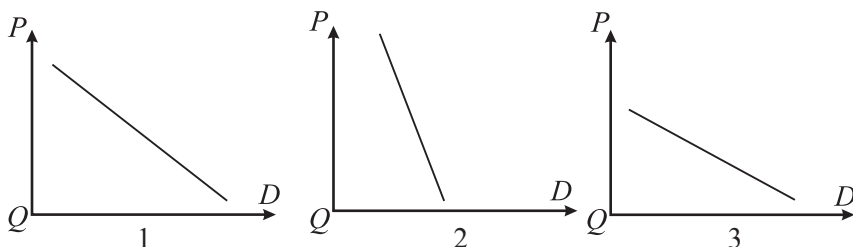
4-nji TEMA

HYRYDARLYK BARADA DÜŞÜNJE WE OŇA TÄSIR EDÝÄN FAKTORLAR

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

Aşakdaky grafiklere dykgat bilen serediň. Grafikleri seljerip (4.1-nji surat), soraglara jogap beriň – haýsy grafikde:

4.1-nji surat. Hyrydarlygyň egri çyzyklary:

- 1) nyrh boýunça hyrydarlygyň çeyeligi 1-e deň; 2) nyrh boýunça hyrydarlygyň çeyeligi 1-den pes; 3) nyrh boýunça hyrydarlygyň çeyeligi 1-den ýokary

Çözülişi:

Nyrh boýunça hyrydarlygyň çeyeligi – bu nyrryň otnositel üýtgemegi bilen hyrydarlygyň duýgurlygydyr (otnositel üýtgeýşi). Çeyeligiň formulasy:

$$\zeta = (\Delta H / H) : (\Delta N / N).$$

Bu ýerde:

H – hyrydarlygyň möçberi;

ΔH – hyrydarlygyň üýtgeýşi;

N – harydyň nyrry;

ΔN – nyrryň üýtgeýşi.

Eger-de hyrydarlygyň otnositel üýtgeýşi nyrryň otnositel üýtgeýşine deň bolsa, nyrh boýunça hyrydarlygyň çeyeligi 1-e deň bolar – muňa 1-nji surat laýykdyr.

Eger-de hyrydarlygyň otnositel üýtgeýşi nyrryň otnositel üýtgeýşinden pes bolsa, nyrh boýunça hyrydarlygyň çeyeligi 1-den pes bolar – muňa 2-nji surat laýykdyr.

Eger-de hyrydarlygynyň otnositel üýtgeýşi nyrhyň otnositel üýtgeýşinden ýokary bolsa, nyrh boýunça hyrydarlygynyň çeyeligi 1-den ýokary bolar – muňa 3-nji surat laýykdyr.

№2. Sarp edijiniň A haryda hyrydarlygynyň funksiýasynyň görnüşine

$$Q_d - 6 - P, \text{ hödürlemäniň } - Q_s = 8 + P \text{ esaslanyp:}$$

- 1) grafigi gurmaly;
- 2) deňagramly nyrhy we deňagramly mukdary kesgitlemeli;
- 3) bu ýagdaýda bazary ykdysady taýdan bahalandyrmaly.

№3. Eger-de ýerini tutýan harydyň nyrhy üýtgeşe, harydyň hyrydarlygy nädip üýtgär:

- nebitiň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen kömre hyrydarlyk;
- kofeniň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen çäýa hyrydarlyk;
- etiň nyrhynyň peselmegi bilen towuk etine hyrydarlyk;

Bu harytlaryň hyrydarlygynyň egri çyzygy haýsy tarapa süýşüriler, ýagny kömrüň, çäýiň, towuk etiniň? Jogabyny delillendirmeli.

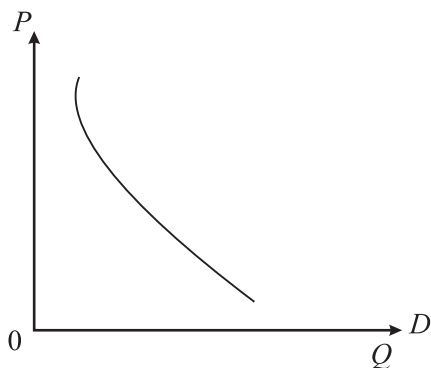
№4. Eger-de garaşly harydyň nyrhy üýtgeşe, harydyň hyrydarlygy nädip üýtgär:

- gandyň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen ir-iýmişiň hyrydarlygy;
- kompýuter arkaly reňkli kartrižiň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen fotoapparatlaryň hyrydarlygy;
- benziniň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen energiýany köp talap edýän awtomobilleriň hyrydarlygy.

Bu harytlaryň hyrydarlygynyň egri çyzygy haýsy tarapa süýşüriler, ýagny ir-iýmişiň, fotoapparatlaryň, awtomobilleriň.

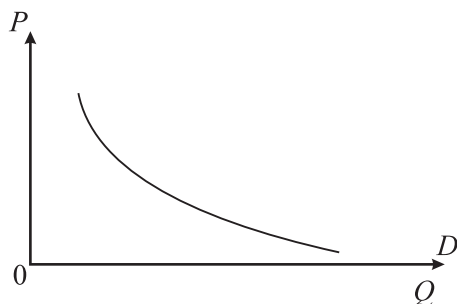
№5. Y harydyň nyrhy boýunça X harydyň hyrydarlygynyň atanaklaýyn (köptaraplaýyn) çeyelik koeffisiýenti 1,5-e deň. Bu iki haryt boýunça näme aýdyp bolar? Koeffisiýentiň mukdary nämäni aňladýar? Jogabyny delillendirmeli.

№6. Hyrydarlyk kanunyna düşündiriş beriň we bazarda kärhananyň önüminiň döwrebaplygynyň (soňky moda laýyklygynyň) peselmegi bilen, grafikde onuň egri çyzygynyň üýtgeýşini görkeziň we harydyň çeyeligini häsiýetlendirin.

4.2-nji surat. Hyrydarlygyň egri çyzygy

№7. Beýleki şertleriň deňliginde ilatýň girdejisiniň ýokarlanmagy bilen egri çyzygyň üýtgeýşini görkeziň we harydyň çëýeligini häsiýetlendirin.

4.3-nji surat. Hyrydarlygyň egri çyzygy

№8. Hyrydarlygyň funksiýasy tablisa görnüşinde berlen. Hyrydarlygyň egri çyzygynyň her bir ýagdaýyndaky we olaryň arasyndaky çëýeligi kesgitlemeli.

4.1-nji tablisa

Harydyň hyrydarlygy barada maglumatlar

Görkezijiler	1-nji ýagdaý	2-nji ýagdaý	3-nji ýagdaý
Hyrydarlygyň möçberi (Q), birlik	6	8	10
Harydyň nyrrhy (P), manat	12	6	4

№9. Hyrydarlygyň möçberiniň üýtgeýşini grafik görnüşinde görkeziň, şeýle hem nyryha degişli däl faktorlaryň (ilatyň girdejileriniň, ileri tutmalarynyň, garaşmalarynyň we ş.m.) üýtgeýşi bilen hyrydarlygyň egri çyzygyna täsirini grafikde görkeziň we düşündiriş beriň.

№10. Hyrydarlygyň çeyeligi $C_{hyr.} = -0,5$; $P = 10$; $Q = 5$ bolanda nyryhyň 4 birlige ýokarlanmagy bilen girdeji näçe bolar?

№11. Grafikde $P_0 = OA$; $P_{max.} = OB$ hyrydarlygyň funksiýasy berlen. P_0 nokatda çeyeligiň $C_{hyr.}(P_0) = OA / AB$ deňdigini subut etmeli.

№12. Hyrydarlygyň funksiýasy berlen: $Q = 1000 - 2,5 P$. Hyrydarlygyň funksiýasynyň ters egmesini hasaplamaly.

№13. Sarp edijiniň girdejisiniň 10-dan 11-e çenli artmagy bilen hyrydarlygyň möçberi 100-den 92-ä çenli kemeldi. Hyrydarlygyň girdejä görä çeyeligini kesgitlemeli.

№14. Kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän maglumatlaryň (4.2-nji tablisa) esasynda harydyň hyrydarlygynyň egri çyzygyny çyzmaly we onuň manysyny düşündirmeli.

4.2-nji tablisa

Kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän görkezijiler

1 kg harydyň nyryhy (manat)	Hyrydarlygyň möçberi (kg)
1	500
2	440
3	410
4	385
5	330
6	280
7	230

№15. Beýleki şertleriň deňliginde, şöhat önümlerini öndürýän kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän maglumatlaryň (4.3-nji tablisa) esasynda harydyň hyrydarlygynyň egri çyzygyny çyzmaly, şeýle hem Täze ýyl baýramçylygy günleri hyrydarlygyň egri çyzygynyň nähili üýtgeýändigini grafikde görkezmeli we manysyny düşündirmeli.

Kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän görkezijiler

1 kg harydyň nyrrhy (manat)	Hyrydarlygynyň möçberi (kg)
10	600
20	570
30	500
45	460
60	380

№16. Hyrydarlygynyň funksiýasy şu görnüşde berlen:

$$Q(p) = 2 / p.$$

Hyrydarlygynyň nyrrha görä çeyeligini $P = 2$ nokat üçin hasaplamaly.

№17. A harydyň hyrydarlygynyň funksiýasy $Q_{hyr.} = 2Pa - P_a + 3$;

Bu ýerde:

P_a – A harydyň nyrrhy;

P_b – B harydyň nyrrhy;

I – sarp edijiniň girdejisi.

$P_a = 1$ birlige, $P_b = 2$ birlige, $I = 1$ ýagdaýda kesgitlemeli:

a) A harydyň hyrydarlygynyň öz nyrrhy boýunça çeyeligini;

b) A harydyň hyrydarlygynyň B harydyň nyrrhy boýunça çeyeligini;

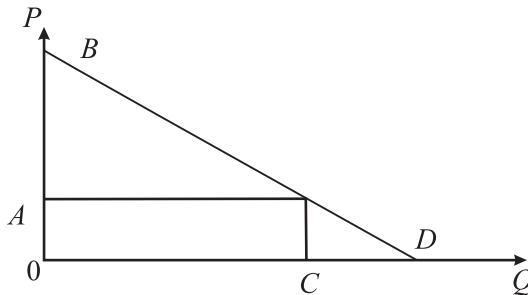
ç) sarp edijiniň girdejisi boýunça çeyeligini.

Kesgitlenen netijesi boýunça harytlaryň häsiýetlerini kesgitlemeli we ykdysady düşündiriş bermeli.

№18. Hyrydarlygynyň funksiýasy berlen. P_0 we Q_0 nokatda onuň çeyeligi $\zeta_{hyr.} = -1$. Hyrydarlygynyň çeyeligi nähili üýtgär:

a) $P = P_0$ ýagdaýda hyrydarlyk 2 esse ýokarlanar;

b) $Q = Q_0$ ýagdaýda $+P_0$ möçber hyrydarlygynyň funksiýasy süýşer.

4.4-nji surat. Hyrydarlygynyň egri çyzygy

№19. Matanyň hyrydarlygynyň funksiýasynyň formulasy:

$$D = 160 - 2p.$$

Bu ýerde:

D – hyrydarlygyň möçberi;

p – matanyň nyrrhy.

Matanyň nyrrhy 20 manada deň bolan ýagdaýynda onuň hyrydarlygynyň möçberini hasaplamaly. Matanyň maksimal nyrrhy näçe bolup biler we şonda hyrydarlygyň möçberi näçä deň bolar?

№20. Bazarda iki alyjy bar. Olaryň hyrydarlygynyň funksiýasynyň formulasy:

$$D_1 = 12 - 2p; D_2 = 16 - 4p.$$

Bu ýerde:

D – hyrydarlygyň möçberi;

p – harydyň nyrrhy.

Harydyň hyrydarlygynyň maksimal nyrrhyny hasaplamaly. Maksimal nyrrharyň aralyk möçberinde alyjylaryň hyrydarlygyny hasaplamaly.

№21. Futbol oýnuna petegiň nyrrhynyň 20 manat bolmagy bilen stadiona 30 müň adam geldi. Petegiň nyrrhynyň 40 manada çenli ýokarlanmagy bilen tomaşaçylaryň sany 5 müňe çenli azaldy. Hyrydarlygyň funksiýasyny göni hasaplamak bilen, petegiň nyrrhy 10 manat bolmagynda stadiona näçe adam gelyändigini hasaplamaly.

№22. Hyrydarlygyň funksiýasy berlen: $Q = 2100 - 3P$. Haçanda hyrydarlygyň nyrrh çeyeligi 0,75 bolsa, harydyň nyrrhy näçe bolar?

№23. Çagalara we ýaşululara belli tölegleri bermek bilen, hökümet köp çagaly maşgalalara, pensionerlere maddy kömek berýär. Bular sarp ediş harytlarynyň hyrydarlygyny we önümçiligini nähili üýtgeder? grafikde görkeziň.

№24. Hökümet oba hojalykda önüm öndürýänlere subsidiýa berip önümçiligi höweslendirýär. Bu çäreleriň amala aşyrylmagy bilen hödürlemäniň we önümçiligiň nähili üýtgeýändigini grafikde görkeziň.

№25. Hyrydarlygyň egri çyzyklarynyň kesip geçýänligi häsiýetlendirýär:

a) bir harydyň nyrrhynyň üýtgemegi bilen beýlekileriň hem nyrrhynyň üýtgeýşini;

b) bir harydyň hyrydarlygynyň möçberiniň üýtgeýşi bilen beýlekileriň nyrhynyň üýtgeýşini;

ç) bir harydyň nyrhynyň üýtgemegi bilen beýlekiniň hödürlemesiniň üýtgeýşini;

d) bir harydyň hyrydarlygynyň möçberiniň üýtgemeginiň beýlekileriň üýtgeýşine täsirini.

Dogry we esaslandyryjy jogap beriň.

№26. Süýdüň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen kinokameralaryň hyrydarlygynyň atanaklaýyn (köptaraplaýyn) çäzelik koeffisiýenti şeýle:

1) otrisatel;

2) amatly (položitel);

3) nola deň.

Jogabyny delillendiriň.

№27. Hyrydarlygyň funksiýasy berlen: $Q = 1000 - 2,5 P$. Hyrydarlygyň funksiýasynyň ters egmesi deň:

a) $-2,5$;

b) $-0,4$;

ç) $-1,0$;

d) -400 .

Hasaplamalaryň esasynda dogry jogap beriň.

№28. Futbol oýnuna petegiň nyrhynyň 20 manat bolmagy bilen stadiona 30 müň adam geldi. Petegiň nyrhynyň 40 manada çenli ýokarlanmagy bilen tomaşaçylaryň sany 5 müňe çenli azaldy. Hyrydarlygyň funksiýasyny göni hasaplamak bilen, petegiň nyrhynyň 10 manat bolmagynda stadiona gelýän adam sany (müň adam) şunça bolar:

a) 15;

b) 35;

ç) 40;

d) 60.

Hasaplamalaryň esasynda dogry jogap beriň.

TESTLER

№1. Bazar hyrydarlygynyň egri çyzygy görkezýär:

a) ulanylýan harydyň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen sarp edijileriň haryda hyrydarlygynyň üýtgeýşini;

b) alyjylaryň girdejileriniň peselmegi bilen sarp edişiň üýtgeýşini;

ç) ulanylýan harydyň nyrhynyň peselmegi bilen sarp edişiň üýtgeýşini;

d) alyjylaryň girdejeleriniň ýokarlanmagy bilen sarp edişiň üýtgeýşini.

Dogry jogaby saýlaň.

№2. Sarp edijileriň girdejeleriniň (beýleki şertleriň deňliginde) ýokarlanmagy bilen:

a) hyrydarlygyň mukdary artdy;

b) hyrydarlyk kemeldi;

ç) hyrydarlygyň mukdary azaldy;

d) hyrydarlyk ösdi.

Dogry jogap bermeli.

№3. Bazarda sarp edijileriň sanynyň (beýleki şertleriň deňliginde) artmagy bilen:

a) hyrydarlygyň mukdary artdy;

b) hyrydarlyk kemeldi;

ç) hyrydarlygyň mukdary azaldy;

d) hyrydarlyk ösdi.

Dogry jogap bermeli.

№4. Bazarda (beýleki şertleriň deňliginde) ösümlük ýagynyň nyrhynyň peselmegi bilen saryýaga:

a) hyrydarlygyň mukdary artdy;

b) hyrydarlyk kemeldi;

ç) hyrydarlygyň mukdary azaldy;

d) hyrydarlyk ösdi.

Dogry jogap bermeli.

№5. Gandyň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen miwelere hyrydarlygyň mukdary şeýle:

a) ýokarlanar;

b) öňki derejede galar;

ç) peseler.

Jogabyny delillendiriň.

№6. Hususy söwda dükanynyň öňki ýerleşýän ýerini (beýleki şertleriň deňliginde) ilatyň köpçülikleýin gatnaýan bazaryna ýakynlaşdyrmagy bilen:

- a) hyrydarlygyň mukdary artdy;
- b) hyrydarlyk kemeldi;
- ç) hyrydarlygyň mukdary azaldy;
- d) hyrydarlyk ösdi.

Dogry jogap bermeli.

№7. Hyrydarlygyň nyrh çeyeligi hasaplanýar:

- a) harydyň hyrydarlygynyň möçberiniň üýtgeýşiniň nyrhyň üýtgeýşine gatnaşygy ýaly;
- b) nyrhyň üýtgeýşiniň harydyň hyrydarlygynyň möçberiniň üýtgeýşine gatnaşygy ýaly;
- ç) hyrydarlygyň otnositel üýtgeýşiniň nyrhyň otnositel üýtgeýşine gatnaşygy ýaly;
- d) hyrydarlygyň egri çyzygynyň egmesi bilen.

Dogry jogap bermeli.

№8. Nyrh boýunça harytlara hyrydarlyk çeyé däl, eger-de bolsa hyrydarlygyň çeyeligi:

- a) 2-den ýokary;
- b) 1-den ýokary, ýöne 2-den pes;
- ç) 1-den pes;
- d) 2-den pes.

Dogry jogap bermeli.

№9. Eger-de sakgyjyň nyrhy çeyé bolan bolsa, şonda onuň nyrhynyň peselmeginiň netijesinde ýüze çykar:

- a) ilatyň sakgyja çykdajylarynyň ýokarlanmagy;
- b) ilatyň sakgyja çykdajylarynyň peselmegi;
- ç) sakgyja hyrydarlygyň ýokarlanmagy;
- d) sakgyja hyrydarlygyň peselmegi.

Dogry jogap bermeli.

№10. Aşakdaky harytlaryň haýsylarynyň nyrh boýunça hyrydarlygynyň çeyeligi $C=1$, $C>1$, $C<1$:

- a) azyk duzunyň;
- b) çöregiň;
- ç) sabynyň;
- d) göwheriň (gymmatbaha daş);
- e) 8-nji mart güni gülleriniň;

ä) sigaretleriň;

f) awtoulagyň.

Dogry jogap bermeli.

№11. Hyrydarlyk kanuny görkezýär:

a) nyrhalaryň peselmegi bilen harydyň satylmagynyň köpelmegini, şeýle hem nyrhalaryň ýokarlanmagy bilen harydyň satylmagynyň pese gaçmagyny;

b) goşmaça peýdalylygyň (ýaramlylygyň) pese düşmegini;

ç) nyrhyň pese düşmegi bilen alyjylaryň tölege ukyplylygynyň ýokarlanmagyny;

d) nyrhyň pese düşmegi bilen alyjylara öwezine beýleki arzan harydy almaga mümkinçilik berýändigini;

e) ählisi dogry.

Dogry jogap bermeli.

№12. Hyrydarlygyň egri çyzygynyň keşbine täsir edýän faktorlar:

a) nyrhyň üýtgeýşi;

b) alyjylaryň tölege ukyplylygy;

ç) satyjylaryň sany;

d) bäsdeşleriň sany;

e) ornuny tutýan harytlaryň nyrhy.

Dogry jogap bermeli.

№13. Hyrydarlygyň egri çyzygynyň ýerini üýtgedýän (sag ýa-da çep tarapa süýşürýän) esasy faktorlar:

a) sarp edijileriň gylyklary we ileri tutmalary;

b) bazarda alyjylaryň sany;

ç) alyjylaryň tölege ukyplylygy;

d) baglanyşykly harytlaryň nyrhy;

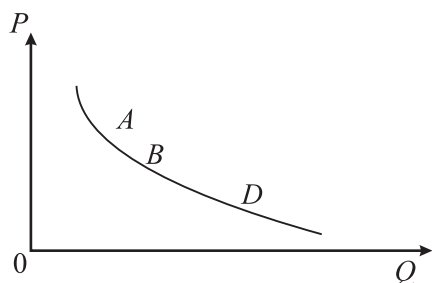
e) geljekki nyrhlar we girdejiler barada sarp edijileriň garaşmasy;

ä) ählisi dogry.

Dogry jogap bermeli.

SORAGLAR

№1. Harydyň hyrydarlygynyň egri çyzygynyň islendik nokady (*A, B, D*) nämäni görkezýär?

4.5-nji surat. Hyrydarlygnyň egri çyzygy

№2. Girdeji boýunça otirisatel bellikli çeyeligiň koeffisiýenti nämäni görkezýär? Jogabyny esaslandyryň we mysal getirň.

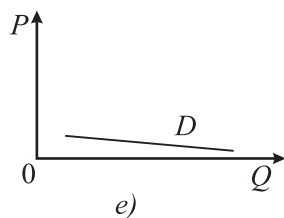
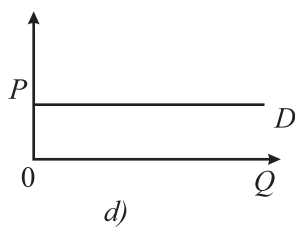
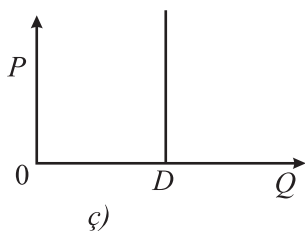
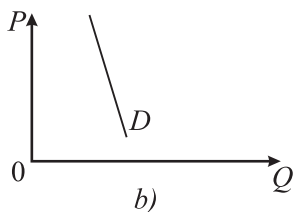
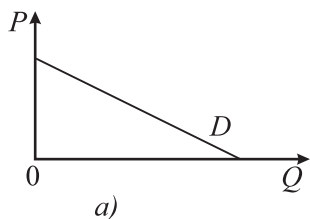
№3. Beýleki şertleriň deňliginde belli önümçilikde salgytlaryň ýokarlanmagynda kärhananyň ýagdaýy nähili üýtgär? Jogabyny de-lillendirmeli.

№4. Nämе üçin bir ýurtda käbir harytlara hyrydarlyk ýokary, şol bir wagtda beýleki ýurtlarda oňa hyrydarlyk has pes bolýar?

№5. Nämе üçin şereketiň ýolbaşçysy öz harydynyň nyrha görä çeyeligini öňünden bilmeli?

№6. Eger-de bazarda mal etiniň nyrhynyň üýtgemeyän ýagdaýynda guş etiniň nyrhy peselse, mal etiniň hyrydarlygynyň möçberi üýtgärmi?

№7. Görkezilen grafikler (4.6-njy surat) haýsy harytlara degişli?

4.6-njy surat. Hyrydarlygnyň egri çyzyklary

№8. Täze ýyla ýakynlaşan günlerde humarsyz içgilere hyrydarlygyň üýtgeýşini häsiýetlendirmeli.

№9. Hyrydarlygy ýokarlandyrmakda kärhanalar tarapyndan nähili çäreler geçirilýär?

№10. Beýleki şertleriň deňliginde ilatyň girdejisiniň ýokarlanmagy bilen şöhat önümlerine hyrydarlyk artar. Muny grafikde görkeziň.

№11. Beýleki şertleriň deňliginde, kärhanada täze innowasion tehnologiýanyň ornaşdyrylmagy bilen, ol bazarda hyrydarlygy ýokarlandyryp bilermi?

№12. Import edilen süýji-köke harytlarynyň nyrhynyň peselmegi bilen ýurduň süýji-köke öndürýän kärhanalarynyň ýagdaýy nähili üýtgäp biler:

a) bäsdeşlige ukyply ýagdaýda;

b) bäsdeşlige ukyplylygy pes bolan ýagdaýda.

5-nji TEMA

HÖDÜRLEME BARADA DÜŞÜNJE WE OŇA TÄSIR EDÝÄN FAKTORLAR

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

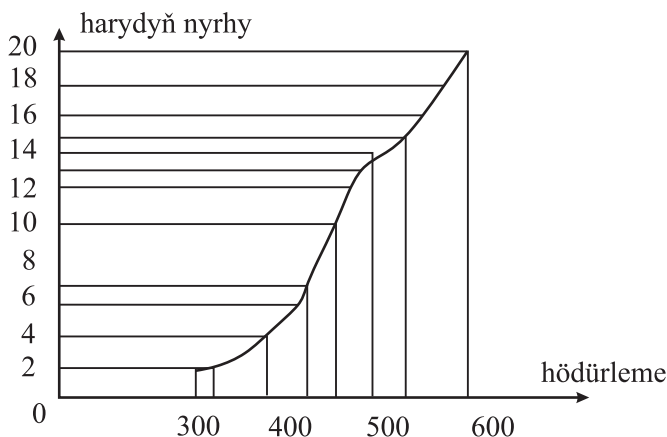
Kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän maglumatlaryň (5.1-nji tablisa) esasynda harydyň hödürlemesiniň egri çyzygyny çyzmaly we onuň manysyny düşündirmeli.

5.1-nji tablisa

Kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän görkezijiler

1 kg harydyň nyrrhy (manat)	Hödürlemäniň möçberi (kg)
20	600
15	550
13	500
10	485
7	430
4	400
2	350

Çözülişi:

5.1-nji surat. Hödürlemäniň egri çyzygy

Harydyň hödürlemesiniň egi çyzygyny bermek üçin grafiğiň koordinatasyny çyzmaly we masştabyny bellemeli. Mysal üçin dik ordinatada harydyň nyrhy 0,5 sm, ol 2 manada deň, kese ordinatada harydyň hödürlemesi 1 sm, ol 100 kg-a deň.

Hödürlemäniň egi çyzygy görkezýär:

– harydyň nyrhy bilen hödürlemäniň arasyndaky göni gatnaşygy, ýagny nyrhyň ýokarlanmagy bilen hödürleme hem artýar. Bazarda nyrhyň ýokarlanmagy öndürijileri we täjirleri höweslendirýär.

№2. Tablisanyň (5.2-nji tablisa) maglumatlarynyň esasynda bazaryň deňagramlylygyny grafikde görkeziň. Bazar nyrhyny we ýerlenen önümiň möçberini kesgitläň.

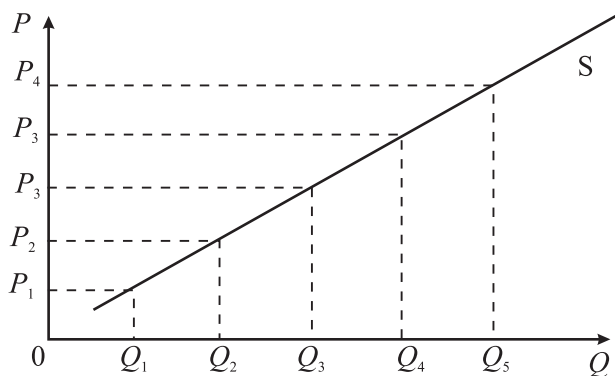
5.2-nji tablisa

Bazar hyrydarlygynyň we hödürlemäniň möçberi

1 kg almanyň nyrhy (manat)	Hyrydarlygyň umumy möçberi (kg)	Hödürlemäniň umumy möçberi (kg)
5	30	200
4	60	180
3	100	145
2	150	175
1	220	65

№3. Hereketdäki hödürleme bilen nyrhyň arasyndaky funksional baglanyşyklara ykdysady düşündiriş beriň.

$$P_1Q_1 - P_2Q_2 - P_3Q_3 - P_4Q_4 \text{ (5.2-nji surat).}$$

5.2-nji surat. Hödürleme bilen nyrhyň arasyndaky funksional baglanyşyk

№4. Matanyň hödürlenmesiniň funksiýasynyň formulasy:

$$S = 3p - 30.$$

Bu ýerde:

S – hödürlemäniň möçberi;

p – harydyň nyrrhy.

Matanyň nyrrhy 20 manada deň bolan ýagdaýynda onuň hödürlemesini hasaplamaly. Haýsy ýagdaýda, ýagny nyrrhyň haýsy derejesinde, matanyň hödürlemesi (formulasyna laýyk) otrisatel bolar we şol netije nämäni aňladar?

№5. Etiň hyrydarlygynyň funksiýasy şeýle görnüşde:

$$Q_B = 30 - P.$$

Bu ýerde:

Q_B – günün dowamynda ete bolan hyrydarlygyň möçberi (kg);

P – 1 kg etiň nyrrhy.

Etiň hödürlemesiniň funksiýasy şeýle görnüşde:

$$Q_S = 15 + 2P.$$

Bu ýerde:

Q_S – günün dowamynda etiň hödürlemesiniň möçberi (kg).

1) etiň deňagramly möçberini we nyrrhyny tapyň. Muny grafik görnüşinde görkeziň.

2) eger-de etiň nyrrhy 3 manada düşse, bazarda nähili ýagdaý ýüze çykar?

№6. Birbada ter gök önümleriniň hödürlemesiniň egri çyzygyny şekillendiriň. Şu ýagdaýda nädip deňagramly nyrrh emele gelýär we muny grafikde görkeziň.

№7. Beýleki şertleriň deňliginde gant öndürýän kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän maglumatlaryň (5.3-nji tablisa) esasynda harydyň hödürlemesiniň egri çyzygyny çyzmaly, şeýle hem gandyň nyrrhynyň ýokarlanmagy bilen onuň hödürlenmesiniň egri çyzygynyň nähili üýtgeýändigini grafikde görkezmeli we manysyny düşündirmeli.

Kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny şekillendirýän görkezijiler (1 aý üçin)

1 kg gandyň nyrhy (manat)	Hödürlemäniň möçberi (kg)
4,0	600
3,8	570
3,5	500
3,2	460
6,0	380

№8. Haryda hyrydarlygyň formulasy:

$$Q_D = 30 - P.$$

Hödürlemäniň formulasy:

$$Q_S = 50 + 2P.$$

1) deňagramly möçberi we deňagramly nyrhy kesgitlemeli.

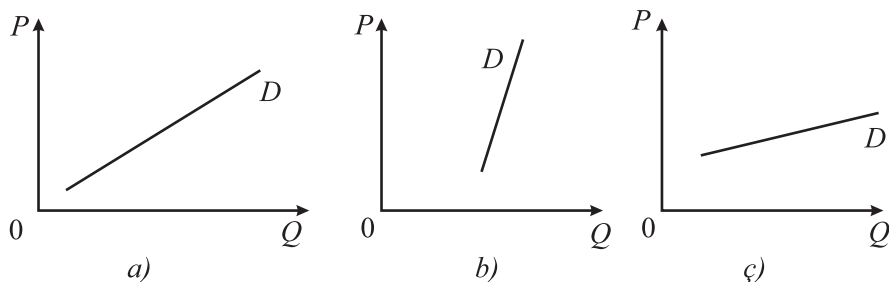
2) şu bazar ýagdaýyny häsiýetlendirin we grafigini çyzyň.

№9. Gysga we uzak möhletde ýeralmanyň hödürlemesiniň çeyeliginiň tapawutlaryny grafikde görkeziň we munuň nämelere baglydygyny düşündiriň.

№10. Eger-de hyrydarlygyň (hödürlemäniň) çeyeligi (nyrhyň üýtgemegine görä) 1-e deň bolsa, onuň egri çyzygy nähili suratda bolar? Çyzmaly we häsiýetlendirmeli.

№11. Eger-de hyrydarlygyň (hödürlemäniň) çeyeligi (nyrhyň üýtgemegine görä) 1-den ýokary ýa-da pes bolsa, onuň egri çyzygy nähili suratda bolar? Çyzmaly we häsiýetlendirmeli.

№12. 5.3-nji suratdaky grafikleri diklik derejesi boýunça häsiýetlendirmeli we haýsysynyň gündelik zerur harytlaryň, gymmatbahaly, döwrebap bolmadyk (moda laýyk gelmeýän) harytlaryň hödürlemesine degişlidigini görkezmeli:

5.3-nji surat. Hödürlemegiň egri çyzyklary

№13. Eger-de hyrydarlygyň (hödürlemäniň) çeyeligi (nyrhyň üýtgemegine görä) 0-a deň ýa-da tükeniksiz bolsa, onuň egri çyzygy nähili suratda bolar? Çyzmaly we häsiýetlendirmeli.

№14. Hyrydarlygyň we hödürlemäniň funksiýasy berlen:

$$Q_{hyr} = 12 - 3P, Q_{höd.} = 3P.$$

a) hyrydarlygyň we hödürlemäniň deňagramly möçberini, deňagramly nyrhy kesgitlemeli. Grafigi çyzmaly. Şol nokatda hyrydarlygyň we hödürlemäniň çeyeligini kesgitlemeli.

b) deňagramly nyrhyň, hyrydarlygyň we hödürlemäniň üýtgeýşini häsiýetlendirmeli, eger-de:

- üstüni dolduran harydyň nyrhy ýokarlansa;
- goşulan baha üçin salgydyň (GBÜS) möçberi peselse;
- pul birliginiň gymmaty peselse;
- GBÜS = 1 ýagdaýda onuň alyja we satyja degişli paýy näçe bolar.

№15. Hyrydarlygyň nyrh çeyeliginiň koeffisiýenti $\zeta_{hyr.} = -0,3$ -e, hödürlemäniňki $\zeta_{höd.} = +0,4$ -e deň. Bazar deňagramlylygynda eşretleriň nyrhynyň 4 pul birliginde 20 sanysy sarp edilýän ýagdaýynda:

– göni baglanyşykly şertde hyrydarlygyň we hödürlemäniň funksiýalaryny kesgitlemeli;

– salgydyň girizilmeginden soň öndürijiler tarapyndan harydyň birligine 2 pul birliginde tölenilmegi bilen bazaryň deňagramly nyrhyny we satuwyň mukdaryny kesgitlemeli. Ony grafikde şekillendirmeli.

№16. A harydyň hyrydarlygynyň funksiýasy:

$$Q_{hyr.} = 3,75 \cdot P_b - 5 \cdot P_a.$$

A harydyň hödürlemesiniň funksiýasy:

$$Q_{höd.} = 14 + 2 \cdot P_a + 0,25 P_b \text{ berlen.}$$

Bu ýerde:

P_a – A harydyň nyrhy;

P_b – B harydyň nyrhy.

Nyrhlaryň haýsy möçberinde A we B harydyň hyrydarlygy we hödürlemesi 20 birlige deň bolar?

№17. Hyrydarlygyň we hödürlemäniň nyrh çeyeligi $\zeta_{hyr.} = \zeta_{höd.} = 1$ -e deň bolan ýagdaýynda satyjynyň, sarp edijiniň,

jemgyýetiň, döwletiň utuşyny ýa-da ýitgisini, hyrydarlygyň we hödürlemäniň amatly möçberiniň üýtgeýşini grafikde görkezmeli, eger-de:

- sarp ediji üçin dotasiýa (býujetden kömek pul) girizilen bolsa;
- öndüriji üçin dotasiýa (býujetden kömek pul) girizilen bolsa;
- öndüriji üçin salgyt girizilen bolsa;
- sarp ediji üçin salgyt girizilen bolsa;
- şol bir bazardaky öndüriji üçin salgyda we sarp edişe dotasiýa girizilen bolsa.

№18. Hyrydarlygyň formulasy berlen:

$$H_{yr.} = 10 - P.$$

Hödürlemäniň formulasy berlen:

$$H_{öd.} = P - 4.$$

Deňagramly nyryhy we satuwyň möçberini hem-de nyryhyň çeyeligini 5-e deň bolan ýagdaýynda satuwyň möçberini kesgitlemeli.

№19. Hödürlemäniň formulasy berlen:

$$Q_h = 2P - 200.$$

Hödürlemäniň ters formulasynyň erkin ululygyny hasaplamaly.

№20. Bazaryň deňagramlylygyny aşakdaky maglumatlaryň esasynda grafikde görkezmeli we düşündiriş bermeli.

5.4-nji tablisa

**Kärhananyň harydynyň bazardaky ýagdaýyny
şekillendirýän görkezijiler**

Hyrydarlyk		Hödürleme	
1 kg gandyň nyryhy (manat)	möçberi (kg)	1 kg gandyň nyryhy (manat)	möçberi (kg)
2,0	600	4,0	600
3,0	550	3,8	570
3,5	500	3,5	500
3,6	485	3,2	460
4,0	430	2,0	380

№21. Harydyň hyrydarlygynyň we hödürlemesiniň funksiýasy berlen:

$$Q_{hyr.} = 3000 - 1,5 P.$$

$$Q_{höd.} = 3,5 P - 600.$$

Harydyň birligi üçin satyja 200 manat salgyt salynýar. Mundan soň harydyň deňagramly möçberiniň näçe bolýandygyny hasaplamaly.

TESTLER

№1. Şu ýagdaýlarda hödürlemäniň egri çyzygynyň sag tarapa süýşürilmegi mümkin:

a) harydyň öndürilmeginde ulanylýan serişdeleriň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen;

b) täze tehnologiýalary ornaşdyrmak bilen zähmet öndürijiligi-niň ýokarlanmagy bilen;

ç) milli puluň hümmetsizlenmegi bilen.

Dogry jogaby saýlaň.

№2. Hakyky bazar nyrhynyň deňagramly nyrhdan pesdigini çak edeliň. Şunda:

a) hyrydarlygyň möçberi hödürlemäniň möçberinden ýokary bolar;

b) hyrydarlygyň möçberi hödürlemäniň möçberinden azrak bolar;

ç) hyrydarlyk hödürlemeden azrak bolar;

d) hödürleme hyrydarlykdan azrak bolar.

Dogry jogap beriň.

№3. Hödürleme kanuny görkezýär:

a) satylan harydyň nyrhy bilen onuň mukdarynyň ters gatnaşygyny;

b) satylan harydyň nyrhy bilen onuň mukdarynyň göni gatnaşygyny;

ç) çeye we çeye däl harytlaryň arasyndaky gatnaşyklary;

d) islendik harytlaryň arasyndaky amatly çeyeligi.

Dogry jogap beriň.

№4. Hödürlemäniň gönüçyzykly funksiýasynyň sag tarapa parallel süýşürilişi görkezýär:

a) hödürlemäniň möçberiniň artmagyny;

b) belli san (1, 2, 3...) gezek hödürlemäniň möçberiniň kemelmegini;

c) hödürlemäniň möçberiniň kemelmegini;

d) beýleki faktorlaryň täsiri bilen hödürlemäniň üýtgeýşini.

Dogry jogap beriň.

№5. Sap bäsdeşlikli bazarda hyrydarlygyň we hödürlemäniň belli bolmagy bilen satuwyň mukdary:

a) iň pes (minimal);

b) ýokary derejede nyrhyň bellenen ýagdaýynda deňagramly nyrhyň derejesi artyp biler;

ç) ýokary derejede nyrhyň bellenen ýagdaýynda deňagramly nyrhyň derejesi kemelip biler;

d) iň ýokary (maksimal).

Dogry jogap beriň.

№6. Şu aşakdaky sebäpler bilen hödürlemäniň egri çyzygy çep tarapa süýşdi:

a) önümçiligiň bir faktorynyň nyrhynyň peselmegi;

b) alyjylaryň girdejileriniň artmagy;

ç) öndüriljilere kömek pullarynyň artmagy;

d) öndüriljileriň sanynyň kemelmegi.

Dogry jogap beriň.

№7. Harydyň hödürlemesiniň artmagy bilen şol bir wagtda onuň hyrydarlygynyň peselmesi hökmany şu aşakdaky ýagdaýlara getirer:

a) satuwyň mukdarynyň peselmegine;

b) satuwyň mukdarynyň artmagyna;

ç) deňagramly nyrhyň peselmegine;

d) deňagramly nyrhyň artmagyna.

Dogry jogap beriň.

№8. Hasabat döwründe şereket nyrhлары üýtgetmän, önümiň öndürilişini şu ýagdaýlarda artdyryp biler:

a) eger-de onuň önümine hyrydarlyk ösýän bolsa;

b) eger-de bazarda şol önüme hödürleme ösýän bolsa;

ç) eger-de onuň önüminiň nyrhynyň üýtgedilmeýän ýagdaýynda hyrydarlygyň we hödürlemäniň möçberi birmeňzeş mukdarda artsa;

d) eger-de onuň önümine hyrydarlyk ösýän bolsa we bazarda şol önüme hödürleme peselýän bolsa.

Dogry jogap beriň.

№9. Harytlaryň nyrhynyň üýtgeýşine garamazdan, umumy satuwdan gelýän pullaryň möçberi üýtgemese, nyrh çyçeliginiň koeffisiýenti:

a) 0-a deň bolar;

b) 1-e deň bolar;

ç) 1-den ýokary bolar;

d) 1-den pes bolar.

Dogry jogap beriň.

№10. Bazar ýapyk hasaplanýar, eger-de islendik harytlaryň möçberi üçin:

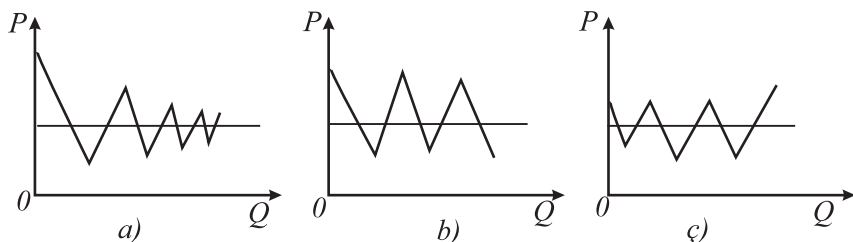
a) hödürlemäniň nyrhy hyrydarlygyň nyrhыndan pes bolsa;

b) hödürlemäniň nyrhy hyrydarlygyň nyrhyna deň bolsa;

ç) hödürlemäniň nyrhy hyrydarlygyň nyrhыndan ýokary bolsa.

Dogry jogap beriň.

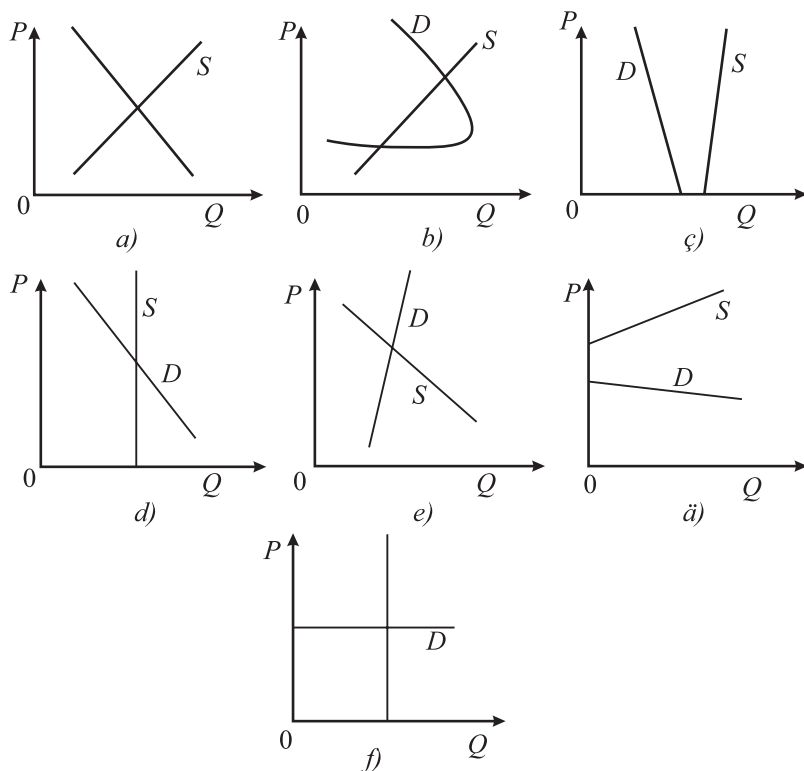
11. Aşakdaky grafikleriň (5.4-nji surat) haýsysy durnukly deňagramlylygy häsiýetlendirýän ýagdaýlary görkezýär?

5.4-nji surat. Bazarlaryň ýagdaýynyň grafikleri

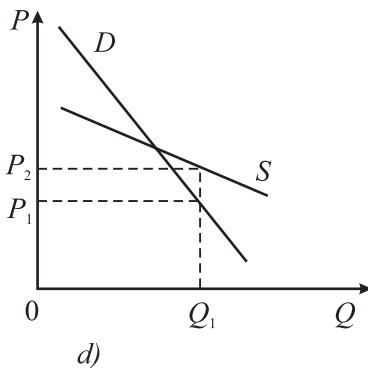
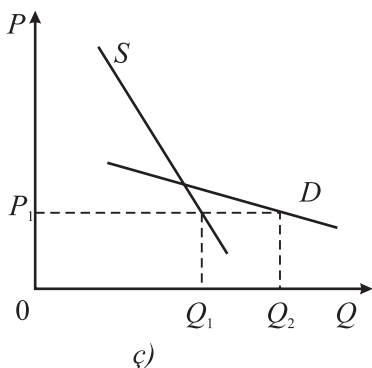
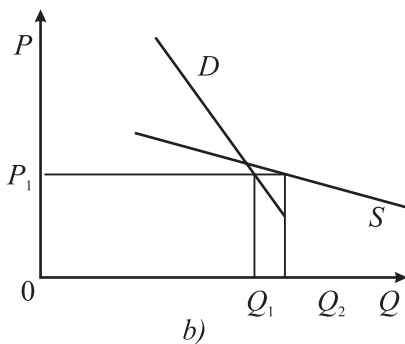
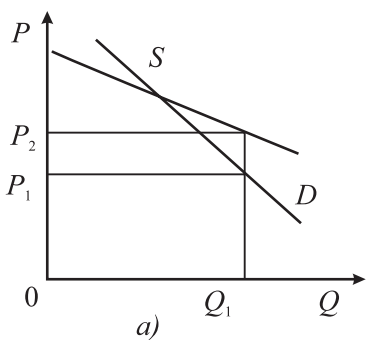
№12. Grafikleriň (5.5-nji (a, b we c) suratlar) haýsysy gyra deň ýagdaýy görkezýär.

- a) “erkin” bazarda;
b) “öndürilişden gaýry” bazarda.

5.5-nji surat. Bazarlaryň ýagdaýlarynyň grafikleri

№13. 5.6-njy suratdaky grafikleriň haýsylary Marşallyň we haýsylary Walrasyň nazaryýeti boýunça durnukly deňagramly ýagdaýy şekillendirýär.

5.6-njy surat. Bazarlaryň durnukly deňagramly ýagdaýlarynyň grafikleri

№14. Deňagramlylyk durnuksyz hasaplanýar, eger-de:

- a) hyrydarlygyň çeyeligi hödürlemäniň çeyeliginden ýokary bolsa;
  - b) hyrydarlygyň çeyeligi hödürlemäniň çeyeligine deň bolsa;
  - ç) hödürlemäniň çeyeligi hyrydarlygyň çeyeliginden ýokary bolsa.
- Dogry jogap beriň.

№15. Hödürlemäniň formulasy berlen:

$$Qh = 2P - 200.$$

Hödürlemäniň ters formulasynyň erkin ululygy deň:

- a) 200-e;
- b) 100-e;

- ç) 200-e;
- d) 100-e.

Dogry jogabyny görkeziň.

№16. Eger-de hyrydarlyk peselse, emma hödürleme ýokarlansa, onda:

- a) deňagramly möçber azalar;
- b) deňagramly nyrh peseler;
- ç) a) we b) jogaplar dogry;
- d) a) we b) jogaplar dogry däl.

Dogry jogap beriň.

№17. Beýleki şertleriň deňliginde hödürlemäniň ösüşi bilen:

- a) deňagramly nyrh we möçber ýokarlanar;
- b) deňagramly nyrh we möçber peseler;
- ç) nyrhlar ýokarlanar we möçberi peseler;
- d) nyrhlar peseler we hödürlemäniň fiziki möçberi ýokarlanar.

Dogry jogap beriň.

№18. Eger-de kofeniň adam başyna sarp edilişi aşak gaçsa, nyrrhy bolsa 2 esse ýokarlansa, onda onuň sebäbi:

- a) kofeniň hyrydarlygynyň galmagy;
- b) şol bir wagtda kofeniň hyrydarlygynyň we hödürlemesiniň ýokarlanmagy;
- ç) kofeniň hödürlemesiniň egri çyzygy dik;
- d) kofeniň hödürlemesiniň peselmegi.

Dogry jogap beriň.

№19. Oba hojalygy önümleriniň hasyllygynyň ýokarlanmagy bilen öndürijileriň girdejileri peselýär. Bu aňladýar:

- a) oba hojalygy önümleriniň hödürlemesiniň çeyé däldigini;
- b) bu harydyň hyrydarlygynyň çeyé däldigini;
- ç) bu bazarda öndürijileriň bähbidini ýoýýan satyjylar hereket edýär;
- d) hyrydarlygyň çeyeligi hödürlemäniň çeyeliginden ýokary.

SORAGLAR

№1. Harydyň hyrydarlygynyň hödürlemeden tapawudy nämeden ybarat?

№2. Harydyň hyrydarlygynyň üýtgemegi bilen hödürlemäniň üýtgemeginiň arasynda baglanyşyk barmy?

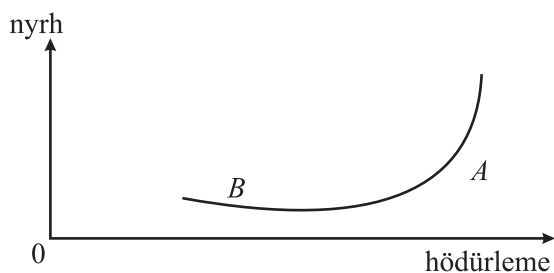
№3. Haýsy faktoryň üýtgemegi hödürlemäniň mukdaryna ýokary derejede täsir edýär we haýsy faktoryň üýtgemegi hödürlemäniň egri çyzygynyň keşbini şekillendirýär? Grafikde görkeziň.

№4. Haýsy sebäbiň (faktorlaryň) üýtgemegi hödürlemäniň egri çyzygyny saga ýa-da çepä süýşürýär? Grafikde görkeziň.

№5. Hödürleme kanunynyň mazmuny näme?

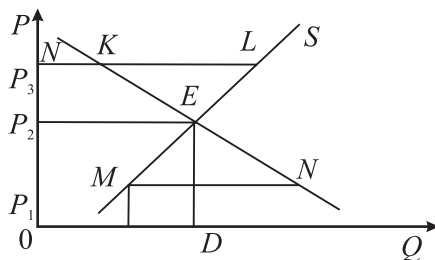
№6. Hödürlemäniň nyrh çöýeliginiň derejesi kärhananyň ýerlenen önüminiň gymmatyna täsir edýarmi?

№7. Hödürlemäniň egri çyzygynyň üstündäki nokatlar (A we B) nämäni görkezýär?

5.7-nji surat. Hödürlemäniň egri çyzygy

№8. Şu grafigi dykgat bilen seljериň.

5.8-nji surat. Bazaryň deňagramlylygyny şekillendirýän egri çyzyklar

Seljermäniň netijesi boýunça aşakdaky soraglara jogap beriň:

1. E nokatda egri çyzyklaryň kesişmesi nähili ykdysady many berýär?

2. P_3 nyrhda KL bölek nämäni aňladýar?

3. P_1 nyrhda MN bölegiň ykdysady manysy näme?

4. Haýsy ýagdaýlarda ykdysady hereketiň bes edilmegi mümkin?
5. “Ykdysady erkinlik” adalgasynyň manysyna nähili düşüňýärsiňiz?
6. Näme üçin diňe ykdysady erkinlik bazaryň deňagramlylygyny üpjün edýär?

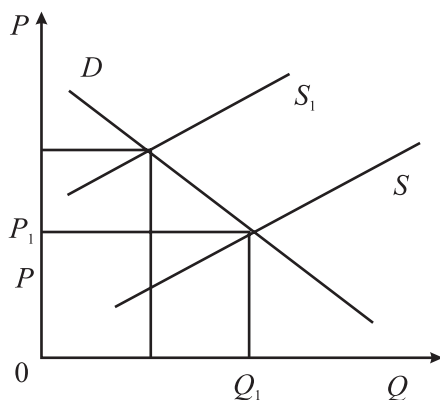
№9. 7-nji meselede deňagramly nyrh P_2 derejede döräpdir. Egerde (beýleki şertleriň deňliginde) sarp edijileriň girdejileri ýokarlansa, täze deňagramly nyrh haýsy derejede – P_2 -den ýokary ýa-da pes bolar?

№10. Çig mallaryň gymmatlamagy hödürlemäniň egri çyzygyny süýşürdi. Indi deňagramly nyrh haýsy derejede bolar – P_2 -den ýokary ýa-da pes bolar (7-nji meseleden)?

№11. Alymlar A. Marşallyň we L. Walrasyň usullary boýunça algebra görnüşinde bazar deňagramlylygyny şekillendiriň. Bu usullaryň tapawutlaryny düşündiriň.

№12. Hödürlemäniň çeyeligi nädip umumy girdejiniň möçberine täsir edýär? Düşündiriň.

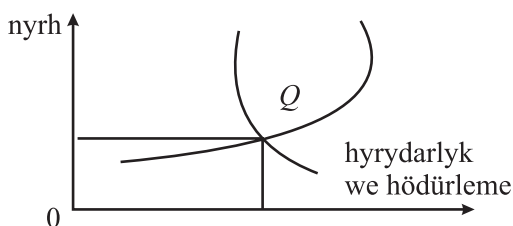
№13. 5.9-njy suratdaky grafige serediň.

5.9-njy surat. Hödürlemäniň egri çyzyklarynyň grafigi

Hödürlemäniň egri çyzyklarynyň haýsysy umumy harajatlary, haýsysy daşky sebäpleri (faktorlary) hasaba almazdan peseldilen harajatlary görkezýär? Daşky faktorlary internasionalizirmek ýa-da minimizirmek (aşak düşürmek) üçin hökümet nähili çäreleri görüp biler?

№14. Harydyň hyrydarlygynyň we hödürlemesiniň egri çyzyklarynyň kesişýän nokady (5.10-njy surat) haýsy maglumatlary beýan edýär?

5.10-njy surat. Hyrydarlygyň we hödürlemäniň egri çyzyklary

№15. Mikroykdysady derejede bazaryň esasy gatnaşyjylaryna öý hojalyklary, kärhanalar (şereketler) we döwlet degişlidir. Döwletiň düzgünleşdiriş we kadalaşdyryş işi öý hojalyklaryna we kärhanalara (şereketlere) süýşürintgi etmegi höweslendirmekdir we olary maýa-goýumlara öwürmek üçin şertleri gowulandyrmakdyr. Şunda bazarda hyrydarlygyň we hödürlemäniň üýtgeýşi nähili bolar, kärhanalaryň we ilatyň hal-ýagdaýyna täsiri nähili bolar?

6-njy TEMA

ALYJYLARYŇ ÖZÜNI ALYP BARMAK NAZARYÝETI

Meseleler

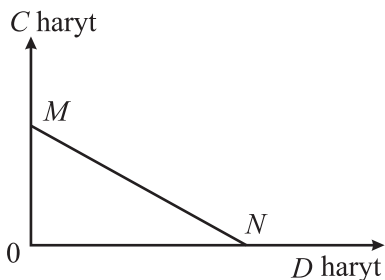
1-nji mesele – çözgüdi bilen nusga hökmünde

Býujet çäklendirme çyzygynyň MN ykdysady mazmuny näme (6.1-nji surat)? Onuň egmesi näme bilen kesgitlenýär? Eger-de D haryt arzanlasa, MN çyzygyň egmesi nädip üýtgär?

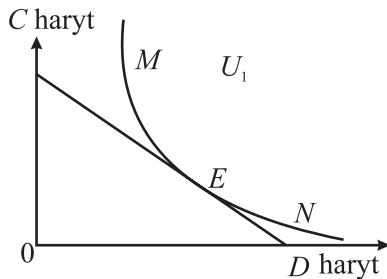
2. Býujet çäklendirme çyzygynyň islendik nokadynda sarp ediş mümkinçiligi nähili bolar (6.1-nji surat)?

3. Ulanyjy üçin E nokatda U_1 (perwaýsyzlygyň çyzygy) bilen MN (býujet çäklendirme çyzygy) degmesi nämäni aňladýar (6.2-nji surat)? U_1 bilen MN çyzyklaryň degmesi başga nokatda mümkinmi? Şunda haýsy ýagdaýlar üýtgemeli?

4. Deňleme formulasy bilen sarp ediş deňagramlylygynyň şertlerini nädip şekillendirip bolar?

6.1-nji surat. Býujet çäklendirme çyzygy

6.2-nji surat. Býujet çäklendirmesiniň we perwaýsyzlygyň çyzygy

Çözülişi:

1) MN çyzygyň egmesi C we D harydyň nyrhyna bagly.

2) Nyrlaryň belli derejesinde we býujetiň belli mukdarynda MN çyzyk C we D harydyň ähli mümkin bolan toplanmasyny (kombinasiýalaryny) şekillendirýär.

3) *Degme nokady* – ulanyjylaryň deňagramlylygydyr. Bu deňagramlylyk bolsa harytlaryň nyrlarynyň olaryň goşmaça (çäkli) peýdalylygyna göni gatnaşygynda mümkindir.

4) Deňleme formulasy bilen sarp ediş deňagramlylygynyň şertleri:

$$\frac{MU \text{ } C \text{ harydyň}}{C \text{ harydyň } P} = \frac{MU \text{ } D \text{ harydyň}}{D \text{ harydyň } P}$$

№2. Iýmit önümleriniň ornuny geýim bilen çalyşmagyň goşmaça (çäkli) kadasyny kesgitlemeli.

6.1-nji tablisa

Harytlaryň toplanmasy (kombinasiýasy) boýunça maglumat

Harytlaryň kombinasiýasy	A	B	Ç	D
Geýim	12	6	4	3
Iýmit	2	4	6	8

№3. Tablisada (6.2-nji tablisa) önümiň mukdary, umumy peýdalylygyň möçberi boýunça maglumat berlen. Goşmaça (çäkli) peýdalylygy, ortaça peýdalylygy hasaplamaly we tablisanyň boş ýerlerini doldurmaly:

6.2-nji tablisa

Berlen maglumat

Görkezijiler	Möçberi				
Önümiň mukdary (birlik)	2	4	6	8	10
000000000 peýdalylyk	10	16	18	18	13
Goşmaça (çäkli) peýdalylyk					
Ortaça peýdalylyk					

№4. Girdejisi 900 birlik bolan şahsyýet X we Y mukdarda eşretleri sarp edýär. Onuň ileri tutmasy şu peýdalylyk funksiýasy bilen şekillendirilýär:

$$U = XY^3.$$

Sarp edilýän eşretleriň nyrhý $P_X = 5$, $P_Y = 12$ -ä deň bolan ýagdaýynda eşretleriň toplanmasyny kesgitlemeli.

№5. Mälim bolşy ýaly, käbir maşgala üçin şöhat önüminiň möçberiniň 10 kg-dan 11 kg-a çenli sarp edilmeginiň artmagy bilen onuň peýdalylygy 5 birlik, peýniriň 2 kg artmagy bilen bolsa peýdalylygy 15 birlikden 19 birlige çenli ösýär.

Eger-de şöhat önüminiň peýdalylygy peýniriň peýdalylygy bilen şekillendirilse, onuň otnositel peýdalylygy näçe bolar? Islendik önüm boýunça kesgitlenen gatnaşyk birmeňzeş bolarmy?

№6. Öý hojalygynda ulanylýan önümleri biri-birine doly çalşyp bolýar. Olaryň nyrhy 5 we 7 manada deň. Öý hojalygynyň girdejisi 800 manada deň, peýdalylyk funksiýasy belli däl. Bu ýerde önümleri biri-birine çalşmаныň kadasy 1-e deň. Öý hojalygy üçin önümleriň deňagramly toplanmasyny hasaplamaly.

№7. A harydyň nyrhy 1 manada, B harydyň nyrhy 2 manada deň. Sarp edijiniň girdejisi 28 manada deň. 6.3-nji tablisada bu iki harydyň perwaýsyzlygy berlen:

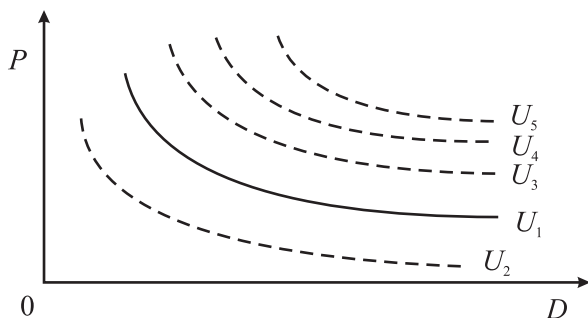
6.3-nji tablisa

Harytlaryň perwaýsyzlygy boýunça maglumat

Görkezijiler	Möçberi			
A haryt	16	12	8	4
B haryt	6	8	12	24

Býujetiň göni çyzygyny we perwaýsyzlygyň egri çyzygyny gurmaly. Sarp edijiniň deňagramly nokadyny, býujetiň göni çyzygynyň egmesini, harydyň goşmaça (çäkli) ornunyň çalyşma kadasyny kesgitlemeli.

№8. Şu aşakdaky grafiklere dykgatly serediň:

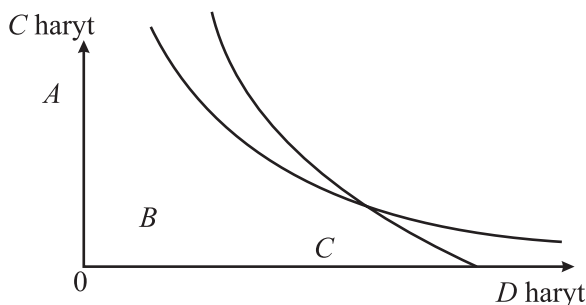
6.3-nji surat. Perwaýsyzlygyň egri çyzygy

1) Perwaýsyzlygyň egri çyzygynyň ykdysady manysy nämeden ybarat?

2) Egri çyzygyň U_1 görkümi we ýerleşşi (6.3-nji surat), ýagny koordinatanyň başyna otrisatel egmesi we pökgermesi nämäni aňladýar?

3) Perwaýsyzlygyň (bezrazliçiýe) egri çyzygyndan ýokardaky U_1 ýa-da aşakdaky ýerleşýän U_2 , U_3 , U_4 , U_5 egri çyzyklar nämäni aňladýar?

4) Perwaýsyzlygyň (bezrazliçiýe) egri çyzyklary (mysal üçin, 6.4-nji surat) kesişip bilermi?

6.4-nji surat. Perwaýsyzlygyň egri çyzyklary

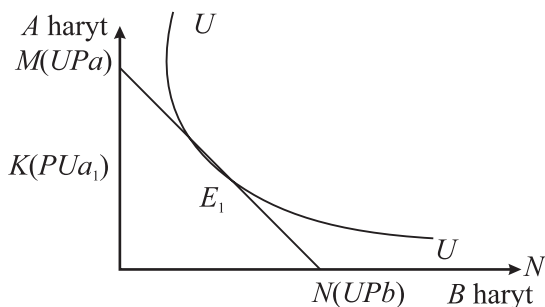
№9. Tablisada tapawutly peýdalylyk derejesi bolan iki harydyň A we B perwaýsyzlygynyň üç toplanmasy berlen. Umumy girdejisi 20 manada deň bolanlygy bilen A harydyň nyrhy 0,5 manada, B harydyň nyrhy hem 0,5 manada deň bolan ýagdaýynda mümkin bolan iň ýokary peýda berýän peýdalylygyň toplanmasy nähili bolar? Grafigini gurmaly.

6.4-nji tablisa

Harytlaryň perwaýsyzlygynyň toplanmasy boýunça maglumat

1-nji toplanma		2-nji toplanma		3-nji toplanma	
A	B	A	B	A	B
8	26	14	30	16	35
12	21	17	25	18	30
17	16	20	20	21	25
22	12	25	16	27	20
29	9	30	14	33	17
34	7	37	12	38	15

№10. Sarp edijiniň sebedi iki harytdan ybarat: A we B . A harydyň nyrhy Pa_1 derejeden Pa derejä galdy. B harydyň nyrhy üýtgemän saklandy. 6.5-nji suraty ulanyň, J. Hiksiň usuly boýunça A harydyň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen umumy netijäniň girdeji we ýerini tutma netijelere bölünişini grafikde görkezmeli.

6.5-nji surat. Býujet çäklendirmesi we perwaýsyzlygyň çyzygy

UN – pul girdejisine we Pa bilen Pb nyrlara gabat gelýän býujet çyzygy.

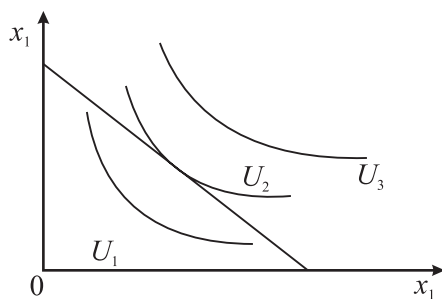
UU – perwaýsyzlygyň egri çyzygy.

K nokat – pul girdejisine we Pa nyrla gabat gelýär.

№11. Birinji süýjiniň hyrydarlygynyň nyrrhy 10 manada deň, öňki süýjiniňkä garanynda her bir soňky süýjiniň hyrydarlygynyň nyrrhy 2 manat möçberde pes. Süýjiniň bazar nyrrhy 5 manada deň. Üç süýjiniň sarp edilmeginden soňkularyň artykmaçlygynyň jemini hasaplamaly.

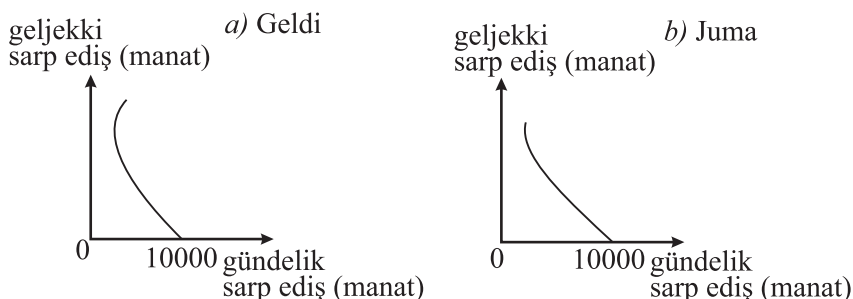
№12. Grafik görnüşinde alyjylygyň saýlama funksiýasy we býujetiň göni çyzygy berlen. Grafikde görkezmeli:

- alyjynyň girdejisiniň artmagy bilen alyjylyk saýlamanyň amatly nokadynyň üýtgeýşini;
- x_1 harydyň nyrrhynyň 2 esse artmagy bilen alyjylyk saýlamanyň amatly nokadynyň üýtgeýşini;
- bellenen nyrrhyň üýtgeýşi bilen girdejiniň netijeliligini, ornuny tutma netijeliligini.

6.6-njy surat. Alyjylygyň saýlama funksiýasy we býujetiň göni çyzygynyň grafikleri

№13. 6.7-nji suratda Geldi bilen Juma üçin gündelik we geljekki sarp edişi saýlamagy görkezýän perwaýsyzlygynyň egri çyzyklary şekillendirilen.

6.7-nji surat. Geldi we Juma üçin gündelik we geljekki sarp edişi saýlamagy görkezýän perwaýsyzlygynyň egri çyzyklary

Bu perwaýsyzlygynyň egri çyzyklarynyň häsiýetlendiriliş we biri-birinden näme bilen tapawutlanýandygyny görkeziň.

№14. U harydyň her birliginiň peýdalylygy ulanylýan Q harydyň mukdaryna bagly.

6.5-nji tablisa

Harydyň käbir görkezijileri

Görkezijiler	Möçberi				
Q , san	1	2	3	4	5
U , peýdalylyk	10	9	8	7	6

Eger-de peýdalylyk 1 manada deň bolsa, onda kesgitlemeli:

– harydyň birliginiň nyrhy 7 manada deň bolan ýagdaýynda alyjy näçe mukdarda haryt satyn alar?

– harydyň birliginiň nyrhy 5 manada çenli peseldi. Indi satyn alynýan harydyň mukdary näçe bolar, nyrhyň peselmegi bilen alyjynyň utuşy näçe bolar?

Jogabyny grafikde görkezmeli.

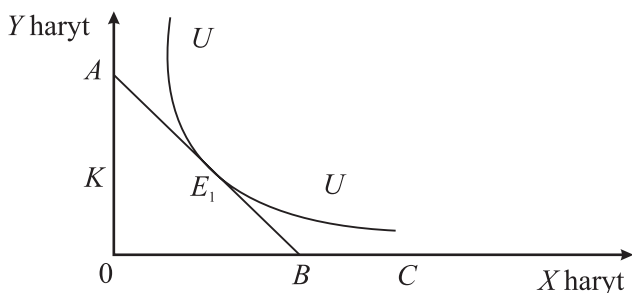
№15. Şahsyýet A harydyň 5 sanysyny sarp edip, 8 birlik möçberinde peýda alýar, 12 sany B harydy sarp edip 18 birlik möçberinde peýda alýar. Şahsyýet: “Eger-de 10 birlik peýda getirýän 7 sany A haryt we 16 birlik peýda getirýän 10 sany B haryt sarp etsem hiç bir

zat bolmaz” diýen karara geldi. Harytlaryň her biri üçin çäkli möçberi we harydyň çäkli ornuny çalyşma kadasyny kesgitlemeli.

№16. 6.8-nji suratda belli AB býujet çyzygynda sarp edijileriň deňagramlylygy şekillendirilen. Mysal üçin, beýleki şertleriň deňliginde X harydyň nyryhy Px_1 derejä çenli peseldi. Bu bolsa grafikde C nokada gabat gelýär.

E. Sluskiniň usuly boýunça X harydyň nyrhynyň peselmeginden umumy netijäni girdeji hem-de ýerini tutma netijelerine bölmeli we grafikde görkezmeli.

6.8-nji surat. Býujet çäklendirmesi we perwaýsyzlygyň çyzygy

№17. A harydyň we ikinji derejeli peýdalylykly B harydyň arasyndaky alyjylygyň saýlamak egri çyzygy şeýle görnüşde:

A harydyň birliginiň nyryhy 2 manada deň, B harydyň birliginiň nyryhy hem 2 manada deň.

6.6-njy tablisa

Harytlaryň mukdarynyň maglumatlary

Görkezijiler	Möçberi				
A harydyň mukdary (san)	0	2	4	6	8
B harydyň mukdary (san):					
$U = U_1$	14	8	4	2	1
$U = U_2$	20	12	8	6	5

Alyjy birnäçe A we B harydy satyn alyp, iki peýdalylygyň pesrägini alýar.

B harydyň nyrhynyň 2 esse peselmegi bilen alyjynyň girdejisini hasaplamaly we alyjylyk deňagramlygynyň egri çyzygynyň süýşmesini grafikde görkezmeli.

№18. Alyjylygyň saýlamak egri çyzygynyň ýagdaýy nähili üýtgär:

- a) eger-de 1-nji we 2-nji harytlaryň peýdalylygy ýokarlansa;
- b) eger-de 1-nji harydyň peýdalylygy ýokarlansa.

№19. Sarp ediji üçin X harydyň goşmaça (çäkli) peýdalylygy 16 birlige, Y haryt üçin hem 16 birlige, X harydyň nyrhy 2 manada, Y harydyň nyrhy 3 manada deň. Sarp ediji deňagramly ýagdaýdamy? Ol haýsy harydyň sarp edilişini artdyrmak islär?

TESTLER

№1. Özünü pähimli alyp baryjy hasaplanýar:

- a) eger-de küşt oýny boýunça olimpiadanyň ýeňijisi alan 50 müň dollar baýragynyň ýarysyny haýyr-sogap maksadyna beren bolsa;
- b) eger-de adam sport bilen meşgullanmagyň ýerine günde bir gap çilim çekse?
- ç) eger-de zehinli sungatçy öz şöhratynyň ösen döwri sahnada oýnamagyny goýup ybadathana gitse?

Dogry jogabyny bellemeli.

№2. Eger-de iki haryt biri-biriniň öwezini tutýan bolsa, onda biriniň nyrhynyň has ýokarlanmagy bilen:

- a) sarp ediji beýlekisiniň ulanylmagyny artdyrar;
- b) sarp ediji beýlekisiniň ulanylmagyny üýtgetmez;
- ç) sarp ediji beýlekisiniň ulanylmagyny kemelder;
- d) sarp ediji beýlekisiniň ulanylmagyny bes eder.

Dogry jogabyny bellemeli.

№3. Döwlet býujet ýetmezçiligini (defisitini) aradan aýyrmak üçin sarp edijileriň girdejilerine 15% täze salgyt salyp, ony azaldýar ýa-da ähli harytlaryň nyrhyny 20% galdyryýan pul emissiýasyny (çap etmegini) amala aşyrýar. Sada sarp ediji üçin bu çäreleriň haýsysy amatly bolar?

- a) sarp ediji üçin birinjisi;
- b) sarp ediji üçin ikinjisi;
- ç) haýsysyny saýlasa sarp ediji üçin tapawudy ýok;
- d) bar bolan maglumat ýeterlikli däl.

Dogry jogabyny bellemeli.

№4. Alyjylyk ukybynyň üýtgeýşini häsiýetlendirýär:

- a) hyrydarlyk kanuny;
- b) alyjylaryň girdejeleriniň artmagy;
- ç) alyjylaryň girdejeleriniň peselmegi;
- d) goşmaça (çäkli) peýdalylygyň peseliş meýli.

Dogry jogabyny bellemeli.

№5. Perwaýsyzlygyň egri çyzygy bu:

a) ýaramlygy deňeçer bolan iki harydyň toplanmasy (kombinasiýasy);

- b) iki harydyň biri-biriniň ornuny tutmagy;
- ç) alyjynyň iki haryda deňeçer hyrydarlyk bildirmegi.

Dogry jogabyny bellemeli.

№6. Býujet çyzygyna täsir edýän sebäbi saýlamaly:

- a) alyjylaryň pul girdejisi;
- b) ornuny tutýan harytlaryň nyrhynyň üýtgeýşi;
- ç) garaşly harydyň nyrhynyň üýtgeýşi.

Dogry jogabyny bellemeli.

№7. Býujet çyzygy bu:

- a) iki harydyň satyn alynýan toplanmasy (kombinasiýasy);
- b) iki harydyň biri-biriniň ornuny tutmagy;
- ç) alyjynyň iki haryda deňeçer hyrydarlyk bildirmegi;
- d) harytlaryň nyrhyna görä ulanyjynyň satyn alýan harytlarynyň kombinasiýasynyň üýtgeýşi.

Dogry jogabyny bellemeli.

№8. Perwaýsyzlygyň egri çyzygynyň häsiýetlerine degişli däl:

a) koordinatanyň islendik giňişliginde perwaýsyzlygyň egri çyzygyny çyzyp bolýar;

b) perwaýsyzlygyň egri çyzyklary biri-birini kesip geçýär;

ç) egri çyzygyň sag tarapyndaky we egri çyzykdan ýokardaky islendik nokada laýyk bolan harytlaryň kombinasiýasy ulanyja deň derejede bolýar we doly islegleri kanagatlandyrýar;

d) egri çyzygyň çep tarapyndaky we aşakdaky islendik nokatlar doly islegleri kanagatlandyрмаýar;

e) perwaýsyzlygyň egri çyzygynyň egmesi otrisateldir.

Dogry jogabyny bellemeli.

SORAGLAR

№1. Perwaýsyzlygyň egri çyzygy nämäni aňladýar?

№2. “Eger-de şäher ulag gatnaw tölegi iki esse ýokarlansa men işe pyýada gatnaryn. Men, elbetde, işe gijä galyp gelerin, emma bu meniň üçin arzan düşer. Meniň arassa howada gezenim nämä degenok!” Munuň ýaly adamyň özüni alyp barşyny dogry hasaplap bolarmy? Jogabyny delillendirmeli.

№3. Býujet çyzygy nämäni aňladýar?

№4. J.Hiks we E.Sluskiý boýunça nyryhyň üýtgemeginden umumy netijäniň girdeji we ýerini tutma netijelere bölünişi nämä bilen tapawutlanýar?

№5. Harytlaryň islendik kombinasiýasynda we umumy peýdalylygyň saklanmagynda, Y harydyň X haryda çalyşmagynyň çäkli kadasy (MRS_{xy}) hemişelik ölçeg bolsa, onda perwaýsyzlygyň egri çyzygy nähili görnüşde bolar?

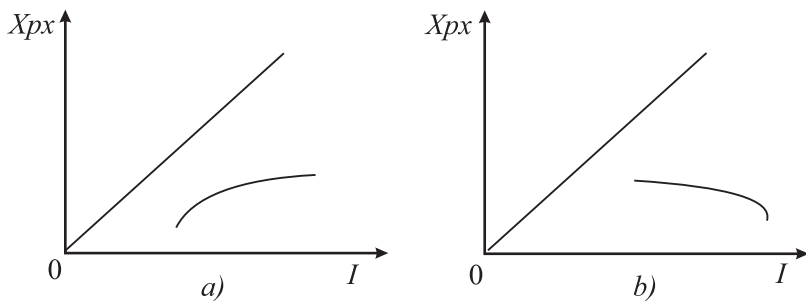
№6. 6.9-njy suratda Engeliň çykdajylar egri çyzygy görkezilen. Onuň *dik okunda* “ D ” haryda sarp edilen çykdajylar, *kese okunda* sarp edijiniň girdejisi görkezilen.

Aşakdaky soraglara jogap beriň:

a) şu grafikde haýsy harytlaryň çykdajylary görkezilen?

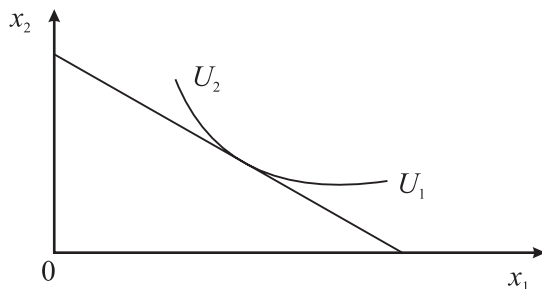
b) grafiğiň koordinatasynyň başyndan geçirilen 45° egmesi bolan çyzyk nämäni aňladýar?

ç) Engeliň çykdajylar egri çyzygy bilen grafiğiň koordinatynyň başyndan geçirilen 45° egmesi bolan çyzygyň gabat gelmegi mümkinmi?

6.9-njy surat. Engeliň çykdajylar egri çyzygy

№7. 6.10-njy suratdaky çyzyklar nämäni aňladýar we olaryň kesişýän nokady nämäni görkezýär? Düşündiriň.

6.10-njy surat. Alyjylygyň saýlama funksiýasy we býujetiň göni çyzygynyň grafikleri

№8. Siziň gündelik iýmitiňizde hemişe kofe bar we çay ýok (hiç içmeýärsiňiz). Şu ýagdaýda kofeni çaya çalyşmagyň çäkli kadasy nämä deň bolar, perwaýsyzlygyň egri çyzygy nähili görnüşde bolar.

№9. Perwaýsyzlygyň we býujet çyzyklarynyň kesişýän nokady nämäni görkezýär?

7-nji TEMA

ÖNÜMÇILIK HARAJATLARYNYŇ DÜZÜMİ WE ŞEREKETLERİŇ GIRDEJILERI

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

Şereketde 1 aýyň dowamynda zenanlar üçin 300 müň sany köýnek tikilýär. 7.1-nji tablisanyň maglumatyna esaslanyp, kalkulýasiýa usuly bilen şereketiň önüminiň birliginiň özüne düşýän gymmatyny, hemişelik (üýtgemeýän) we üýtgeýän harajatlaryň gymmatyny hasaplamaly.

7.1-nji tablisa

**Köýnek tikýän şereketiň önüme sarp edýän
serişdeleriniň gymmaty (mln manat)**

Görkezijiler	Möçberi
Mata	20
Bölekleyin materiallar	6
Iş haky	17
Elektrik energiýasy	4
Enjamlaryň amortizasiýasy	8
Kärende tölegi	6
Ýerleşdirmek üçin harajatlar	10
Administratiw harajatlar	8
Gaýry harajatlar	5

Çözülişi:

Kalkulýasiýa usuly bilen önümiň birliginiň özüne düşýän gymmatyny hasaplamak üçin tablisadaky ähli harajatlaryň gymmatynyň jemini çykaryp aýdaky öndürilen önümiň sanyna (*Ö* sany) bölmeli. Muňa **önümiň aýlyk ortaça özüne düşýän gymmaty** diýilýär.

$ÖDG = (20 + 6 + 17 + 4 + 8 + 6 + 5 + 10 + 8 \text{ mln manat}) : 300000 \text{ sany} = 84 \text{ mln manat}$; $300000 \text{ sany} = 280 \text{ manat}$.

Hemişelik (üýtgemeýän) harajatlaryň (*HH*) gymmatyna *enjamlaryň amortizasiýasy*, *kärende tölegi*, *ýerleşdirmek üçin harajatlar* (*UHH*) we *administratiw harajatlar* degişlidir, ýagny umumy hemişelik harajatlar deňdir:

$$UHH = 8 + 6 + 10 + 8 = 32 \text{ mln manat.}$$

Köýnegiň birligine harçlanan hemişelik çykadjylaryň ortaça möçberini (Hho) hasaplamak üçin umumy hemişelik (üýtgemeýän) harajatlary (HHU) önümiň sanyna bölmeli:

$$Hho = UHH : \ddot{O} \text{ sany} = 32 \text{ mln manat} : 300000 \text{ sany} = 106,7 \text{ manat.}$$

Üýtgeýän harajatlaryň ($\ddot{U}H$) umumy gymmatyny umumy harajatlaryň gymmatyndan umumy hemişelik (üýtgemeýän) harajatlary aýyrmak bilen hasaplamak bolar.

$$\ddot{U}H = 84 - 32 = 52 \text{ mln manat.}$$

Köýnegiň birligine harçlanan üýtgeýän çykadjylaryň ortaça möçberini ($\ddot{U}ho$) önümiň birliginiň ortaça özüne düşýän gymmatyndan ($\ddot{O}DG$) onuň birligine harçlanan hemişelik (üýtgemeýän) çykadjylary aýyrmak bilen hasaplap bolar ýa-da umumy üýtgeýän harajatlary önümiň sanyna bölmeli:

$$\ddot{U}ho = 280 - 106,7 = 173,3 \text{ manat,}$$

$$\text{ýa-da } \ddot{U}ho = 52 \text{ mln manat} : 300000 = 173,3 \text{ manat.}$$

№2. Daşary ýurt uniwersitetinde talyp ýylda 10 müň dollar okuw tölegini töleýär. Ýokary okuw mekdebini tamamlamadyk işgäriň ýyllyk iş haky 15 müň dollara, ýokary bilimli işgäriň iş haky bolsa 25 müň dollara deň. Kesgitlemeli:

- okuw tölegiň hakyky harajatlaryny;
- ýokary bilim almagyň ykdysady manysy barmy ýa-da ýok;
- okuw üçin aç-açan, aç-açan däl ýa-da goşulan (alternatiw) harajatlary;
- ýokary okuwyň 5 ýyllyk dowamlylygy şertinde bilim almagyň özüni ödeýiş möhletini.

№3. Belli önümçilikde esasy we alternatiw önümiň öndürilmegi mümkin.

7.2-nji tablisa

**Kärhananyň mümkin bolan esasy we alternatiw
önümi öndürişi barada maglumatlar**

Görkezijiler	A wariant	B wariant
1	2	3
Esasy önümiň göni harajatlary (mln manat)	1	2
Şol bir göni harajatlaryň esasynda öndürilen alternatiw önümiň satuwynyň mümkin bolan gymmaty (mln manat)	1,5	2,2

7.2-nji tablisanyň dowamy

1	2	3
Obligasiýalardan düşýän girdeji (%)	30	30
Kärhananyň eýesine degişli ýeri kärendä berip girdeji almak mümkin (müň manat)	100	100
Ýerlenen esasy önümiň gymmaty (mln manat)	2	3

Bu kärhananyň buhgalter, alternatiw, ykdysady, aç-açan däl harajatlaryny, buhgalter, ykdysady we kadaly peýdasyny kesgitlemeli. Ykdysady netije çykarmaly.

№4. Kärhananyň şu aşakdaky görkezijileri belli:

- a) zähmet harajatlary – 1 mln manat;
- b) maýalar üçin harajatlar – 0,5 mln manat;
- ç) ýerlenen önümiň gymmaty – 2 mln manat.

Kärhananyň masştabyna (ululygyna) görä peýdalylygyny kesgitlemeli.

№5. Maşgala bazarda nyrry 50 manatdan ýokary bolmaýan 1 banka böwürslen toşabyňy almak kararyna geldi, ýöne bazarda şonuň nyrry 100 manada deň bolupdyr. Bu ýagdaýda maşgala 80 manat ýol tölegini töläp şäheriň çetindäki бага baryp 1 banka böwürslen ýygypdyr.

Hasaplamaly:

- a) maşgalanyň hakyky (alternatiw) girdejisini;
- b) böwürsleniň özüne düşýän gymmatyny;
- ç) böwürsleniň jemgyýetçilik zerur harajatlary (gymmatyny);
- d) eger-de böwürsleni satýan bolsalar, satuwdan düşýän peýdany;
- e) eger-de böwürsleni maşgala özi iýen bolsa, ykdysady (şertli) girdejini.

№6. Mälim bolşy ýaly, gazyň we mazudyň amatly gatnaşykda ulanylmagy bilen gazyň ýylylyk derejesi = 4-e; mazudyňky = 16-a deň. Eger-de gazyň bahasy 5 birlige deň bolan bolsa, mazut (garaýag) näçeden satylyp biler.

№7. Şu aşakdaky deňligi subut etmeli:

$$MRTS_{2/1} = MP_2 / MP_1.$$

Bu ýerde:

$MRTS$ – tehnologik ornuny tutmanyň goşmaça (çäkli) kadasy;

MP – goşmaça (çäkli) önüm.

№8. Mysal üçin, öz jaýyňyzda timarlamak işlerini (remont) etmek üçin reňk, ýelim, diwara ýelmenýän kagyz (oboi) we ş.m. çyk-dajy etmeli bolýar. Mundan başga-da özüňiz işden rugsat alyp ýa-da hakyna işgäri tutup timarlamak işini amala aşyryp bilersiňiz. Bu hara-jatlaryň haýsysy aç-açan çykdajlara, haýsylary goşulan (alternatiw) çykdajlara degişli? Jogabyny delillendirmeli.

№9. Kärhanada önümiň öndürilişi $Q = 80$ birlik bolan ýagdaýyn-da umumy ortaça harajatlar 22 birlige deň boldy. Önümçiligiň möçbe-riniň $Q = 60$ birlige çenli peselmeginde umumy ortaça harajatlar 26 birlige deň boldy. Önümçiligi bes etmän we onuň şol bir möçber-lerinde gysga we uzak döwür üçin minimal (iň pes) bahany näçä çenli bellemek bolar? Üýtgeýän ortaça harajatlaryň (AVC) möçberi hemişelikdir.

№10. Bir aýyň dowamynda kärhananyň öndüren önüminiň möçbe-ri 300 müň tonna, bazarda önümiň birliginiň ortaça gymmaty 100 ma-nada deň. Ýerlenen önümiň möçberi 250 müň tonna deň. Öndürilen we ýerlenen önümiň gymmatyny hasaplamaly we düşündiriş bermeli.

№11. Aşakdaky tablisadaky maglumatlaryň haýsylarynyň şere-ketiň üýtgeýän we hemişelik (üýtgameýän) çykdajlaryna degişlidi-gini bellemeli we olaryň möçberini hasaplamaly.

7.3-nji tablisa

Şereketde köýnegiň tikilmegine sarp edilýän zerur serişdeleriň gymmaty (manat)

Çykdajlary	Möçberi
Mata	18,2
Bölekleýin material	8,5
Iş haky	12,1
Elektrik energiýasy	3,8
Enjamlaryň amortizasiýasy	7,6
Kärende tölegi	9,2
Ýerleşdirmek üçin harajatlar	10,1
Administratiw harajatlar	7,7
Köýnegiň özüne düşýän gymmatynyň jemi	77,2

№12. Maglumatlaryň esasynda şereketiň harajatlarynyň düzümini (1 ýyllyk) we peýdasyny hasaplamaly.

7.4-nji tablisa

Şereketiň köýnek tikmek üçin sarp edilýän zerur serişdeleriniň gymmaty (mln manat)

Görkezijiler	Möçberi
Mata	18,2
Bölekleyin material	8,5
Iş haky	12,1
Elektrik energiýasy	3,8
Enjamlaryň amortizasiýasy	7,6
Jemi önümiň gymmaty	61,2

№13. Kärhana 1 aýda ýerlenen önümden 600 manat peýda alýar. Şunda umumy harajatlaryň möçberi 290 müň manada, umumy zähmet haky 170 müň manada deň. Ýerlenen önümiň gymmatyny we girdejisini hasaplamaly.

№14. Şereketde hasabat ýylynyň dowamynda öndürilen önümiň möçberi 600 mln manada deň, şol sanda ýerlenen önümiň möçberi 500 mln manada deň. Geçen ýylyň dowamynda degişli görkezijileriň möçberi 570 mln manada we 500 mln manada deň. Bu görkezijileriň esasynda şereketiň ýagdaýyny häsiýetlendirmeli we hasaplamalary geçirmeli.

№15. Kärhananyň maglumatlarynyň esasynda sap peýdany we düşewüntliligi hasaplamaly.

7.5-nji tablisa

Kärhananyň esasy görkezijileri (mln manat)

Görkezijiler	Möçberi
Hemişelik (üýtgemeyän) harajatlaryň möçberi	240
Üýtgeýän harajatlaryň möçberi	685
Ýapma summasy (balans peýda)	270

№16. Kärhananyň maglumatlarynyň esasynda hemişelik (üýt-gemeýän) harajatlary, peýdany, düşewüntiligi, ösüş depginini we öndürilen önümiň umumy gymmatynyň düzümini hasaplamaly we diagramma görnüşli suratda görkezmeli.

7.6-njy tablisa

Kärhananyň esasy görkezijileri (mln manat)

Görkezijiler	2014 ý.	2015 ý.
Öndürilen önümiň umumy gymmaty	270	300
Umumy harajatlaryň möçberi	240	280
Üýtgeýän harajatlaryň möçberi	100	170

№17. Şu aşakdaky ýagdaýlara dykgatly serediň:

Jewonsyň pikiri boýunça, subýektiw peýdalylygyň we onuň baha-landyrylmagynyň mukdar anyklygy harytlaryň, hyzmatlaryň we önümçilik faktorlarynyň diňe bazar nyrhnynda ýüze çykyp biler [18; 157 sah.].

Pareto *subýektiw peýdalylygyň mukdar anyklygy* adalgasynyň ýerine *tertíp peýdalylygy* adalgasyny, ýagny şahsy (subýektiw) ileri tutmany girizdi, aýry-aýry eşretleriň tertíp peýdalylygynyň deňeşdirilmeginiň ýerine olaryň toplanmasyny deňeşdirmek [18; 164 sah.].

Bu iki mysaly seljerip, nazaryýetleriň ugurlarynyň (ordinalizm we kardinalizm) many-mazmunyny kesgitlemeli.

№18. Grafigi (7.1-nji surat) ulanyp, aşakdaky soraglara jogap beriň:

1. Harydyň bazar hyrydarlygy 3 birlige deň bolan ýagdaýynda harydyň 1-nji birliginiň, 2-nji birliginiň, 3-nji birliginiň bazar nyrhy näçe bolar?

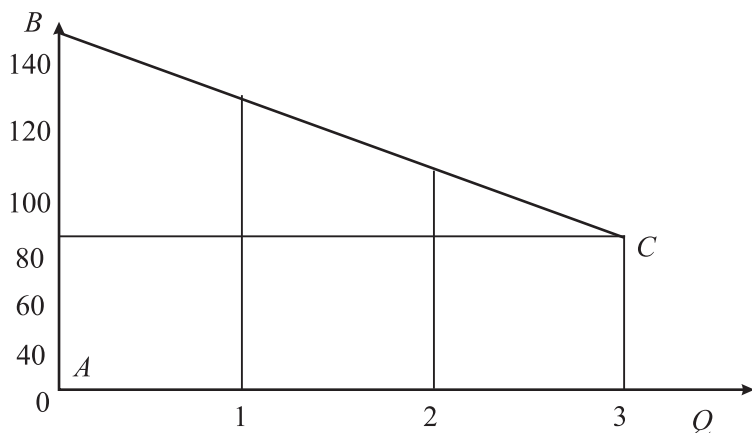
2. Her bir goşmaça haryt birligini sarp ediji haýsy maksimal (iň ýokary) nyrhda bahalandyryr?

3. “Sarp edijiniň artykmaçlygy” adalgasyny nädip düşündirip bolar?

4. Sarp edijiniň artykmaçlygyny grafikde nädip şekillendirip bolar?

5. Sarp edijiniň artykmaçlygyny nädip kesgitlep bolar? Bazar nyrhynyň ýokarlanmagy bilen sarp edijiniň artykmaçlygy näçe bolar? Bazar nyrhynyň peselmegi bilen sarp edijiniň artykmaçlygy näçe bolar?

6. Her kim bolsa-da islendik satyn alyja artykmaç sarp ediş üçin pul tölenýärmä?

7.1-nji surat. Harydyň bazar hyrydarlygynyň grafigi

№19. Kärhanalaryň görkezijileriniň esasynda olaryň peýdasyny we girdejisini hasaplamaly we olary netijesi hem düzümi boýunça bahalandyrmaly (*görkezme*: öndürilen önümiň düzümini ýatlamaly).

7.7-nji tablisa

**Kärhanalaryň käbir görkezijileri boýunça maglumat
(müň manat)**

Kärhanalar	Önümiň gymmaty	Maddy harajatlar	Zähmet haky
1	100	45	20
2	120	60	40
3	145	90	30
4	150	90	35
5	155	86	30

№20. Eger-de önümiň bazar nyrhy 100 manada, özüne düşýän gymmaty 83 manada deň bolsa, ýapma summasynyň (balans peýda) möçberi näçe bolar?

№21. Aşakdaky maglumatlaryň esasynda kärhananyň önümçiliginiň ýitgisiz nokadyny hasaplamaly we düşündiriş bermeli. Ýitgisiz nokatda arassa peýdanyň we ýitgileriň möçberi näçe?

**Kärhananyň bir aýda öndüren önüminiň görkezijileri
(müň manat)**

Görkezijiler	Möçberi
Ýerlenen önümiň möçberi	2600
Ýerlenen önümiň möçberinde üýtgeýän harajatlar	1500
Hemişelik (üýtgemeyän) harajatlaryň möçberi	800

№22. 7.9-njy tablisanyň maglumatlarynyň esasynda kärhananyň düşewüntililigini hasaplamaly.

**Kärhananyň önümçiliginiň käbir görkezijileri
(müň manat)**

Görkezijiler	Möçberi
Ýerlenen önümiň möçberi (ÝÖ)	300
Önümiň özüne düşýän gymmaty	270

№23. Kärhananyň aýyň dowamynda ýerlenen önüminiň möçberi 2600 müň manada, ýitgisiz nokadyň möçberi 1891 müň manada deň bolan ýagdaýynda onuň mäkämlik ätiýaçlygyny hasaplamaly. Düşündiriş bermeli.

№24. Kärhananyň umumy peýdasy 120 müň manada, enjamlary satyn almaga gönükdirilen peýdanyň möçberi 80 müň manada, amortizasion geçirimiň (esasy serişdeleri ulanmak boýunça tutumlaryň) möçberi 50 müň manada, gozgalmaýan emläge salgyt 0,5 müň manada, peýda salynýan salgydyň möçberi 24%-e deň bolan ýagdaýynda, kärhananyň özüne galýan peýdasyny hasaplamaly.

№25. Kärhana bir aýyň dowamynda 28 müň manatlyk çyra öndürmegi we satmagy meýilleşdirýär. Harydyň birliginiň nyrhy (gytaklaýyn salgydy goşmazdan) 50 müň manada deň. Kärhananyň önüminiň birligine harçlanan üýtgeýän harajatlaryň möçberi 30 müň manada, hemişelik (üýtgemeyän) harajatlaryň möçberi 8 müň manada deň. Kärhananyň alyp biljek peýdasyny hasaplamaly.

№26. Kärhanada zähmete çykdaýylar 1 mln manada, maýalara çykdaýylar 500 müň manada, önümiň satuwyndan gelyän serişdeler

2 mln manada deň. Önümçiligiň masşabyndan (ululygyndan) gelýän girdejini hasaplamaly.

№27. Çaphana mahabatlandyryş plakatlaryny öndürýär. Işgärleriň sany 3 adam bolanlygy bilen günde ortaça 25 sany önüm öndürilýär. Şunda her bir işgäriň gündelik zähmet haky 600 manada deň, hemişelik (üýtgemeýän) harajatlar (FC) 1000 manada deň. Çaphananyň ortaça üýtgeýän (AVC) harajatlaryny hasaplamaly.

№28. Aýakgap kärhanasy aýda 1000 jübüt (Q) aýakgap öndürýär. Şunda aýlyk hemişelik (üýtgemeýän) harajatlar (FC) 200 müň manada deň. Diňe zähmet üýtgeýän faktor bolanlygy bilen oňa 1 sagatda 1250 manat çykdaýy edilmeginde, 1 sagatda 5 jübüt aýakgap öndürmekde ortaça (AC) we ortaça üýtgeýän (AVC) harajatlary hasaplamaly.

№29. Ýurtda awtomobil we tikin maşynlary öndürilýär.

7.10-njy tablisa

Awtomobilleriň we tikin maşynlarynyň öndürilişi (san)

Görkezijiler	Awtomobilleriň we tikin maşynlarynyň öndürilişi					
Awtomobil	5	4	3	2	1	0
Tikin maşynlary	0	7	13	18	22	25

Alternatiw harajatlary kesgitlemeli:

- goşmaça bir awtomobil üçin;
- goşmaça bir tikin maşyny üçin.

№30. Kärhanalaryň görkezijileriniň esasynda (7.11-nji tablisa) olaryň önümçiligini zähmet öndürijiligi, zähmeti talap ediljiligi boýunça häsiýetlendirmeli.

7.11-nji tablisa

Kärhanalaryň 1 ýylyň netijesi boýunça käbir görkezijileri

Kärhanalar	Önümiň gymmaty (müň manat)	Işgärleriň ýyllyk ortaça sany (adam)	Önümiň gymmatynda zähmet hakynyň ortaça möçberi (müň manat)
1	100	45	20
2	120	60	40
3	145	90	30

№31. Siz öz şereketiňizi döretdiňiz. Buhgalteriň hasaby boýunça ýylyň ahyryna peýda 10 mln manada deň boldy. Siziň pikiriňizçe, Siziň işewürligiňiz (biznesiňiz) peýdalymy, eger-de göz önünde tutulsa, siz 2 mln manat girdeji getirýän işi goýmaly bolarsyňyzmy? Mundan başga-da şereketi döretmekde 100 mln manatlyk öz serişdeleriňizi özleşdirmeli bolduňyz. Bankyň ýyllyk göterim stawkasy 20%-i tutýar. Ykdysady peýdany hasaplamaly.

№32. Kärhanalaryň görkezijileriniň esasynda (7.12-nji tabli-sa) olaryň maýagoýumlaryny talap edijiligi we ylmy talap edijiligi boýunça häsiýetlendirmeli.

7.12-nji tablisa

**Kärhanalaryň 1 ýylyň netijesi boýunça käbir görkezijileri
(müň manat)**

Kärhanalar	Önümiň gymmaty	Maýagoýumlaryň ýyllyk möçberi	Ylmy-barlag we konstruktorçylyk işinde harçlanan serişdeleriň ortaça möçberi
1	110	45	10
2	130	30	5
3	145	25	2

TESTLER

№1. Haçan-da önümçiligiň faktorynyň (sebäbiniň) nyrhy ýokarlananda şereket:

- a) bu faktory has köp mukdarda ulanmaly;
  - b) bu faktory azrak mukdarda ulanmaly;
  - ç) bu faktory öňki mukdarda ulanmaly;
  - d) bu önümçilik faktoryny beýlekilere çalyşmaly;
- Dogry jogap beriň.

№2. “Ykdysady harajatlar” aňladýar:

- a) ähli ulanylýan serişdeleriň alternatiw (saýlanylmadyk warianty) gymmatyny hasaba almak zerur;
- b) buhgalter çykdajylary serişdeleriň alternatiw gymmatyndan önümçilige degişli däl çykdajylaryň ululygy bilen tapawutlanýar;
- ç) önümçilik in pes çykdajylar bilen amala aşyrylýar;

d) şereketiň öz serişdeleriniň gymmatyny harajatlaryň gymmatyna goşmaly däl.

Dogry jogap beriň.

№3. Önümçiligiň islendik mukdarynda şereketiň ortaça harajatlarynyň (*AC*) goşmaça harajatlaryň (*MC*) möçberinden pes bolanygyny aňladýar:

a) kämil bäsdeşlik şertleriniň barlygyny aňladýar;

b) önümçiligiň mukdarynyň ýokarlanmagy bilen ortaça harajatlaryň mukdary kemelýär;

ç) önümçiligiň mukdarynyň ýokarlanmagy bilen ortaça harajatlaryň mukdary artýar;

d) goşmaça harajatlaryň mukdary önümçiligiň mukdaryna bagly däl.

Dogry jogap beriň.

№4. Bellenilen ýagdaýlaryň haýsysynda goşmaça (ykdysady manyda) ululyk barada aýdylýar:

a) ýylda 200 müň awtoulag – bu bar bolan serişdeleriň doly ulanylmagy bilen goşmaça öndürilişdir;

b) resmi ýaşayyş minimumy şahsyýetiň ýaşayşyny goldamak üçin zerur bolan girdejiňiň az möçberini görkezýär;

ç) öz dördünji kostýumyňy Siz wekillik maksatlary üçin ulanmak isleýärsiňiz;

d) ikinji ýüz müňlük manady gymmatbahaly kagyzlara däl-de, eýsem banka goýmak bähbitli.

Dogry jogap beriň.

№5. Aşakdakylaryň haýsylary üýtgemeyän harajatlara, haýsylary üýtgeýän harajatlara degişli?

a) Jaýlaryň we enjamlaryň amortizasiýasy.

b) Işgärleriň zähmet haky.

ç) Zawodyň direktorynyň gulluk haky.

d) Gozgalmaýan emläge salgyt.

e) Elektrik energiýasyna we suwa çykdajylar.

ä) Hökmany ätiýaçlandyрма tölegleri.

f) Çig mallary satyn almaga çykdajylar.

g) Kömekçi materiallary we gurallary satyn almaga çykdajylar.

h) Öz goýan pul serişdeleriňize alyp bilmedik göterim peýdaňyz.

Dogry jogap beriň.

№6. Şereketiň gysga döwürde umumy harajatlary (TC) şulardan ybarat:

- a) üýtgemeýän (FC) we goşmaça harajatlaryň (MC) jemi;
  - b) ortaça üýtgeýän (AVC) we ortaça üýtgemeýän (AFC) harajatlaryň jemi;
  - ç) ortaça (AC) we goşmaça harajatlaryň (MC) jemi;
  - d) üýtgemeýän (FC) we üýtgeýän (VC) harajatlaryň jemi;
  - e) ortaça üýtgemeýän (AFC) we üýtgeýän (VC) harajatlaryň jemi.
- Dogry jogap beriň.

№7. Aşakdaky faktorlaryň haýsylary goşmaça harajatlaryň möçberine gös-göni täsir edýär:

- a) umumy harajatlar;
- b) üýtgeýän harajatlar;
- ç) ortaça üýtgemeýän harajatlar;
- d) üýtgemeýän harajatlar.

№8. Beýleki şertleriň deňliginde ortaça uzakmöhletleýin harajatlar önümçiligiň göwrüminiň giňelmeginde netijeliligiň ýokarlanmagy bilen nähili üýtgär?

- a) hemişelik galar;
- b) peseler;
- ç) ýokarlanar.

Dogry jogap beriň.

№9. Eger-de belli tehnologiýanyň we belli harajatlaryň ulanylmagynda elektrik energiýasy üçin tarifler 2 esse peselse we emläk üçin salgytlar 10% ýokarlansa, onda:

- a) ortaça üýtgemeýän harajatlaryň hemişelik ýagdaýynda ortaça umumy we ortaça üýtgeýän harajatlaryň egri çyzyklary aşak süýşüriler;
- b) ortaça umumy we ortaça üýtgeýän harajatlaryň egri çyzyklary aşak süýşüriler, ortaça üýtgemeýän harajatlaryň egri çyzygy ýokaryk süýşüriler;

- ç) ýokarda bellenen egri çyzyklaryň hemmesi aşak süýşüriler.
- Dogry jogap beriň.

№10. Eger-de şereketiň masştabynyň (ululygynyň) giňelmegi bilen netijelilik tehnologiýanyň hasabyna häsiýetlendirilen bolsa, onda:

- a) gysga möhletli harajatlaryň egri çyzygy saga süýşer;

b) gysga möhletli ortaça harajatlar uzak möhletli ortaça harajatlardan pes bolar;

ç) önümçiligiň ýokarlanmagy bilen uzak möhletli ortaça harajatlardan peseler;

d) uzak möhletli ortaça harajatlaryň egri çyzygy uzak möhletli goşmaça harajatlaryň egri çyzygyndan aşak bolar.

Dogry jogap beriň.

№11. Haçan-da üýtgeýän faktordan alnan ortaça önümiň mukdary (AP) goşmaça önümiň mukdaryna (MP) deň bolsa, onda:

a) goşmaça önümiň mukdary (MP) iň ýokary derejesine ýeter;

b) bu nokatda goşmaça harajatlar (MC) iň pes derejesine ýeter;

ç) ortaça harajatlar (AC) iň pes derejede bolar;

d) bu nokatda ortaça harajatlar (AC) goşmaça harajatlardan pes bolar;

Dogry jogap beriň.

№12. Şereketler öz harajatlaryny peseltmäge çalyşýar. Muny olar şu aşakdaky şertleri berjaý edip gazanyp biler:

a) bäsdeşlikli bazarda önümçilik faktorlaryny satyn almak bilen;

b) faktorlaryň tehniki çalyşmasynyň goşmaça kadasynyň we bu faktorlaryň nyryhlarynyň gatnaşygynyň arasynda deňagramlylygy saklamak bilen;

ç) üýtgeýän we üýtgemeyän harajatlaryň arasynda deňagramlylygy goldamak bilen;

d) önümçiligiň iň ýokary derejede ösmegini goldamak bilen.

Dogry jogap beriň.

SORAGLAR

№1. Goşmaça çykdaýlaryň we goşmaça girdejiniň deňeşdirme ýörelgesiniň uniwersal (köp ýagdaýlarda) ulanylyp bolýandygyny görkezmeli.

№2. “Goşmaça (çäkli) peýdalylyk” adalgasyna nähili düşünyärsiňiz? Goşmaça peýdalylygyň möçberi otrisatel bolup bilermi? Jogabyny delillendirmeli.

№3. Siziň pikiriňizçe, goşmaça peýdalylygyň we bazar hyrydarlygynyň egri çyzyklarynyň (olaryň otrisatel egmesi bar) meňzeşligini näme bilen düşündirip bolar? Hyrydarlygyň egri çyzygynyň položitel egmesi bolup bilermi?

№4. Ulanylan eşretiň soňky birliginiň azrak peýdalylygy bolup bilermi? 1-nji ýyl talyby geň galýar: “Eger-de älem gämisinde heläkçilik bolan ýagdaýynda kislorodyň syzmasy başlasa, kosmonawt üçin kislorodyň iň soňky ýuwdumy iň uly peýdalylykdyrmy?” Talyba nähili jogap berip bilersiňiz?

№5. Ulanylýan eşretleriň yzygiderli ösmegi bilen goşmaça peýdalylygyň meýli nähili üýtgär?

№6. “Kärhananyň girdejisi we peýdasy” adalgalarynyň tapawudy nämeden ybarat?

№7. Näme üçin önümiň (hyzmatyň) düzümindäki girdejä “goşulan gymmat” hem diýilýär?

№8. Soraglara mümkin boljak jogaplary bellemeli:

a) Mysal üçin, eger-de ..... üýtgemese, pombarhat matanyň nyrhynyň peselmegi bilen oňa hyrydarlyk ýokarlanar.

b) Mysal üçin, eger-de ..... üýtgemese, wideomagnitofonlaryň nyrhynyň ýokarlanmagy bilen oňa hyrydarlyk peseler.

ç) Mysal üçin, eger-de ..... üýtgemese, Siziň zähmet hakyňyzyň ösmegi bilen pul ätiýaçlygyňyz ýokarlanar.

Jogabyny delillendirmeli.

№9. Ortaça umumy harajatlaryň (*AC*) we ortaça üýtgeýän harajatlaryň (*AVC*) egri çyzygyny şekillendiriň. Önümiň islendik mukdarda goýberilişinde bu iki egri çyzyklaryň dikligindäki aralyk nämä deň bolar? Düşündiriň.

№10. Näme üçin öz hojalyk işinde karz serişdelerini ulanmadyk ýa-da beýleki maýadarlaryň serişdelerini çekmedik kärhanany mümkinçilikleri ulanyp bilmeýänlere degişli edýärler?

8-nji TEMA

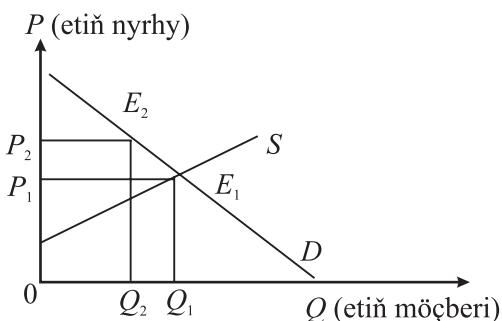
BAZAR NUSGALARYNYŇ HÄSIÝETNAMASY. SAP BÄSDEŞLIKLI BAZAR NUSGASY

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

Fermerçilik hojalyklaryny goldamak üçin eger-de döwlet etiň nyrhyny deňagramly derejesinden ýokary bellese, sarp edijiniň umumy peýdasyna (utuşy) bu nähili täsir eder? Suratda muny görkeziň.

Çözülişi:

8.1-nji surat. Etiň nyrhynyň ýokarlanmagynyň sarp edijiniň peýdasyna täsiri

Sarp edijiniň umumy peýdasy (utuşy) $P_1P_2E_2E_1$ dörtburçlugyň meýdançasynyň möçberinde kemeler.

№2. Siz kärhananyň işine öz 20 mln manadyňyzy goýduňyz. Ýylyň netijesinde Siz şu aşakdakylary gazandyňyz:

- a) kärhananyň işinden alnýan umumy girdeji 10 mln manat boldy;
- b) buhgalter harajatlary 8 mln manat boldy;
- ç) bankyň ýyllyk göterimi 15% boldy.

Bu netijeler boýunça Siz kadaly peýda alyp bilersiňizmi? Öz pul serişdelerinizi amatly ýerleşdirdiňizmi? Jogaby esaslandyrmaly.

№3. Aşakdaky şertleriň haýsysynda gysga möhletde ýitgileri minimizirmek (peseltmek) maksady bilen kämil-bäsdeş şereket önümçiligi bes etmeli we bazardan çykmaly bolar:

- a) $P > AC$;
- b) $P = MC$;

- ç) $P < AC$;
- d) $P > AFC$;
- e) $P > AVC$;
- ä) $P < AVC$.

Bu ýerde:

P – nyrh;

AC – umumy ortaça harajatlar;

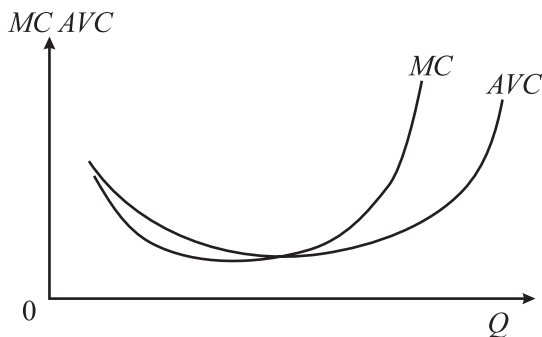
MC – goşmaça harajatlar;

AFC – ortaça üýtgemeýän çykdajylar;

AVC – ortaça üýtgeýän çykdajylar.

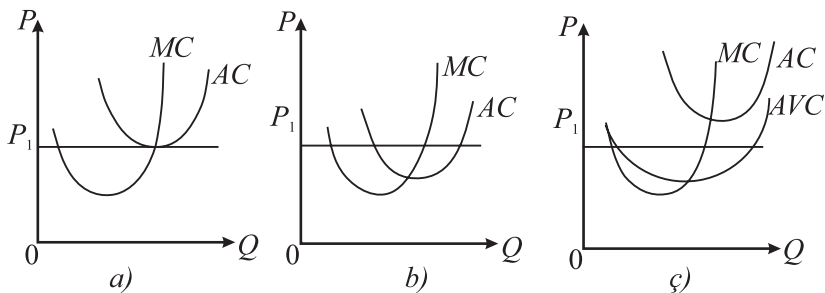
Dogry jogaby saýlaň we düşündiriň.

№4. Náme üçin grafikde ortaça üýtgeýän harajatlaryň (AVC) we goşmaça harajatlaryň (MC) egri çyzyklary bir nokatdan çykýar? Munuň ykdysady mazmuny nämeden ybarat?

8.2-nji surat. Ortaça üýtgeýän we goşmaça harajatlaryň egri çyzyklary

№5. 8.3-nji suratda üç grafik görkezilen:

8.3-nji surat. Önümçiligiň peýdasyny (ýitgisini) kesgitleýän grafikler

Bu ýerde:

P – nyrh;

AC – umumy ortaça harajatlar;

MC – goşmaça harajatlar;

AVC – ortaça üýtgeýän çykdajylar.

Her bir grafigi seljerip kesgitlemeli:

1) Peýdany maksimizirleýän (iň ýokary derejä çykarýan) ýa-da ýitgileri minimizirleýän (iň pes derejä ýetirýän) önümçiligiň mukdaryny kesgitlemeli.

2) Peýdanyň we ýitginiň mukdaryny kesgitlemeli we grafikde görkezmeli.

3) Şereketiň peýdasynyň haýsy görnüşiniň bardygyny kesgitlemeli.

4) Geljekki gysga döwürde şereketiň bazarda özüni alyp barmany boýunça maslahat beriň.

№6. 8.1-nji tablisada şereketiň dürli möçberde öndürýän önümi boýunça umumy harajatlaryň möçberi berlen. Eger-de harydyň bazar nyrhy 8 pul birligine deň bolsa, şereket önümçiligiň haýsy mukdarynda iň ýokary peýda alyp biler?

8.1-nji tablisa

Şereketiň dürli möçberde öndürýän önümi boýunça umumy harajatlaryň möçberi

Görkezijiler	Möçberi										
Q (önümiň möçberi)	0	100	200	300	400	500	600	650	700	800	900
TC (umumy harajatlaryň möçberi)	800	2000	2300	2400	2524	2775	3200	3510	4000	6400	9000

№7. Kärhananyň umumy harajatlarynyň önümçiligiň mukdaryna baglylygy 8.2-nji tablisada berlen.

Uzak möhletli döwürde nyrhyň haýsy derejesinde kärhana onuň öndürilişini bes eder?

**Kärhananyň dürli möçberde öndürýän önümi bilen umumy
harajatlaryň arasyndaky baglanyşyk**

Görkezijiler	Möçberi										
<i>Q</i> (önümiň möçberi)	0	100	200	300	400	500	600	650	700	800	900
<i>TC</i> (umumy harajatlaryň möçberi)	800	2000	2300	2400	2524	2775	3200	3510	4000	6400	9000

№8. Şaýlaryň 40 birliginiň öndürilişinde ortaça üýtgeýän harajatlar (*AVC*) 20 manada deň boldy. Şaýlaryň 20 birliginiň öndürilişinde ortaça üýtgemeyän (*AFC*) harajatlar 5 manada deň boldy. Şaýlaryň 50 birliginiň öndürilişinde ortaça (*AC*) harajatlar 60 manada deň boldy.

Kesgitlemeli:

1. Şaýlaryň 40 birliginiň öndürilişinde ortaça (*AC*) harajatlaryň möçberini;
2. Şaýlaryň 50 birliginiň öndürilişinde ortaça üýtgeýän (*AVC*) harajatlaryň möçberini.

№9. 8.3-nji tablisada şereketiň dürli möçberde öndürýän önümi boýunça umumy harajatlaryň möçberi berlen. Eger-de harydyň bazar nyrhy 6 dollara deň bolsa, onda şereket önümçiligiň haýsy mukdarynda iň ýokary peýda alyp biler?

**Şereketiň dürli möçberde öndürýän önümi boýunça umumy
harajatlaryň möçberi**

Görkezijiler	Möçberi										
<i>Q</i> (önümiň möçberi)	0	100	200	300	400	500	600	650	700	800	900
<i>TC</i> (umumy harajatlaryň möçberi)	800	2000	2300	2400	2524	2775	3200	3510	4000	6400	9000

№10. Kämil bäsdeşlikli bazar şertinde 100 sany şereket elektrik lampasyny öndürýär. Umumy harajatlar (*TC*) bilen öndürilen önümiň mukdarynyň arasyndaky baglanyşyk 8.4-nji tablisada görkezilen.

8.5-nji tablisada şereketiň nyrhynyň üýtgemegi bilen öndürilen önümiň hyrydarlygynyň üýtgeýşi görkezilen.

8.4-nji tablica

**Şereketiň umumy harajatlary bilen öndüren önüminiň
mukdarynyň arasyndaky baglanyşyk**

Görkezijiler	Möçberi						
Q (önümiň möçberi)	40	50	60	70	80	90	100
TC (umumy harajatlaryň möçberi)	177	210	252	306	375	462	570

8.5-njy tablica

**Şereketiň nyrhynyň üýtgemegi bilen öndürilen önümiň
hyrydarlygynyň üýtgeýşi**

Görkezijiler	Möçberi						
P (önümiň nyrhy)	12,5	10,8	8,7	6,9	5,4	4,2	3,3
Q (önümiň hyrydarlygy)	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000

Kesgitlemeli:

a) lampanyň 1 sanysynyň nyrhyny;

b) elektrik lampasynyň önümçiligi peýdalymy? Elektrik lampasynyň bir sanysynyň düşewüntiligi näçe?

№11. Siz – kämil bäsdeş. Eger-de 1 kg pomidoryň bazar nyrhy 50 manada deň bolsa, satuwyň mukdary 100 kg-a, 1 kg-a, 20 kg-a deň bolan ýagdaýynda Siziň goşmaça girdejiňiz näçe bolar? Bu ýagdaýda Siziň ortaça girdejiňiz (AR) näçe bolar?

№12. Grafikde umumy ortaça (AC), ortaça üýtgeýän (AVC) we goşmaça harajatlaryň (MC) egri çyzyklaryny şekillendiriň. Haýsy nokatda olar kesişýärler? Näme üçindigini düşündiriň.

№13. Bu maglumatlar bar: önümiň 10 birlik goýberilişinde ortaça üýtgemeyän (AFC) harajatlar 20 manada deň, önümiň 11 birlik goýberilişinde ortaça üýtgemeyän harajatlar 18,2 manada deň. Önümiň 11-nji goýberilişi boýunça bar bolan maglumatlaryň esasynda goşmaça harajatlaryň möçberini kesgitläp bolarmy? Eger-de kesgitläp bolsa, onuň möçberini hasaplamaly. Eger-de kesgitläp bolmasa, onda haýsy maglumatlaryň bolmagy zerur.

№14. Öndürilen önümiň birliginiň bazar nyrhý 70 manada deň. Önümiň 12 birlik bolan amatly öndürilişinde ortaça harajatlaryň (*AC*) möçberi 80 manada deň. Şol bir möçberde önümiň goýberilişinde ortaça üýtgeýän harajatlaryň (*AVC*) möçberi 50 manada deň. Siziň pikiriňizçe, şu ykdysady ýagdaýda kämil-bäsdeş şereket gysga döwür üçin nähili çözgüt kabul eder: bazardan gitmek ýa-da galmak, näme üçin?

Ýagdaýyň grafiki üsti bilen seljermesini beriň.

№15. Kämil bäsdeşlikli bazarda şereket ýylda 20 müň telefon öndürýär. Şunda ortaça üýtgeýän harajatlar (*AVC*) 1750 pul birligine, umumy ortaça harajatlar 2150 (*AC*) pul birligine deňdir. Bir telefonyň bazar nyrhý 2500 pul birligine deň bolan ýagdaýynda şereketiň peýdasy näçe bolar?

TESTLER

№1. Sap bäsdeşlikli bazary häsiýetlendirýän sebäplere (faktorlara) degişli däl:

- a) bazarda köpsanly satyjylaryň we alyjylaryň bolmagy;
- b) bazarda birmeňzeş harytlary hödürleýän öndürijileriň köp sany;
- ç) öndürijiler harydyň nyrhyna täsir edip bilmeýär;
- d) hyrydarlygy ýokarlandyrmak üçin mahabatlandyrmak işi.

Dogry jogaby saýlaň.

№2. Sap bäsdeşlikli bazaryň funksiýalaryna degişli däl:

- a) jemgyýetiň isleglerini has ýokary derejede kanagatlandyrmak;
- b) önümçilikde tygşytylyk gazanmak;
- ç) ýekebaralygyň önüni almak;
- d) önümçilikde ösüşi gazanmak;
- e) ykdysadyýetiň köpugurly ösüşini gazanmak.

Dogry jogaby saýlaň.

№3. Aşakdaky tassyklamalary seljerip, şu soraglara jogap beriň:

1. Belgilerde haýsy bazar nusgasy görkezilen?
2. Belgide haýsy bazar nusgasy tassyklanýar?
3. Tassyklamada nähili häsiýetli bazar nusgasy şekillendirilen?

Tassyklamalar:

a) Nyrlaryň üstünden hususy gözegçilik edýän azsanly şereketler birmeňzeş önüm öndürýär.

b) Nyrhlaryň üstünden gowşak gözegçilik edýän köpsanly kompaniýalar dürli önüm öndürýär.

ç) Nyrhlaryň üstünden bölekleyin gözegçilik etmek bilen iki şereket birmeňzeş önüm öndürýär.

d) Nyrhlaryň üstünden ýokary derejede gözegçilik etmek bilen bir şereket belli önüm öndürýär.

e) ABŞ-da iň kuwwatly kompaniýalaryň 50-si gaýtadan işlenilýän dürli nebit önümleriniň 94%-ni öndürýärler.

ä) ABŞ-nyň uçarlarynyň gurluşygynda satuwyň 81%-i iň iri 8 kompaniýanyň paýyna düşýär.

№4. Aşakdaky tassyklamalar ýekebaralygyny (monopoliýanyň) haýsy görnüşlerine (tebigy, açyk, ýapyk) degişli?

a) bäsdeşlerden goramak üçin ýörite çäreleri önünden görmän, kompaniýa ilkinji gezek täze önüm bilen bazara çykyd;

b) awtorçylyk hukugyny goraýan instituta ýüz tutup, ylmy açyşyň eýesi ony bellige aldyrýar;

ç) önümi öndürmekde diňe bazar hyrydarlygyny doly kanagatlandyrmak bilen ýokary netijelilik gazanylýan bazarda şereket hereket edýär.

№5. Sap bäsdeşlikli bazar bu:

a) kämil bazardyr;

b) kämil däl bazardyr;

ç) açyk bazardyr;

d) ýapyk bazardyr.

Dogry jogaby saýlaň.

№6. Sap bäsdeşlikli bazar nusgasynda esasy ýörelge:

a) ykdysady erkinlik;

b) höweslendirme;

ç) adalatlylyk;

d) döwletin kanunlaryny berjaý etmek.

Dogry jogaby saýlaň.

№7. Sap bäsdeşlikli bazar nusgasyna degişli bolmadyk alamatlary görkeziň:

a) bäsdeş satyjylar bar;

b) birmeňzeş harytlar öndürýän köp öndürijiler bar;

- ç) bazar nyrhy hyrydarlyk we hödürleme üsti bilen kesgitlenýär;
d) öndürijiler bazar nyrhyna täsir edip bilýär.
Dogry jogaby saýlaň.

SORAGLAR

№1. Özünüzi wagtal-wagtal şereketiň buhgalteriniň ornunda we nazary-ykdysadyýetçiniň ornunda göz önüne getiriň. Şunda şereketiň harajatlarynyň kesgitlenmesine Siziň garaýşyňyz tapawutlanýarmy? Haýsy ornuňyzda Siz şereketiň işiniň geçmişiň bahalandyrylmagy, haýsy ornuňyzda şereketiň geljeginiň bahalandyrylmagy boýunça has alada edersiňiz?

№2. Siziň Aşgabadynyň merkezinde öz jaýyňyzda tikinçilik atelýe-sini açmak niýetiňiz bar. Tölegine iki zenany işe alyp, öz atelýeňizi hereketlendirýärsiňiz. Harajatlaryňyzy nädip hasaplarsyňyz? Aýdyň däl (alternatiw) harajatlary hasaba alarsyňyzmy? Harajatlaryň haýsy esasy maddalaryny aýdyp bilersiňiz?

№3. Haýsy şertlerde:

- a) buhgalter peýdasy 0-dan ýokary bolar;
- b) buhgalter peýdasy 0-a deň bolar;
- ç) ykdysady peýda 0-dan ýokary bolar;
- d) ykdysady peýda 0-a deň bolar.

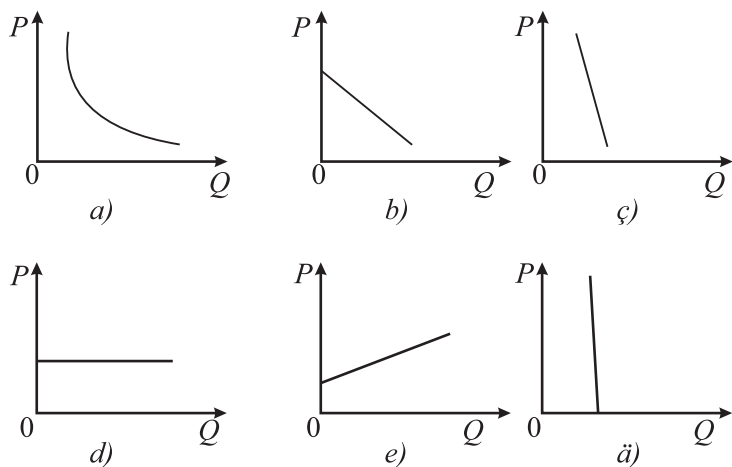
№4. Eger-de şereket önüm çykarmasa, önümçilik harajatlaryna bagly bolan çykdajylar bolarmy? Jogaby esaslandyrmaly.

№5. Siz şu aşakdaky tassyklama bilen razymy, ýagny önümiň mukdarynyň öndürilişiniň ýokarlanmagy bilen ortaça harajatlaryň (AC) we ortaça üýtgeýän harajatlaryň (AVC) egri çyzyklary biri-birinden uzaklaşýar.

Jogabyňy esaslandyryň we grafikde görkeziň.

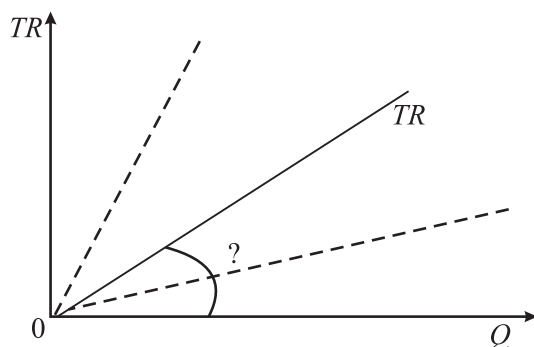
№6. Pudakda ýekebara öndürijiniň (monopolist) bolmagy bilen “arassa” ýekebara öndüriji öz önüminiň nyrhyny çäksiz galdyryp biler. Onuň harydyna hyrydarlygyň egri çyzygy absolýut çeeýe däl. Bu tassyklama bilen Siz razymy?

№7. 8.3-nji suratda görkezilen grafikleriň haýsysy kämil bäsdeş satyjynyň harydynyň hyrydarlygyny beýan edýär. Jogabyňy esaslandyrmaly.

8.4-nji surat. Satyjynyň harydynyň hyrydarlygynyň grafikleri

№8. Grafikde kämil bäsdeş şereketiň umumy girdejisiniň (TR) çyzygy şekillendirilen. Bu egri çyzygyň burça egmesi nähili kesgitlenýär? Haýsy şertlerde TR çyzyk dikrāk ýa-da keserāk (üzülyän çyzyk) bolar?

8.5-nji surat. Kämil bäsdeş şereketiň umumy girdejisiniň (TR) çyzygy

№9. Öz umumy girdejisiniň möçberine kämil bäsdeş-şereket täsir edip bilýärmí? Eger-de täsir edip bilýän bolsa, onda nädip? Eger-de täsir edip bilmese, onda näme üçin?

№10. Eger-de şereketiň umumy girdejisiniň grafiginiň şekili göni çyzyk görnüşinde bolsa, önümiň dürli möçberde goýberilişinde goşmaça girdejiniň (MR) möçberi hakda näme aýdyp bolar?

9-njy TEMA

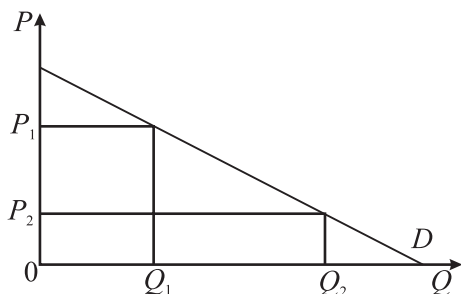
SAP ÝEKEBARA WE BÄSDEŞLIKLI ÝEKEBARA BAZAR NUSGASY.

OLIGOPOLIÝA BAZAR NUSGASY

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

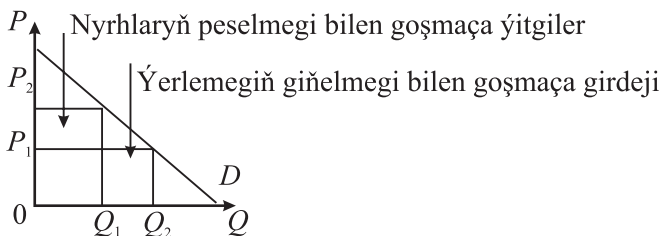
Grafikde ýekebara öndürijiniň (monopolistiň) önümine hyrydarlygyň hem-de P_1 we P_2 nyrhda satuw möçberiniň çyzygy şekillendirilen. Grafikde nyrhyň peselmeginde goşmaça girdejini we ýitgileri şekillendirýän gönüburçluk görkezmeli.

9.1-nji surat. Ýekebara öndürijiniň önümine hyrydarlygyň grafiki

Çözülişi:

Mälim bolşy ýaly, beýleki şertleriň deňliginde bazarda nyrhyň peselmegi bilen hyrydarlyk ösýär, nyrhyň ýokarlanmagy bilen hyrydarlyk peselýär, şeýle hem nyrhyň peselmegi bilen ýekebara öndüriji goşmaça ýitgi görse, satuwyň giňelmegi bilen goşmaça girdeji alyp biler.

9.2. surat. Nyрhyň peselmeginde goşmaça girdejini we ýitgileri şekillendirýän gönüburçluklar

№2. Ykdysady nazaryýetde, köplenç, ýekebara (monopol) bäsdeşlik bilen baglylykda jemgyýet üçin netijesiz we ýitgili şu aşakdakylar hasaplanýar:

a) şereket öz uzak möhletli in pes ortaça harajatly nokadynda hereket etmeýär;

b) sap ýekebara (monopol) ýagdaýyndaky ýaly, çäkli serişdeleriň nyrhynyň arasyndaky oňaýsyz gatnaşyk jemgyýete gerekli önümiň “kem öndürilişini”, ýagny doly kanagatlandyрмаýandygyny aňladýar;

ç) köpsanly kiçi şereketleriň – dellekhanalaryň, ownuk dükanlaryň, restoranlaryň we ş.m. azalmagy.

Esaslandyryjy jogap beriň.

Jogaby

Ähli delillere üns berip bolýar, ýöne garşy deliller bar: bäsdeş ýekebara alyjylara has köp dürli maddy we maddy däl eşretleri hem-de hyzmatlary ygtyýaryna berip bilýär, ýagny kämil bäsdeşlige garanynda sap ýekebara oligopoliýa uly erkin saýlama bilen bagly. Bu şereketleriň önüminiň hyrydarlygynyň egri çyzyklarynyň otrisatel egmesi bolsa-da, olar ýeterlikli çeýe, ýagny nyrh (P) bilen goşmaça (çäkli) harajatlaryň (MC) kesişmesi (aralygy) şonça uly däl. Şu aralyk bilen dürli zerurlyklary kanagatlandyrmakda sarp ediş saýlamasynyň giňelmegi bilen jemgyýetiň ýitgileriniň üsti dolýar.

№3. Siz sap ýekebara öndüriji (monopolist) bolmagyňyzy göz önüne getirň. Ortaça harajatlaryň, umumy peýdanyň we önümiň birligine peýdanyň meýilleri şu aşakdakylardyr: 6 birlik önümiň satuwynda önümiň birligine düşýän peýda peselýär, emma umumy peýda in ýokary (maksimal) derejede bolýar. Eger-de Siz 5 önüm satsaňyz, onda önümiň birligine düşýän peýda maksimal derejede bolar. Size haýsy warianty saýlamak, ýagny 5 ýa-da 8 önümi satmak bähbitli bolar?

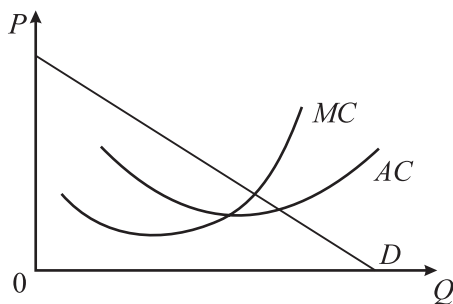
№4. Siz sap ýekebara öndüriji. Eger-de nyrry (P) 50 manat diýip belleseniňiz, onda 1 birlik, eger-de 45 manat diýip belleseniňiz 2 birlik önüm ýerleşdiriler (Q). Yzygiderli her bir goşmaça satuwyň nyrry 5 manat peseldilse, näçe goşmaça girdeji (MR) we umumy girdeji (TR) bolar? Tablisanyň boşlugyny doldurmaly we umumy girdejiniň grafigini düzmeli.

Sap ýekebara öndürijiniň aýry-aýry görkezijileri

P	Q	TR	MR
50	1	?	9
45	2	?	9

№5. Sap ýekebara öndürijiniň peýdasý – bu umumy girdeji (TR) bilen umumy harajatlaryň (TC) tapawudydyr. Umumy girdeji (TR) bilen umumy harajatlaryň (TC) egri çyzyklaryny grafikde şekillendiriň. Önümiň goýberilişiniň haýsy möçberinde iň ýokary peýda alyp bolar? Grafikde görkeziň.

№6. Grafikde (9.3-nji surat) hyrydarlygyň, ortaça harajatlaryň (AC) we goşmaça harajatlaryň (MC) egri çyzyklary şekillendirilen. Sap ýekebara öndürijiniň (monopolistiň) iň ýokary (maksimal) peýdasyny üpjün edýän nyrrhyň derejesini kesgitlemek üçin ýene-de haýsy egri çyzygy grafikde çyzmaly?

9.3-nji surat. Hyrydarlygyň, goşmaça harajatlaryň we ortaça harajatlaryň egri çyzyklary

Bu ýerde:

P – nyrrh;

AC – umumy ortaça harajatlar;

MC – goşmaça harajatlar;

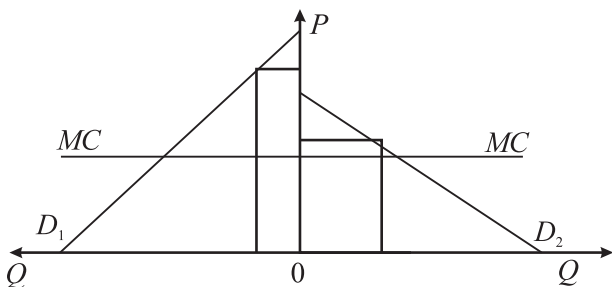
Q – önümiň hyrydarlygy.

Monopol nyrrhy kesgitlenilenden soň, grafikde gönüburçy gara-lamak bilen sap ýekebaralygyň (monopoliýanyň) peýdasynyň möçbe-rini görkeziň.

№7. Satyjylar öz harytlaryny bazarda üýşmejikler bilen goýuşdyrmagy amatly bilýärler: almalaryň irirägin, ownugragyny, has ownuklaryny goýuşdyrýarlar we degişli nyrhly belleýärler. Bu mysalyň nyryň kemsidilmesi bilen nähili aragatnaşygy bar?

№8. Mälim bolşy ýaly, *kartel* şol bir bazarda hereket edýän birnäçe şereketleriň gizlin ylalaşmagyny (dilleşmegini) aňladýar. Nädip kartele degişli önümçiligiň ululygy boýunça kiçi şereketler hem sap ýekebaralygyň artykmaçlygyny alyp bilýärler? Bu şereketleriň harajatlarynyň derejesi şu ýagdaýda nähili ähmiýete eýedir? Karteliň ýagdaýyny grafikde şekillendirmeli.

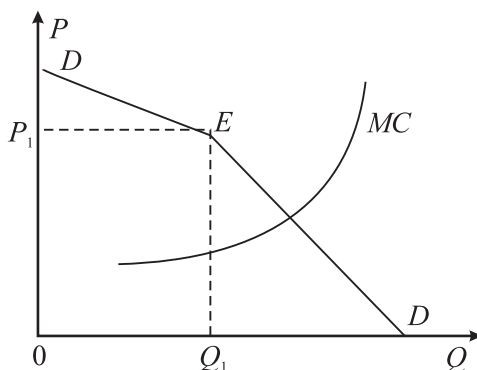
№9. Grafikde (9.4-nji surat) iki bazar – “arzan” we “gymmatbahaly”, ýagny nyrh kemsidilmesiniň ýörelgeleri şekillendirilen. D_1 we D_2 çyzyklar – bu dürli çeyelikli hyrydarlygyň egri çyzyklarydyr; MC – bu her bir bazarda hemişelik bolan goşmaça harajatlaryň egri çyzygydyr. Siz haýsy usullar bilen P_1 we P_2 nyrhlynyň derejelerini kesgitlärsiňiz? (gönükdirme: pikirleniň, grafikde ýene-de haýsy egri çyzygy şöhlelendirmeli? $MC = MR$ ýörelge ýadyňyzdamy?).

9.4-nji surat. Dürli çeyelikli hyrydarlygyň egri çyzyklary

№10. Oligopol bazarynda DD hyrydarlygyň “üzülyän egri çyzygynyň” (9.5-nji surat) E nokatda eplemesi bar. Bu durnukly Pe nyryhy häsiýetlendirýär. Náme üçin bu nyryhy belli durnuklylygy bilen tapawutlanýar? Haýsy çende, nyryhyň Pe möçberine täsir etmän, goşmaça harajatlaryň (MC) derejesi üýtgär? Bu aralygy grafigiň ordinatasynda görkeziň (gönükdirme: MR egri çyzygy ýatdan çykarmaň).

9.5-nji surat. Oligopol bazarynda DD hyrydarlygynyň we goşmaça harajatlaryň (MC) egri çyzyklary

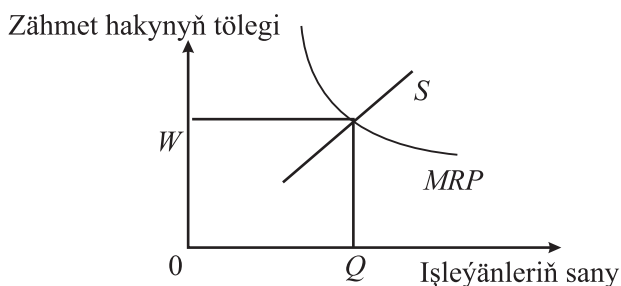
№11. Ulanylan kompýuter bazarynda iki topar satyjy bar: birinjisinde gowy ýagdaýy bolan az wagt ulanylan kompýuterler satylýar. Bulary satyjylar 1,2 müň dollardan az bahada satmazlar. Mümkün bolan alyjylar olary 1,4 müň dollardan satyn almaga taýyn. Ikinji topardaky satyjylar doly diýen ýaly öz bahasyny ödeýän kompýuterleri hödürleýärler. Olar 600 dollardan ýokary bolan islendik bahadan satmaga taýyn. Alyjylar bolsa 800 dollara satyn almaga taýyn. Gowy ýagdaýy we ýaramaz ýagdaýy bolan kompýuterleriň sany deň. Kompýuterleriň bazarda nähili satuw nyryhy bolar we bu nähili netijelere getirir?

№12. Siz şereketiň dükanyndan 3 müň manada wideo enjamlary satyn alyp bilersiňiz. Başga bir dükandan şonuň hiline laýyk gelýän 2,2 müň manada wideo enjamlary satyn alyp bilersiňiz. Beýleki şertleriň deňliginde olaryň nyrhynyň tapawudy nämelere bagly?

№13. Siziň aýlyk girdejiňiz 2 müň manada deň. Size duýdansyz kepillendirilmedik girdejili täze iş hödürleýärler. Üstünlük gazanan halatyňyzda girdejiňiz 6 müň manada deň, şowşuzlyk halatynda 1,5 manada deň bolup biler. Şunda Siziň üçin umumy peýdalylygynyň derejesi 2 müň manada deň bolan ýagdaýynda 15 birlige, 6 müň manada deň bolan ýagdaýynda 20 birlige, 1,5 müň manada deň bolan ýagdaýynda 2 birlige deň. Size hödürlenen işiňiziň ähtimally netijeliligi 0,5-e deň. Garaşylýan girdejini we garaşylýan peýdalylygy kesgitläň.

Hödürlenýän täze işi kabul etmelimi?

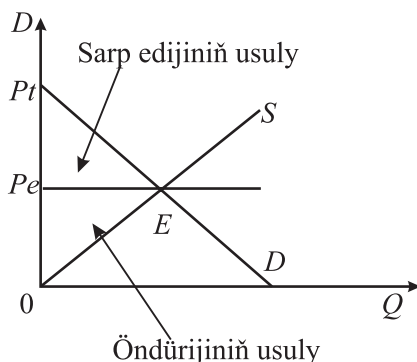
№14. 9.6-njy suratdaky egri çyzyklara serediň:

9.6-njy surat. Zähmet bazarynda zähmet hakynyň we işleýänleriň sanynyň arasyndaky baglanyşyk

Bu ýerde Siz monopsoniýa (*monopsoniýa* – bu bazarda satyjynyň köp bolmagy, emma alyjynyň az bolmagy) bazarynyň ýoklugyny göz önünde tutmaly bolýarsyňyz. Monopsoniýa bazarynda zähmet hakynyň derejesi we işgärleriň sany nähili üýtgär? Grafikde görkeziň.

№15. Grafige (9.7-nji surat) serediň: $P_t P_e E$ üçburçlugy – bu sarp edijiniň artykmaçlygy; OPE üçburçlugy – bu öndürijiniň artykmaçlygy.

9.7-nji surat. Hyrydarlygynyň we hödürlemäniň egri çyzygy

Bu ýerde kämil bäsdeşlik ýagdaýydyr. Ýekebara (monopol) ýagdaýda sarp edijiniň utuşy, öndürijiniň utuşy (peýdasy), sarp edijiniň we öndürijiniň (jemgyýetiň) umumy utuşy nähili üýtgär (artar, peseler)? Näme üçin? Grafikde görkeziň.

№16. Siz telewizorlary satmak üçin öz dükanyňyzy gurnamaga çözügüt kabul etdiňiz we telewizor satyn alyp biljekdigiňiziň möçberini bellemeli bolduňyz. Eger-de Siz 1 müň telewizor alyp satmaly bolsaňyz, onda onuň birliginiň bahasy 7 müň manat bolar. Eger-de Siz 500 telewizor alyp satmaly bolsaňyz, onda onuň birliginiň bahasy 8 müň manat bolar. Islendik ýagdaýda Siz telewizorlary 10 müň manada satarsyňyz, emma Sizde onuň satuwynyň mukdarynyň takyk maglumaty ýok. Birmeňzeş ähtimally derejede Siz 500 we 1 müň telewizor satyp bilersiňiz, şeýle hem satylmadyk telewizorlar ilki nyrhyndan 40% pes derejede üpjün edijä gaýtarylyp bilner. Telewizorlaryň satyn alyş mukdaryny kesgitlemekde, olaryň mümkin bolan satuwynyň mukdary boýunça takyk maglumatlary doly anyklamakda Siz näçesini satyn almaga taýyn?

№17. Täze gaz käniniň abadanlaşdyrylmagyna maýagoýumlary özleşdirmäge niýetlendirilen kärhananyň gymmatbahaly kagyzlaryny Size hödürleýärler. Üstünligiň ähtimallygy $1/3$ deň, şowşuzlygy $2/3$ deň. Üstünlik gazanan halatynda gymmatbahaly kagyzlary 60 manatdan, şowşuzlyk halatynda 12 manatdan satyn alyp bolýar. Bu gymmatbahaly kagyzlary Siz näçeden satyn almaga taýýar?

№18. Şereketiň harydyny $P = 1255$ -den satsa, onuň nyrha görä hyrydarlygynyň çeyeligi 5-e deň bolýar.

Bu harydyň öndürilişiniň goşmaça harajatlaryny kesgitlemeli.

№19. Eger-de şereketiň harydynyň nyrhy 10 dollara, hyrydarlygyň nyrha görä çeyeligi 2-ä deň bolsa, onda onuň goşmaça girdejisi (MR) näçe bolar?

№20. Goşmaça girdejisi (MR) 180 birlige, goşmaça harajatlar (MC) 100 birlige, umumy ortaça harajatlar (AC) 200 birlige deň bolanlygyn-da ýekebara öndüriji (monopolist) önümini öndürýär we satýar. Öz peýdasyny iň ýokary derejä ýetirmekde şereket nähili çäreleri görmeli?

№21. Almaz (gymmatbahaly daş) bazarynda iň iri “De Birs” şereketi we birnäçe kiçi kärhanalar hereket edýärler. Almaza hyrydarlyk şu formula bilen häsiýetlendirilýär:

$$p = 100 - 2q.$$

Bu ýerde:

p – bir karatyň nyrhy;

q – almazlaryň mukdary (müň sany).

Beýleki şereketler bazara almazlaryň şu mukdaryny hödürläp bilerler:

$$Q = 0,5 p.$$

a) Eger-de “De Birs” şirketiniň goşmaça harajatlary 20 dollara deň bolan ýagdaýynda, ol bazara näçe mukdarda almaz hödürlär?

b) bir karatly almazyň nyryhy näçe bolar?

ç) dünýä bazarynda almazyň näçe mukdary ýerlener?

№22. Şirketin goşmaça harajatlary 60 dollara deň. Önümçiligiň belli möçberinde hyrydarlygyň çeyeligi 2-ä deň. Onuň bazar nyryhyny kesgitläň.

TESTLER

№1. Aşakdaky tassyklamalaryň haýsysy dogry:

a) ABŞ-da lukmançylykda we hukukşynaslykda (ýurisprudensiýada) hususyýet işini açmakda döwlet edaralaryndan ygtyýarnama (lisenziýa) almak zerur;

b) Türkmenistanda tebigy gorlar döwlet eýeçiligindedir, mundan başga-da bu gorylaryň esli bölegini gaýtadan dikeldip bolýan däldir.

ç) awtorçylyk hukugy ýaýrawynyň ösen kanunçylygynda şereket öz täze önümini öndürmek üçin tassyknama (patent) we diňe özüniň nusgasyny çykarmak hukugy bilen ony goraýar;

d) ählisi.

Dogry jogap beriň.

№2. Siz miras galýan uly baýlygyň eýesi bolup, öz telekeçilik işiňizi açmak kararyna geldiňiz: awtomobil öndürýän zawody döretmek. Pudaga girmek üçin nähili päsgelçilikleri ýeňip geçmeli bolar:

a) masşabyň (kärhananyň) giňelmegi bilen peýdalylygy peseldýän päsgelçilikleri;

b) maliýe ýagdaýyna degişli päsgelçilikleri;

ç) ygtyýarnamany almak bilen bagly päsgelçilikleri;

d) kompaniýa bilen bagly mahabatlandyрма päsgelçiliklerini;

e) hereket edýän awtomobil şereketleri tarapyndan gödek bäsdeşligi.

Dogry jogap beriň.

№3. Aşakdaky sebäpleriň (faktorlaryň) haýsylaryny şirketin agalyk etmeginiň çüşmesine degişli hasap etmek bolar:

a) pudaklaýyn bazarda şereketleriň sanyny we degişlilikde, önümçiligiň konsentrasiýasyny (toplanmasyny);

b) ýerine ýetiriji we kanun çykarýan döwlet edaralarynyň düzümine girmegi;

ç) şereketiň ortaça harajatlarynyň derejesini;

d) şereketiň önüminiň hyrydarlygynyň çeýeligini;

e) hödürlemäniň çeýeligini;

ä) belli pudagyň şereketleriniň arasyndaky aragatnaşygy (aýyk ýa-da gizlin ylalaşma).

Dogry jogap beriň.

№4. Nyrh kemsitmesini (diskriminasiýany) ýöretmek bolýarmy:

a) supermarketde birmeňzeş hilli almany satmakda?

b) ýokarky we kiçi topardaky talyplar üçin “Ykdysady nazaryýet” dersi boýunça okuw kitabyny satmakda?

ç) London şäheriniň merkezindäki uly supermarketde we onuň çetdäki kiçi dükanynda zenanlar üçin birmeňzeş hilli köýnekleri satmakda?

Dogry jogap beriň.

№5. Bazar ygtybarly bölünenmi, haçan-da:

a) mümkinçiligi ýokary bolan we mümkinçiligi pes bolan garyp syrkawlar üçin lukman öz hyzmatlaryna dürli nyrh bellese?

b) sergi galereýasyna çagalar we ulular üçin dürli giriş tölegi bolsa?

ç) Aşgabat şäheriniň merkezindäki dükanlarda we şäheriň çetindäki dükanlarda miwe suwlarynyň dürli nyrhy bolsa?

d) salgyt beýannamasyny (deklarasiýasyny) düzmekde maslahat beriji öz hyzmatlaryna mümkinçiligi ýokary bolan we mümkinçiligi pes bolanlar üçin dürli derejedäki tölegleri bellese?

e) raýatlara we senagat kärhanalaryna goýberilen elektrik energiýasynyň dürli tarifleri bolsa?

Dogry jogap beriň.

№6. Göz önüne getiriň, pudakda diňe 4 şereket bar, ýagny oligopol bazary bar. Oligipolist-şereket nädip öz peýdasyny iň ýokary derejä ýetirer (maksimizirlär):

a) öz önüminiň nyrhyny galdyryp;

b) öz önüminiň hilini gowulandyryp;

ç) işjeň mahabatlandyрма syýasatynyň üsti bilen;

d) öz önüminiň nyrhyny peseldip;

e) şol bir pudagyň beýleki şereketleri bilen açyk ýa-da gizlin ylaşyk boýunça bilelikdäki nyrh syýasatyny düzmek bilen;

f) harajatlary peseltmek bilen?

Dogry jogap beriň.

№7. Köplenç, “ownuk biznes” – bu önümiň tapawutlylygy bilen bäsdeş monopoliýadyr” pikirlenmelerini eşidip bolýar: Munuň özi nähili derejede dogry? Mysal üçin, aşakdaky şereketleriň nämesi umumy:

a) galla ýetişdiren kiçi oba hojalyk maşgala fermasy;

b) özboluşly we giňden ýaýramadyk serişdeden – Sibiriň tundraşyndaky sugunyň şahlaryndan ilik öndürýän kiçi kärhana;

ç) harby gämiler üçin kürekleme wintine dünýä ýüzüniň islegleriniň 30%-ini kanagatlandyryýan Norwegiýanyň “Ka Me Ba” kiçi kompaniýasy;

d) töwekgellikli (wençur) kärhanasy?

Dogry jogap beriň.

№8. Beýleki şertleriň deňliginde aşakdaky sebäpleriň (faktorlaryň) haýsylary ýekebara öndürijiniň (monopolistiň) agalyk derejesini güýçlendirýär, haýsylary gowşadýar:

a) ulag ulgamynyň ösüşi;

b) deňişli pudakda zähmeti tygşytlaýan tehnologiýa;

ç) deňişli kärhananyň işgärleriniň hünär derejesiniň ýokarlanmagy?

Dogry jogap beriň.

№9. Töwekgellige höwesli adamyň öz pullaryny ýerlemekde şu aşakdaky wariantlar bar:

a) peýdalylygy 20%-e deň bolan ABŞ-nyň kaznaçý weksellerine (ABŞ-nyň hökümetiniň töwekgelsiz gysga möhletli gymmatbahlý kagyzlaryna);

b) 50% ýyllyk möçberi bolan täjirçilik bankynyň depozit şçotyna (töwekgellik derejesi örän ýokary);

ç) goýumlary diwersifikasiýalaşdyrmak (köp ugurly ýerleşdirmek): 50%-ini ABŞ-nyň kaznaçý weksellerine, 50%-ini täjirçilik bankyna. Haýsy wariant saýlanyp bilner?

Dogry jogap beriň.

№10. Aşakdaky ýagdaýlara laýyk antimonopol (ýekebaralyga garşy) kanunçylyk namalarynyň kabul edilmegine amatly ýa-da garşy delil getirin:

a) sowadylyp içilýän içgileri öndürýän uly kompaniýanyň ýolbaşçysy bolup, antimonopol (ýekebaralyga garşy) kanunçylyk namalarynyň kabul edilmegine garşy delil getirýň.

b) ýekebaralyga garşy (antimonopol) işleriň kadalaşdyrylmagy boýunça Barlag toparynyň ýolbaşçysy bolup, antimonopol kanunçylyk namalarynyň kabul edilmegine amatly delil getirýň.

№11. Aşakdaky haýsy ýagdaýlarda, Siziň pikiriňizçe, ýekebaralyga garşy (antimonopol) kanunçylyk namalary kabul etmek maksadalaýykdyr:

a) jemagat ulgamyndaky elektrik enjamlaryny öndürýän birnäçe fabrikleriň direktorlarynyň dilleşmegi esasynda önümlere (öz) birmeňzeş nyrh bellenilýär. Bu bolsa pudakda öz şertini höküm etmäge ýardam berýär;

b) köpsanly ätiýaçlandyрма we sintetiki süýüm öndürýän kompaniýalaryň birleşmesi bolup geçýär;

ç) ençeme sintetiki süýüm öndürýän kompaniýalaryň birleşmesi bolup geçýär;

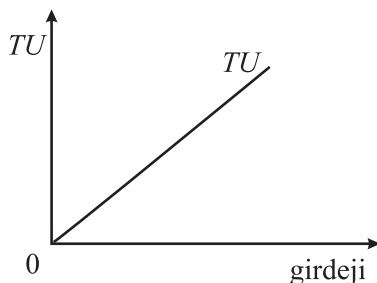
d) täze tehnologiýalaryň durmuşa ornaşdyrylmagynyň we önümçiligiň masştabyndan (ululygyndan) tygşytlylygyň netijesinde himiýa dökünlerini öndürýän zawodyň pudakda öz şertini höküm etmäge mümkinçiligi bar?

№12. 9.8-nji suratdaky grafik şahsyýetiň nähili töwegelliligini şekillendirýär:

a) hoşamaý;

b) bitarap;

ç) ýaramaz.

9.8-nji surat. Şahsyýetiň töwegelliligini şekillendirýän grafik

Dogry jogap beriň.

SORAGLAR

№1. Haýsy ýagdaýlarda “şereket” we “pudak” adalgalary gabat gelýär ýa-da sinonim (manydaş) bolýar?

№2. Şu aşakdaky soraglara jogaplary beriň:

1. Pudaga girmek päsgelçiligi nämäni aňladýar?
2. Pudaga girmek päsgelçiliginiň meselesi nämeden ybarat?
3. Pudaga girmek päsgelçiliklerini nädip toparlara bölüp bolar?

№3. Tassyklamalary seljeriň we aşakdaky soraglara jogap beriň:

a) nyrhlaryň üstünden gözegçilik edip, azsanly şereketler birmeňzeş önüm öndürýärler;

b) nyrhlaryň üstünden gowşak gözegçilik edip, köpsanly kompaniýalar dürli önüm öndürýärler;

ç) nyrhlaryň üstünden bölekleýin gözegçilik edip, iki sany şereket birmeňzeş önüm öndürýär;

d) nyrhlaryň üstünden ýokary derejede gözegçilik edip, bir şereket belli bir önüm öndürýär;

e) ABŞ-da gaýtadan işlenýän nebit önümleriniň dürli görnüşleriniň 94%-ini 50 sany iri kompaniýalar öndürýärler;

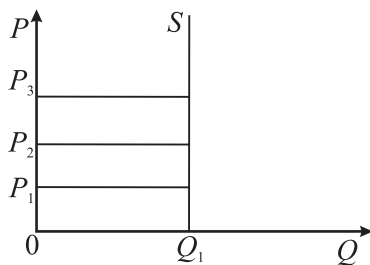
ä) ABŞ-da uçarlaryň gurluşygynda satuwyň 81%-i 8 sany iri şereketleriň paýyna düşýär.

1. Pikirlenmelerde haýsy bazar düzümi beýan edilen?

2. Tassyklamada haýsy bazar düzümi beýan edilen?

3. Tassyklamada haýsy bazar nusgasyna degişli alamatlar beýan edilen?

№4. “Monopoliýa” adalgasy grek dilinden terjime edilende “ýekebara satyjy” manysyny aňladýar.

9.9-njy surat

“Monopoliýa” sözünü we grafigi seljerip, aşakdaky soraglara jogap beriň:

1. Bazarda ýekebara satyjy bolup, monopoliýa işi üçin hakyky mümkinçilikler barmy? Beýle işiň dowamlylygy näçe bolup biler?

2. 1-nji soraga “Hawa” diýip jogap bermekde nähili deliller we mysallar bolup biler?

3. Siziň pikiriniňize, 1-nji soraga “Ýok” diýip jogap bermekde nähili deliller bolup biler?

№5. Sap ýekebara öndüriji (monopolist) öz harydynyň nyrhyny çäksiz galdyryp bilýär, çünki ol pudakda ýeke-täk öndürijidir. Onuň harydyna hyrydarlygyň egri çyzygy absolýut çäýe däl görnüşdedir. Siz şu pikirlenme bilen razymy?

№6. Tassyklamalary seljerip aşakdaky soraga jogap beriň:

a) bäsdeşlerden goranmakda ýönekeý çäreleri göz önünde tutman, kompaniýa täze önüm bilen birinji gezek bazara çykýar;

b) ylmy açyşyň awtory öz döredijilik artykmaçlygy barada alada edip, awtorçylyk hukuklary baradaky instituta ýüzlenip, ony bellige aldyrýar;

ç) tutuş bazar hyrydarlygyny kanagatlandyryň önümi öndürüp, şereketiň ýokary netijelilik gazanyp, pudakda hereket edýär.

Monopoliýalaryň haýsy görnüşine (a–ç) tassyklamalar degişli: tebigy, açyk ýa-da ýapyk? Mysal getirin.

№7. Bazaryň häsiýetnamalarynyň biri bu bazarda iri şereketiň ýa-da iri şereketleriň topary tarapyndan agalyk etmegidir. Ine, satuw hakynda ABŞ-nyň 4 iri senagat şereketleriniň käbir tejribä daýanýan (empiriki) maglumatlary, ýagny pudakda öndürilen önümiň möçberinden paýy şulardan ybarat: aça kesýän senagatyň satuwyndan 17%, awtoulaglar üçin herekete getiriji şaýlaryň (dwigatelleriň) we kuzowlaryň satuwyndan 93%.

Şoňa meňzeş ABŞ-nyň 8 iri senagat kompaniýasyny häsiýetlendirýän görkezijiler: gazet çykarýan önümçiligiň satuwyndan 31%, howa ulaglarynyň gurluşygyndan 81%.

Empiriki maglumatlary seljerip aşakdaky soraglara jogap beriň:

1. Siz “bazaryň toplanmasy (konsentrasiýasy)” adalgasyna nähili düşüňýärsiňiz?

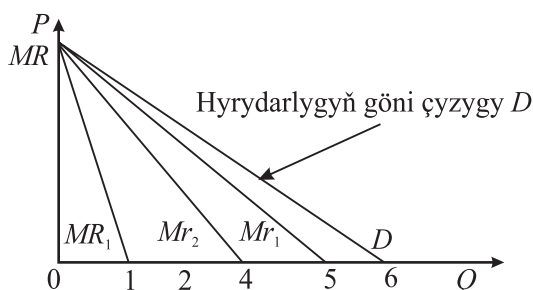
2. Konsentrasiýanyň koeffisiýenti näme?

3. Konsentrasiýanyň koeffisiýenti görkezijisinde ýetmezçilik barmy?

№8. Sap ýekebara (monopoliýa) şertinde kämil bäsdeşlikli şertdäkilere garanyňda näme üçin hyrydarlygyň we goşmaça girdejiniň çyzyklary gabat gelenok?

№9. Ýekebara öndüriji öňki harytlarynyň nyrhyny peseltmän, her bir goşmaça önümiň nyrhyny peseldip bilermi?

№10. Grafikde (9.10-njy surat) hyrydarlygyň çyzygy (D) we goşmaça girdejiniň üç wariantynyň çyzygy: (MR_1 , MR_2 , MR_3) şekillendirilen. Bu wariantlaryň (MR) haýsylary dogry we näme üçin?

9.10-njy surat. Hyrydarlygyň we goşmaça girdejiniň grafikleri

№11. Pikirleniň, ýekebara öndüriji (monopolist) üçin näme saýlama obýekti bolup durýar: goşmaça harajatlara (MC) deň bolan nyrlaryň derejesi (P) ýa-da iň ýokary (maksimal) nyrha deň bolan goşmaça harajatlaryň derejesi? (*gönükdirme*: monopoliýada $MC < P$, ýatdan çykarmaň).

№12. Her bir goşmaça öndürilen we ýerlenen önüm umumy girdejä we umumy harajatlara bir zat artdyryarmy? Bu “artyş” näme? Ykdysady nazaryýetde olary nädip belleýärler?

№13. Mälim bolşy ýaly, uzak möhletde kämil bäsdeşlikde şereketiň deňagramlylygynyň şerti bu goşmaça harajatlara (MC), goşmaça girdejä (MR) we umumy ortaça harajatlara (AC) deň bolan nyrlaryň (P) derejesi ($MC = MR = AC = P$) bolup durýar. Bu ýagdaý kämil däl (sap ýekebara) bäsdeşlikde nähili üýtgär?

№14. Näme üçin maksimal ýokary nyrhy bellemäge bähbidi bolan ýekebara öndüriji (monopolist) öz harydynyň nyrhyny peseldýär?

№15. Durnukly ykdysady peýdanyň nukdaýnazaryndan, gysga we uzak möhletli döwürleriň haýsysy kimlere wajyp: kämil bäsdeş (nyrh alyjy) ýa-da kämil däl bäsdeş (nyrh yzarlaýjy)?

№16. Sap ýekebara öndürijiniň (monopolistiň) ýitgili hereketi bolup bilermi? Eger-de monopolist nyrhларыň üstünden doly gözegçilik edýän bolsa, bu nädip mümkin bolýar? Şu ýagdaýyň (ýitgili önümçiligiň) dowamlylygy näçe bolup biler?

№17. Ýekebaralyk bazarda belli derejede agalygy aňladýar. Iňlis ykdysatçysy A. Lerner “monopol agalygy” diýen görkezijini (L), ýagny:

$$L = \frac{P - MC}{P}$$

formulasyny ylmy dolanyşyga girizdi (P – nyrh, MC – goşmaça harajatlar).

Bu agalyk haýsy çäklerde L : $? < L < ?$ bolup biler.

Kämil bäsdeşlik ýagdaýynda L görkeziji näçe bolar?

№18. Ýokary umumy peýdany A. Lerneriniň “monopol agalygy” diýen görkezijisiniň (L) ýokary derejesi kepillendirýämi? (*gönükdirme*: ortaça harajatlar bilen nyrhyň gatnaşygyna üns beriň).

№19. Şereketiň önüminiň hyrydarlygynyň çeyeligi bilen onuň bazarda agalygynyň arasynda nähili baglanyşyk bar?

№20. Mälim bolşy ýaly, kämil bäsdeşlik şertinde ýokary galýan goşmaça harajatlaryň (MC) egri çyzygy hem şereketiň gysga döwürdäki hödürlemesiniň egri çyzygydyr. Ýekebara şereket tapyryndan öndürilýän önümiň möçberi bilen nyrhyň arasynda şeýle göni baglanyşyk barmy? (*gönükdirme*: diňe goşmaça harajatlara däl-de, ýekebara öndürijiniň önümine hyrydarlygyň şekiline, ýagny onuň egmesine hem üns beriň).

№21. Eger-de ýekebara şereket her bir alyjy üçin, onuň şol nyrhda harydyny almaga taýýar bolanlygynda, iň ýokary nyrhy belläp bilse, onda muňa **alyjynyň ätiýaç nyrhy** diýip bolar. Şunda hyrydarlygyň we goşmaça girdejiniň grafikde egri çyzyklary nähili bolardy? Ätiýaç nyrhyny bellemek mümkinmi? Her bir alyjy satyja iň ýokary nyrhda tölemäge taýýardygyny, hakykatdan hem, habar berermi?

№22. Anyk her bir adam şu ýagdaý bilen bazarda duşuşýar: Siz sorarsyňyz: – “Limon näçeden?” – “10 manat”. Haçan-da satyjydan birnäçe ädim daşlaşýarsyňyz, ol yzyňyzdan – “9 manat”, ýene-de bir ädim daşlaşýarsyňyz “Bolýar, 8 manat” diýip gygyrýar. Yzyňyza gaýdyp limony ilkinji bahasyndan 2 manat pes alyp bilersiňiz. Şunda satyjy nämäni kesgitlemek isleýär (mikroykdysadyýetiň adalgasy boýunça)? Alyjynyň daşky görkümüne, hususan-da, nähili egin-eşikdedigine bar, ilkibaşky nyrhyň möçberi laýykmy? Siz yzyňyza gaýdyp limony 8 manatdan alýan bolduňyz. Satyjy beýleki alyjylara hem şol bahada limony hödürlärmä?

№23. Kämil bäsdeşlikli bazarda nyrh kemsitmesi mümkinmi?

№24. Bazarda nyrh kemsitmesini geçirmeýän ýagdaýy bilen deňeşdirilende nyrh kemsidilmesinde şereketiň önüminiň hödürilenmesi köp ýa-da az bolar.

№25. Nämä üçin obada satyn alnan alma şäherde alnandan arzan bolar?

№26. Karteliň agzasy hökmünde Siz onuň hereketine, ýagny işiniň netijeliliginiň derejesine gyzyklanma bildirýärsiňizmi ýa-da yllaşygy bozmaga Siziň nähili bolsa-da höwesiniň barmy? Haýsy ýagdaýda Siz ylalaşygy bozup bilersiňiz?

№27. Tapawutly önüm öndürýän bäsdeş ýekebaralyk (monopol) bazarynda oligopol baglanyşyk, gizlin ýa-da açyk ylalaşyk barmy?

№28. Kiçi şäherde ýeke-täk bolan tikiňçilik kärhanasyny ýeke-täk alyjyly bazara (monopsoniýa) degişli hasaplap bolarmy? Jogaby esaslandyrmaly.

№29. Ýekebara şereketleriň bazar agalygy (ýekebara agalygyň çeşmesi) nämä esaslanýar: olaryň önümçiligi we satuwy ujypsyz bolup bilermi?

№30. “Millileşdirmegi aýyrmak” ýa-da “hususylaşdyrmak” adalgalary “ýekebaralygy (monopoliýany) aradan aýyrmak” adalgasy bilen bir manyny aňladýarmy?

№31. Nämä üçin amanat bankynyň goýuma göterim möçberi hemişe beýleki täjirçilik banklarynyňkydan pes bolýar?

№32. “Eger-de dürli aktiwleriň (kärhananyň hususy serişdeleri) özünü ödeýşi (yzyna gaýtaryşy) položitel (amatly) baglanyşykda bol-

sa, onda maýagoýum bukjasyny döretmekde köpugurly (diwersifikasiýa) diýen töwekgelligi ätiýaçlandyran usuly ulanmak gerekdir. Şu pikirlenme bilen Siz razymy?”

№33. Galplaşdyrylan we pes hilli harytlary ýerlände alyjylara näme üçin kepillendirmeleri bermek bolmaýar? Kepillendirmeleri bermek önümiň hiliniň ýokary bolmagyny häsiýetlendirýär, ynsapsyz söwdagärlere olary ýeňil ýerlemäge ýardam berer. Soňky sözlem bilen Siz razymy?

№34. Dürli hünärmen üçin sarp edilýän eşretleriň nyrhynyň derejesi onuň tölege ukyplylygy barada habar berýärmí? Sebäbi, mysal üçin, fundamental fizika bilen meşgul bolan dünýä belli alym köne “Žigulide” instituta gatnamagy özüne gelşiksiz görenok, emma belli bankda üstünlik gazanýan işgär şonuň ýaly ulagda gatnamagy müşderileriň önünde ýalňyş hasaplaýar.

№35. Ilat üçin edilýän kabel teleýaýlymyň hyzmat edýän kärhanasynyň, gaz we ýylylyk üpjünçiligi hyzmatlarynyň ýekebaralygyny (monopoliýasyny) ýok etmek maksadalaýykmy?

10-njy TEMA

YKDYSADY RESURSLARYŇ DÖREMEGI WE PAÝLANYLMAGY

Meseleler

1-nji mesele – çözgüdi bilen nusga hökmünde

Şereketleriň 1 aýyň dowamyndaky maglumatlarynyň esasynda zähmeti önümçiligiň talap edililik görkezijisini we zähmet öndürijiligini hasaplamaly we netije çykarmaly.

10.1-nji tablisa

Şereketleriň esasy görkezijileri

Görkezijiler	A şereket	B şereket
Öndürilen önümiň gymmaty (müň manat)	900	800
ş.s. onuň gymmatynda: ortaça zähmet haky (manat)	100	115
Şereketlerde işleýänleriň ortaça sany (adam)	100	70

Çözülişi:

Bu maglumatlaryň esasynda hasaplap bolar:

1) Önümçiligiň zähmeti talap edililiginiň (ZTE-niň) hasaplamasy: zähmet hakyny öndürilen önümiň gymmatyna bölmeli:

A şereket üçin $ZTE = (100:900) \cdot 100 = 11,1\%$;

B şereket üçin $ZTE = (115:800) \cdot 100 = 14,4\%$;

2) Önümçiligiň zähmet öndürijiligini (ZÖ) hasaplamasy: öndürilen önümiň gymmatyny işgärleriň ortaça sanyna bölmeli:

A şereket üçin $ZÖ = (900 \text{ müň manat} : 100) = 9 \text{ müň manat}$;

B şereket üçin $ZÖ = (800 \text{ müň manat} : 70) = 11,4 \text{ müň manat}$.

Netije. B şereketiň önümçiligi A şereketiňkä garanyňda zähmeti köpräk talap edýär, zähmet öndürijiligi hem B şereketiňki A şereketiňkiden 26,7% ýokary $(11,4:9)$. Bu B şereketde zähmet hakynyň ösüş depginine garanyňda zähmet öndürijiliginiň ösüş depgininiň öňürdýän häsiýetini aňladýar. Umuman, A şereketiňkä garanyňda B şereketde netijelilik ýokarydyr.

№2. Harydyň öndürilişinde şereket maýany (K) we zähmeti (L) ulanýar. Şunda $MP_K = 8$, $MP_L = 20$. Öňümçilik faktorlarynyň birliginiň nyrhy:

$$P_K = 4, P_L = 10.$$

Bu ýerde:

MP_K – maýany ulanmak bilen goşmaça önümiň mukdary;

MP_L – zähmeti ulanmak bilen goşmaça önümiň mukdary;

P_K we P_L – maýanyň we ilatyň işe ukyply böleginiň ulanylmagynda öndürilen önümiň nyrhlary.

Haýsy ýagdaýda öňümçilikde peýdalanylan zähmet we maýa harajatlary iň pes derejede saklanar.

№3. 10.2-nji tablisanyň boş sütünlerini dolduryň we kämil bäsdeşlikdäki şertlerde zähmete (işgäre) hyrydarlygyň grafigini görüň, grafigin häsiýetini düşündiriň.

Kämil däl bäsdeşlikli şertlerde tablisanyň haýsy sütününde ilki maglumatlar üýtgär? Munuň özi grafigin keşbine nähili täsir eder?

10.2-nji tablisa

Zähmetiň birligi (1)	Umumy önüm (2)	Goşmaça önüm (3)	Önümiň nyrhy, manat (4)	Umumy önümiň gymmaty (5)	Pul görnüşinde goşmaça önüm, manat (6)
0	0		5		
1	10		5		
2	19		5		
3	27		5		
4	34		5		
5	40		5		
6	45		5		
7	49		5		
8	52		5		
9	54		5		
10	55		5		

№4. Kärhanada ulanylýan esasy serişdeleriň netijeliligini 10.3-nji tablisanyň maglumatlarynyň esasynda hasaplamaly.

10.3-nji tablisa

Kärhananyň esasy görkezijileri

T/b	Görkezijiler	Maglumat
1	Öndürilen önümiň möçberi ($\bar{O}$), müň manat	300
2	Ýerlenen önümiň möçberi ($Y\bar{O}$), müň manat	260
3	Işçileriň sany (I), adam	710

№5. Aşakdaky şertler şereketiň iň ýokary (maksimal) peýdany aljakdygyna gabat gelyärmi? Eger-de gelmese, onda şereket peýdany iň ýokary derejä ýetirmek (maksimizirmek) üçin önümçilikde peýdalanylýan harajatlaryň (zähmetiň we maýalaryň) arasyndaky gatnaşyklary nädip üýtgetmeli?

a) $MRP_L = 40$ manat, $P_L = 20$ manat;

$MRP_K = 40$ manat, $P_K = 20$ manat;

b) $MRP_L = 40$ manat, $P_L = 45$ manat;

$MRP_K = 30$ manat, $P_K = 40$ manat;

ç) $MRP_L = 50$ manat, $P_L = 50$ manat;

$MRP_K = 30$ manat, $P_K = 30$ manat;

d) $MRP_L = 30$ manat, $P_L = 25$ manat;

$MRP_K = 50$ manat, $P_K = 60$ manat.

Bu ýerde:

MRP_L – zähmeti ulanmak bilen goşmaça önümiň gymmaty;

MRP_K – maýany ulanmak bilen goşmaça önümiň gymmaty.

№6. 10.4-nji tablisa serediň:

10.4-nji tablisa

Kärhananyň aýry-aýry görkezijileri

Zähmetiň birlihi (1)	Umumy önüm (2)	Goşmaça önüm (3)	Önümiň nyrhy, manat (4)	Umumy önümiň gymmaty (5)	Pul görnüşinde goşmaça önüm, manat (6)
1	2	3	4	5	6
0	0	0	3,10		

10.4-nji tablisanyň dowamy

1	2	3	4	5	6
1	10	10	3,00		
2	19	9	2,90		
3	27	8	2,80		
4	34	7	2,70		
5	40	6	2,60		
6	45	5	2,50		
7	49	4	2,40		
8	52	3	2,30		
9	54	2	2,20		
10	55	1	2,10		

1. Boş sütünleri dolduryň.

2. Kärhanada aşakdaky zähmet haklary boýunça näçe işgär saklarsyňyz:

a) sagatda 15,5 manat;

b) sagatda 16,0 manat;

ç) sagatda 20,0 manat.

№7. Bir harydyň öndürilmegine 2 sebäp (faktor) zerur: zähmet we ýer. Aşakdaky ýagdaýlaryň haýsysynda harajatlaryň iň pes derejesi (minimizasiýasy) gazanylýar?

10.5-nji tablisa

Bazar şertindäki esasy görkezijiler

T/b	Goşmaça önüm	Ýeriň nyrhy	Zähmetiň goşmaça önümi	Zähmetiň nyrhy
a	6	2	9	3
b	16	8	15	5
ç	9	2	8	2
d	20	5	16	4

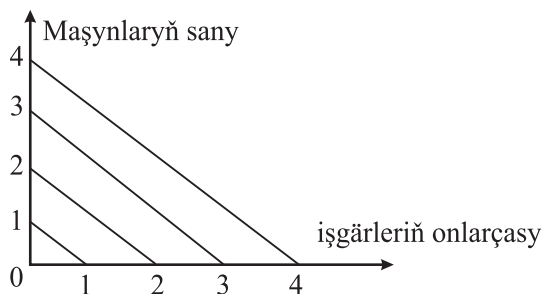
№8. Siziň dykgatyňyza şereketiň grafigi (10.1-nji surat) we tablisa (10.5-nji tablisa) görkezilen. Şolarda şol bir möçberde önüm öndürilişinde ulanylýan serişdeleriň (faktorlaryň) utgaşdyrylyşy şekillendirilen. 10.1-nji suraty we 10.6-njy tablisany ulanyp, önümçiligiň iň pes derejede (minimal) harajatlary bilen alnyp barlyşynyň nokadyny grafikde görkeziň. 10 işgäriň zähmeti = 1 maşynyň nyrhyna.

Haýsy şertlerde deň harajatlaryň (izokost) çyzygynyň egmesi üýtgär (*gönükdirme*: tablisanyň maglumatlarynyň esasynda grafigi gurnamaly)?

10.6-njy tablisa

Bazar şertindäki esasy görkezijiler

Mümkin utgaşdyrylmalar	Maşynlaryň sany	Zähmet, 10-luk işgär
a	5	0,5
b	4	0,7
ç	3	0,9
d	2	1,2
e	1	2,7

10.1-nji surat

TESTLER

№1. Ykdysady resurslaryň döremegine deňişli däl sebäbi görkezilň:

- a) bazarda resurslaryň nyryhy;
- b) resurslaryň paýlanyşy;
- ç) ykdysady syýasat;
- e) täze pudaklaryň ýüze çykmagy.

№2. Haýsy ýagdaýda kärhana goşmaça resurslary ulanyp iň ýokary peýdany gazanyp biler?

- a) goşmaça resurslary ulanmak bilen umumy girdeji umumy harajatlara deň bolsa;

b) goşmaça resurslary ulanmak bilen goşmaça girdeji goşmaça harajatlara deň bolsa;

ç) resurslary ulanmak bilen goşmaça girdeji üýtgeýän harajatlara deň bolsa;

d) resurslary ulanmak bilen goşmaça girdeji üýtgemeyän harajatlara deň bolsa;

e) ählisi nädogry.

№3. Resurslaryň haýsylary ykdysady resurslara degişli däl?

a) kärhanada işleýänler;

b) önümçilikde ulanylýan maddy serişdeler;

ç) ýer astyndan gazyp çykarylýan magdanlar;

d) ammarlardaky önümçilik ätiýaçlyklary;

e) geljekde gazyp çykarmaga niýetlenen magdan serişdeleri;

ä) ulanmaga göz önünde tutulmaýan we gazyp çykarylmaýan magdan serişdeleri.

№4. Aşakdaky görkezilen sebäpleriň (faktorlaryň) haýsysy belli pudagyň serişdelere bolan hyrydarlygyna täsir etmeýär?

a) ulanyjylaryň ileri tutmasynyň we gylyklarynyň üýtgeýşi;

b) önümçiligiň tehnologiýasynyň kämilleşmegi;

ç) serişdeleriň nyrhynyň otnositel üýtgeýşi;

d) puluň hümmetsizlenmegi bilen bagly bolan serişdeleriň nyrhynyň deňeçer ýokarlanmagy;

e) bazarda pudagyň ýekebaralygy gazanmagy (monopoliýalaşmagy).

№5. Aşakdaky sebäpleriň haýsylary esasy däl serişdelere bolan hyrydarlygyň garaşlylygyny häsiýetlendirýär:

a) resursyň nyrhy;

b) resursyň çäkli öndürilijiligi;

ç) resursyň esasynda öndürilýän önümiň hyrydarlygy;

d) beýleki resurslaryň nyrhy.

Dogry jogabyny saýlaň.

№6. Resurslaryň biri-birine goşmaça tehnologik çalyşma kadasy deň:

a) resurslaryň birlikleriniň nyrhларыnyň gatnaşdyrylmagyna;

b) resurslaryň goşmaça netijeliliginiň gatnaşdyrylmagyna;

ç) resurslaryň ortaça netijeliliginiň gatnaşdyrylmagyna.

- №7.** Ykdysady resurslaryň döremegine ýokary derejede täsir edýär:
- a) ýurtda bilimiň we maglumatyň elýeterligi;
  - b) ýurtda dürli ugurlar boýunça ýokary derejeli hünärmenleriň barlygy;
  - ç) ýurtda dürli ugurlar boýunça ýokary derejeli hünärmenleriň gaýtdan taýýarlanmagynyň ýola goýulmagy;
  - d) maýagoýum işini alyp barmak üçin amatly şertleriň döredilmegi;
  - e) ýurtda ilatyň ýeterlikli tölege ukyplylygy;
  - h) ählisi dogry.

SORAGLAR

№1. Näme üçin adamzadyň ýaşaýyş döwrüniň dowamynda ýere bolan hyrydarlyk hemişe ösýär?

№2. Önümçilik ulgamyndan janly zähmeti gysyp çykarmagy bilen ylmy-tehniki ösüşe işsizligiň esasy sebäbidir diýmek bolarmy?

№3. Näme üçin bazarda el zähmeti bilen dörän harytlaryň ýeterlikli ýokary derejede bahalandyrylmagyna garamazdan, egriji we demirçi ýaly kärler aradan çykýar?

Düşündiriň.

№4. Telekeçilik ukyby önümçiligiň faktory hökmünde hasaplanmak bilen, bazar ykdysadyýetine geçmekde näme üçin telekeçilik faktoryna hyrydarlyk ösýär?

№5. Harajatlary iň pes derejä ýetirmek (minimizirlemek) nukdaýnazardan şereketiň serişdeleriniň amatly ulanylmagyny görkezýärmí?

№6. Eger-de şereket iň ýokary (maksimal) peýda berýän serişdeleriň gatnaşmagyny üpjün etse, onda iň pes harajatlar bolarmy?

№7. Haýsy ýagdaýlarda hyrydarlygyň egri çyzygy has çeyse: kämil bäsdeşlikde ýa-da ýekebara ýagdaýda? Näme üçin? Bu iş üpjünçiligine nähili täsir eder?

№8. Ykdysady resurslaryň döremegine degişli esasy sebäpleri nygtap geçiň.

№9. Belli bolşy ýaly, önümçilikde çäkli tebigy gorlar ulanylýar. Bu serişdeleriň ýurtlar boýunça paýlanylmagy dürli-dürlüdir, ýagny belli ýurtlarda belli serişdeleriň ýetmezçiligi hökman ýüze çykýar. Häzirki döwürde bu ýagdaýy ýeňip geçmäge haýsy ykdysady gurallar ýardam berýär?

11-nji TEMA

MIKROYKDYSADYÝETIŇ SUBÝEKTLERINIŇ IŞINDE ILATYŇ IŞE UKYPLY BÖLEGINIŇ ÄHMIÝETI. ZÄHMET BAZARY

Meseleler

1-nji mesele çözüdi bilen nusga hökmünde

Bazarda zähmete hyrydarlygyň formulasy şeýle:

$$L_D = 50 - W.$$

Bu ýerde:

L_D – ulanylan zähmetiň mukdary (müň adam-güni);

W – zähmet hakynyň gündelik möçberi.

Bazarda zähmetiň hödürlenmesiniň formulasy şeýle:

$$L_S = 2W - 25.$$

Döwlet tarapyndan 30 birlige deň bolan iň pes (minimal) zähmet hakynyň bellenilmegi bilen işsizleriň sanyny kesgitlemeli.

Çözülişi:

İşsizleriň möçberi onuň hödürlemesi bilen hyrydarlygynyň tapawudydyr, ýagny:

$$L_S - L_D = (2W - 25) - (50 - W) = 2W - 25 - 50 + W = 3W - 75 = 3 \times 30 - 75 = 90 - 75 = 15 \text{ müň adam.}$$

№2. Ýyllyk ortaça işgärleriň sany 100 adama deň bolan “A” kärhanada ýylda 100 tonna önüm öndürilýär. “B” kärhanada bolsa 120 işgär bilen ýylda 150 tonna önüm öndürilýär. Önümiň birliginiň bazar nyrhy 5 manada deň. Beýleki şertleriň üýtgemeyän ýagdaýynda “B” kärhanada zähmet haklaryny geljekki ýylda 10% ýokarlandyrmak göz önünde tutulýar. Gerekli hasaplamlaryň netijesinde ýagdaýlaryň ýüze çykmagyny bellemeli we kärhanalaryň işini bahalandyrmaly.

№3. Şereketleriň ikisiniň görkezijileriniň esasynda hasaplary amala aşyrmaly we netije çykarmaly.

Şereketleriň bir aý üçin esasy görkezijileri

Görkezijiler	A şereket	B şereket
Öndürilen önümiň gymmaty (müň manat)	900	800
ş.s. onuň gymmatynda ortaça zähmet haky (manat)	100	115
Şereketlerde işleýänleriň ortaça sany (adam)	100	70

№4. Goşmaça (çäkli) zähmeti ulanmakdan alnan önüm $MP_L = 2$; goşmaça maýany ulanmakdan alnan önüm $MP_k = 5$; zähmetiň nyrrhy $P_L = 1$, maýanyň nyrrhy $P_k = 20$.

Şu maglumatlaryň esasynda hasaplamalary ýerine ýetirip subut etmeli:

a) zähmetiň ýa-da maýanyň ulanylmagynyň artdyrylmagyna se-rişdeleri gönükdirmek netijelimi?

b) eger-de önümçiligiň artmagy bilen goşmaça girdeji $MRq = 3$ -e deň bolsa, onda zähmetiň, maýanyň ulanylmagyny artdyrmalyмы ýa-da kemeltmeli?

№5. Kärhanada işgäriň sagatlyk zähmet haky 1,5 birlige deň. Ykdysatçy Sawçenko 22 günläp 8 sagatlyk işläpdir. Aýyň ahyrynda ol näçe aýlyk haky alar?

№6. Belli pudakda zähmetiň hödürlemesiniň funksiýasy $L_s = 200 w$; hyrydarlygyň funksiýasy $L_d = 1200 - 100 w$ görnüşdedir.

Bu ýerde:

w – gündelik zähmet haky;

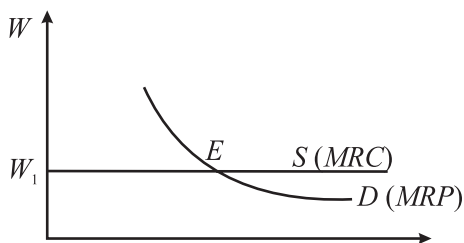
L – işgärleriň sany.

Gündelik zähmet hakynyň 1 birlikden 10 birlige çenli üýtgemegi bilen onuň hyrydarlygynyň we hödürülenmesiniň egri çyzygyny gurmaly. İşgärleriň deňagramly sanyny we deňagramly zähmet hakynyň möçberini kesgitlemeli we grafikde şekillendirmeli.

№7. Şereketde önümiň natural möçberi 25%, işgärleriň sany 10% artdy. Zähmet öndürijiligiň üýtgemesini kesgitlemeli.

№8. 11.1-nji surata serediň we soraglara jogap beriň:

1) Goşmaça (çäkli) zähmetiň öndürijiligi nazaryýetini ulanyp, zähmet hakynyň derejesini nädip hasaplamak bolar?

11.1-nji surat. Goşmaça zähmetiň we onuň hasabyna goşmaça önümiň hyrydarlygynyň egri çyzyklary

2) 11.1-nji suratda näme görkezilen: aýratyn bäsdeş şereketiň ýa-da tutuş bazaryň hyrydarlygymy ýa-da hödürlemesimi?

MRC – goşmaça serişdeler üçin harajatlar;

MRP – pul görnüşinde zähmetiň goşmaça önümi;

W – zähmet hakynyň möçberi;

L – zähmetiň mukdary;

E – deňagramly nokat.

№9. Ýylyň ahyrynda kompaniýanyň 1 günde öndürýän ha-rydynyň we hyzmatynyň möçberi 3 esse artdy. Bir ýylyň dowamynda nyrhlar 2 esse artdy, işgärleriň gündelik sany 1,5 esse artdy. Zähmetiň öndürijiliginiň üýtgemesini bahalandyrmaly.

№10. Tablisada (11.2-nji tablisa) iki bäsdeş şereketiň hasabat ýylynda ortaça zähmet öndürijiligi, işgärleriň ortaça zähmet haky we öndürilen önümiň möçberi berlen. Maglumatlary ulanyp, şereketleriň esasy görkezijilerini hasaplamaly we netije çykarmaly (ýagdaýyny bahalandyrmaly):

a) işgärleriň ortaça sanyny;

b) zähmeti talap edijiligini;

ç) şereketleriň ululygy, ortaça zähmet öndürijiligi, zähmeti talap edijiligi boýunça ýagdaýyny bahalandyrmaly.

11.2-nji tablisa

Hasabat ýylynda şereketleriň esasy görkezijileri

Görkezijiler	A şereket	B şereket
Öndürilen önümiň gymmaty (mln manat)	9	8
Ortaça zähmet öndürijiligi (müň manat)	45	20
Ortaça zähmet haky (mln manat)	20	16

TESTLER

№1. Size belli bolan bazar düzüminiň haýsy görnüşine a) bilen ç) deňişli?

a) zähmet bazary – bu biri-birine garaşly bolmaýan ilat köpçüligine ýokary hünär derejeli zähmetiň hödürülenmesidir;

b) zähmet bazary zähmet hakynyň üstünden nähili bolsa-da gözegçiligiň ýoklugy bilen kesgitlenýär;

ç) zähmet bazary – bu telekeçileriň arasyndaky zähmetiň belli görnüşi boýunça hakyna tutmak bilen bagly bäsdeşlikdir.

№2. Şereket taýýar önümiň bazarynda agalyga eýe bolman, zähmet bazarynda ýekebara alyjy (monopsoniýa) hökmünde çykyş edýär. Bäsdeş şereketlere garanyňda bu şereket:

a) köp işgäri hakyna tutmak bilen olara ýokary derejede zähmet hakyny belleýär;

b) az işgäri hakyna tutmak bilen olara pes derejede zähmet hakyny belleýär;

ç) az işgäri hakyna tutmak bilen olara ýokary derejede zähmet hakyny belleýär;

d) köp işgäri hakyna tutmak bilen olara pes derejede zähmet hakyny belleýär.

Dogry jogap beriň.

№3. Belli hadysalar berlen:

a) bäsdeşlige gatnaşmaýan toparlaryň barlygy;

b) zähmet şertleriniň dürlüligi;

ç) işçi güýjüniň hereketiniň çäkli derejesi.

Ýokardaky hadysalaryň haýsylaryna aşakdaky zähmet hakynyň tapawutlylygy deňişli:

1. Mugallymyň we lukmanyň zähmet hakynyň tapawutlylygy.

2. Pasportynda ýurtda ýaşaýan ýeriniň ýazmasynyň bolmagy.

3. Agyr işde işleýänlere ýokary derejede zähmet hakyny tölemek.

4. Meşhur telegepleşikleri alyp baryja we ýerli teleýaýlymdaky gepleşikleri alyp baryja zähmet hakynyň dürli derejede tölenmegi.

Dogry jogap beriň.

№4. Zähmet hakyny hasaplamakda ulanylýan gurallar we ulgamlar:

a) tarif ulgamy;

b) beýleki kärhanalaryň tejribesi;

- ç) döwlet tarapyndan bellenilen çäklendirmeler;
- d) geçen ýyllardaky ulanylýan tejribe;
- e) ählisi dogry.

Dogry jogap beriň.

№5. Şereket esasy önümçiligi düýpgöter awtomatlaşdyryp özgertdi. Şunda işgärlere haýsy usul bilen zähmet hakyny töläp bolar?

- a) öndürilen önümiň mukdaryna görä;
- b) öndürilen önümiň hiline we mukdaryna görä;
- ç) işgärleriň işlän wagtyna görä;
- d) işgärleriň işlän wagtyna we önümiň mukdaryna görä;
- e) işgärleriň işlän kadaly wagtyna görä.

Dogry jogap beriň.

№6. Ilatyň işe ukyply bölegini peýdalanmagyň aýratynlyklaryna degişli däl:

- a) üznüksiz önümçiligi üpjün etmek;
- b) işçi güýjüniň düzüminiň hem-de onuň ösüşiniň önümçilik we durmuş pudaklarynyň özgerişi bilen baglylykda bolmagy;
- ç) işçi güýjüniň nyrhynyň döwlet tarapyndan kadalaşdyrylmagy;
- d) işçi güýjüniň peýdalanyşynyň zähmet hakynyň derejesi bilen häsiýetlendirilmegi.

Dogry jogap beriň.

№7. Zähmet hakyny bellemegiň esasy ýörelgeleri:

- a) edilen işiň mukdary we hili boýunça aýlyk hakyny tölemek;
- b) zähmete görä aýlyk hakynyň gyşarnyksyz wagtynda tölenmegi;
- ç) zähmet hakynyň döwlet tarapyndan düzgünleşdirilişi;
- d) ählisi dogry.

Dogry jogap beriň.

SORAGLAR

№1. Kämil bäsdeşlikli zähmet bazarynda kimler, kämil däl bäsdeşlikli zähmet bazarynda kimler hyrydarlygyň we hödürlemäniň subýektleri bolýarlar?

№2. Belli senagat toplumynyň tehnologiýasynyň özgerişi zähmet bazaryna nähili täsir eder? Haýsy hünärlere hyrydarlyk peseler, haýsy hünärlere hyrydarlyk galar (ýokarlanar)?

№3. Năme üçin bazar ykdysadyýetine geçiş döwründe hukukçynyň (ýuristiň) hyzmatyna, önümi mahabatlandyryjy barada hünärmenlere hyrydarlyk ösdi?

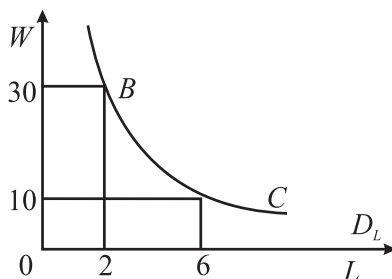
№4. Ýaşayan ýeriňe ýazylma düzgüniniň ýatyrylmagy zähmet bazaryna nähili täsir eder?

№5. “Halylyar gymmatbahaly, çünki şahsy sargyçylara el halysyny öndürmekde şereket ajaýyp halyçy hünärmenlere ýokary derejeli zähmet hakyny töleýär”. Halylyaryň gymmatbahalygyny düşündirýän bu pikirlenme bilen razymy?

№6. Năme üçin gurply maşgalalardaky zenanlar ýygy-ýygydan doly bolmadyk iş gününde işleýärler ýa-da maşgalada çagalaryň sany we öý hojalyk işiniň möçberi pes ýagdaýly maşgalalaryňkydan tapawutlanmasa-da işlemeýärler. Bu ýerde nähili netijelilik bar: ýerini çalyşma ýa-da peýdalylyk?

№7. Haýsy-da bolsa harydyň hyrydarlygynyň nyrh çeyeligi bilen onuň öndürilişine gatnaşýan zähmete hyrydarlygyň nyrh çeyeliginiň arasynda baglanyşyk barmy? Mysal üçin, Siziň pikiriňizçe, şampan çakýrynyň hyrydarlygynyň we ony öndürýän işgärleriň zähmetine hyrydarlygyň nyrh çeyeligi nähili?

№8. 11.2-nji surata serediň we soraglara jogap beriň:

11.2-nji surat. Zähmet bazarynda işçi güýjüne hyrydarlygyň egri çyzygy

Bu ýerde:

W – hakyky zähmet haky;

L – ulanylýan zähmetiň çak edilen mukdary;

1) W we L üýtgemeleriniň arasynda nähili görnüşde baglanyşyk bar?

2) 11.2-nji suratda näme garaşly, näme garaşsyz üýtgeме bolup durýar?

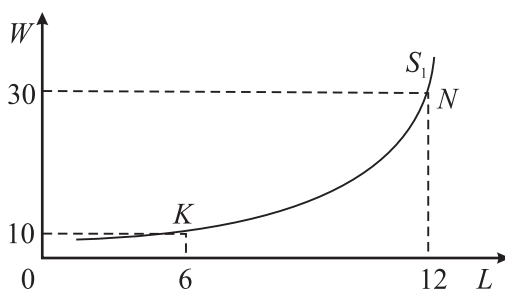
3) Haýsy ýagdaýlarda zähmetiň hyrydarlygy B nokatdan C nokada süýşer?

№9. 11.3-nji surata seredip, aşakdaky soraglara jogap beriň:

1) S_L egri çyzyk zähmetiň pudaklaýyn bazar hödürlemesini ýa-da şahsy hödürlemesini aňladýar?

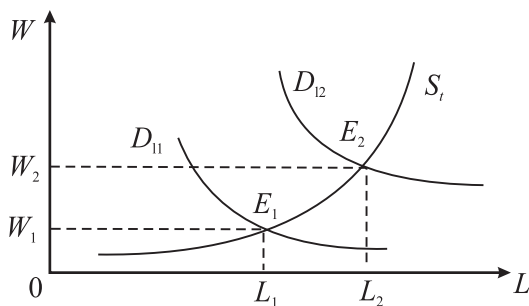
2) S_L egri çyzygyň näme üçin amatly (položitel) egmesi bar?

3) Zähmetiň hödürlemesiniň K nokatdan N nokada süýşmesine nähili ykdysady düşündirme berip bolar?

11.3-nji surat

№10. 11.4-nji surata serediň we soraglara jogap beriň:

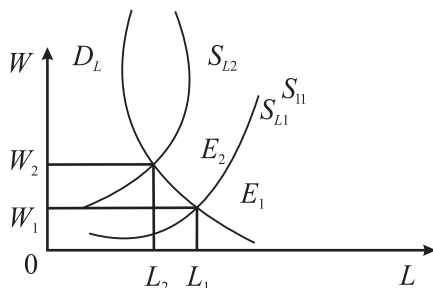

11.4-nji surat. Serişdeler bazarynda hyrydarlygyň hem-de deňagramlylygyň üýtgemeleriniň grafigi

1) E_1 we E_2 nokatlarynyň ykdysady düşündirilmesi nähili bolup biler?

2) Haýsy faktorlar D_{L1} egri çyzygy D_{L2} derejä süýşürýär?

№11. 11.5-nji surata serediň we soraglara jogap beriň:

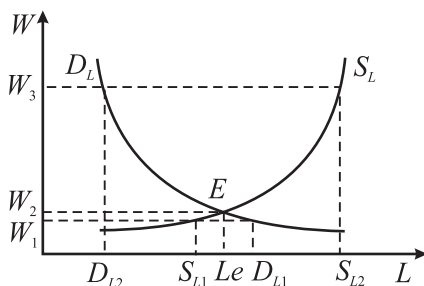
11.5-nji surat. Zähmet resurslary bazarynda hödürlemäniň üýtgemeginiň grafigi

1) D_L (hyrydarlyk) we S_L (hödürleme) egri çyzyklarynyň keşişmesiniň E_1 nokatdan E_2 nokada süýşmesi nämäni aňladýar?

2) Haýsy faktorlar S_{L1} egri çyzygy S_{L2} ýagdaýa getirýär?

№12. Önümçiligiň faktorlarynyň biri-biriniň deregini tutujylygy zähmete hyrydarlygyň nyrh çêýeligine nähili täsir eder? Şeýlelikde, dürli hünärli lukmanlaryň işleýän hususy saglyk öýünde içkeselleri lukmanlarynyň (terapewtiň) hyzmatlaryna tarifler ýokarlanan. Şu lukmanlaryň zähmetini ekstrasensleriň, gözüniň reňkli ýorkasynyň ýagdaýy arkaly adamyň keselini anyklaýjylaryň (iridodiagnoslaryň), adaty däl lukmanlaryň barlygy deregini tutup bilermi?

№13. 11.6-njy surata serediň we soraglara jogap beriň:

11.6-njy surat

1) D_L we S_L egri çyzyklarynyň W_e nokady bilen deňeýer bolan E nokadynda kesişmesiniň ykdysady mazmuny nämeden ybarat?

2) W_1 nokat bilen deňeýer bolan $D_{L1} - S_{L2}$ bölegiň ykdysady mazmuny nämeden ybarat?

3) W_1 nokat bilen deňeýer bolan $S_{L1} - D_{L1}$ bölegiň ykdysady mazmuny nämeden ybarat?

№14. Kompaniýanyň prezidenti, meşhur sazanda ýylda ýüzlerçe müň dollar gazanyp bilýärler, ýönekeý gullukçy bolsa köp esse az gazanyp bilýär. Zähmet haklarynyň bu tapawutlaryny seljeriň we aşakdaky soraglara jogap beriň:

Zähmet haklarynyň tapawutlarynyň esasynda nähili faktorlar durýar?

№15. ABŞ-da bilime harçlanan harajatlar bilen geljekde alynjak girdejiniň arasyndaky baglanyşyk şeýledir: bilim almaga ortaça wagtyň sarp edilmegine garanyňda iki esse wagtyň artmagy okuwyň tamamlanmagynda girdejiniň 5 esse ýokarlanmagyna getirýär.

Bu tassyklamany seljeriň we aşakdaky soraglara jogap beriň:

1) Adam maýasy “näme”?

2) “Adam maýasyna” maýagoýumlar nämäni aňladýar?

12-nji TEMA

ŞEREKETLERIŇ ÖNÜMÇILIK FONDLARY

Meseleler

1-nji mesele çözgüdi bilen nusga hökmünde

12.1-nji tablisanyň maglumatlarynyň esasynda şereketiň önümçilik serişdeleriniň düzümini hasaplamaly we diagrammasyny gurmaly.

12.1-nji tablica

Şereketiň 1 aýyň dowamynda önümçilikde ulanylýan serişdeleriniň möçberi

Görkezijiler	Müň manat
Çig mallaryň gymmaty	3800
Materiallaryň gymmaty	7000
Maşynlaryň we enjamlaryň amortizasiýasynyň gymmaty	9600
Elektrik energiýasynyň gymmaty	700

Çözülişi:

1) Umumy harçlanan serişdeleriň gymmaty:

$$3800 + 7000 + 9600 + 700 = 21100 \text{ müň manat.}$$

2) Umumy harçlanan serişdeleriň gymmatynda:

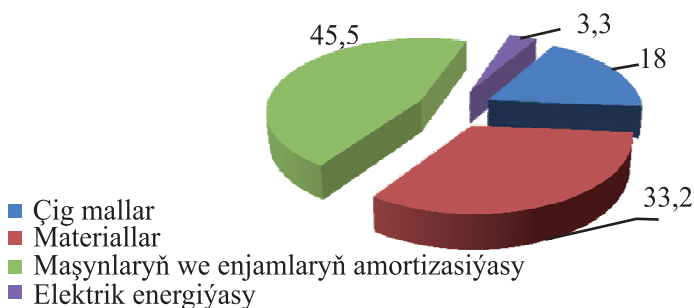
$$- \text{çig mallaryň paýy} = (3800/21100) \cdot 100\% = 18\%;$$

$$- \text{materiallaryň paýy} = (7000/21100) \cdot 100\% = 33,2\%;$$

$$\text{maşynlaryň we enjamlaryň amortizasiýasynyň paýy} \\ = (9600/21100) \cdot 100\% = 45,5\%;$$

$$- \text{elektrik energiýasynyň paýy} = (700/21100) \cdot 100\% = 3,3\%;$$

$$\text{Jemi} = 18 + 33,2 + 45,5 + 3,3 = 100\%.$$

12.1-nji surat. Umumy harçlanan serişdeleriň gymmatynyň düzümi (%)

№2. Kärhananyň hasabat ýylynda öndüren önüminiň möçberi 20 mln manada, dolanyşyk serişdeleriniň ýyllyk galan ortaça möçberi 5 mln manada deň. Meýilleşdirilýän döwürde ýerlenilmeli önümiň möçberini 20% artdyrmak göz önünde tutulýar. Hasabat we meýilleşdirilen döwür üçin dolanyşyk serişdeleriniň aýlanyşyk koeffisiýentini, olaryň berkitme koeffisiýentini we bir aýlanyşynyň dowamyny hasaplaň.

№3. Kärhananyň hasabat ýylynda dolanyşyk serişdeleriniň aýlanyşyk koeffisiýenti 5-e deň, umumy ýyllyk öndürilen önümiň möçberi 10 mln manada deň. Dolanyşyk serişdeleriniň ýyllyk galan ortaça möçberini we geljekki ýylda aýlanyşyk koeffisiýenti 6-a deň bolan ýagdaýynda onuň galan ortaça möçberini we bir aýlanyşynyň dowamyny hasaplaň.

№4. Aşakdaky maglumatlara esaslanyp kärhananyň, dolanyşyk serişdeleriniň üýtgemeginiň we olaryň amatly ulanylmagynyň görkezijilerini, olaryň tygşytlýlygyny (artyk harçlamasyny), şeýle hem goşmaça öndürilen önümiň möçberini hasaplamaly:

1) Binýat ýylynda dolanyşyk serişdeleriniň ortaça galyndysy 1224 müň manada deň.

2) Binýat ýylynda dolanyşyk serişdeleriniň bir aýlanyşygynyň dowamlylygy 30 güne deň.

3) Geljekki ýyl üçin dolanyşyk serişdeleriniň bir aýlanyşygynyň dowamlylygynyň gysgaldylmagy 1 güne deň edilip meýilleşdirilen.

4) Geljekki ýyl üçin ýerlenen önümiň 106,5% ösüş depgini meýilleşdirilen.

№5. Ummanyň ortasyndaky adada ýaşaýan ýeke-täk adam öz eli bilen günde 2 balyk tutup öz iýmit boýunça islegini kanagatlandyrýar, ýöne 2 gün iýmän balyk tutýan guralynyň üstünde işläp, her gün 10 balyk tutýar.

Maýanyň sap öndürijiligi (balygyň sanynda) näçe?

Şu mysalda näme maýany aňladýar?

№6. “Elektroniks” şereketiniň esasy maýasy 30 mln dollara deň. Onuň gulluk möhleti 5 ýyl. Tehniki täzelikleriň durmuşa geçirilmegi bilen şoňa meňzeş enjamyň bazar nyrhy 20% peseldi. Bu ýagdaýda şereketiň esasy maýasy nähili bolar we ýitgileri näçe bolar?

№7. “Inžiniring” şereketiniň esasy maýasynyň kadaly amortizasiýasyny we ýyllyk amortizasiýa aýyrmalaryny hasaplaň. Enjamyň

doly fiziki könelməsi 8 ýyldan soň bolar. Onuň häzirki bazar bahasy 24 mln dollara deň. Eger-de hünärmenleriň pikiri boýunça, 4 ýyldan soň moral könelme netijesinde bölekleyin ýa-da doly hümmetsizlenmä getirýän enjamyň moral könelməsi göz önünde tutulsa, şereket nähili syýasatyň geçirilmegini bähbitli hasaplar? Maýanyň moral könelmesine bagly bolan ýitgilerden doly kepillendirilmegi üçin amortizasiýanyň kadasy we ýyllyk amortizasiýa (esasy serişdeleri ulanmakdaky tutumlar) tölegleriniň möçberi näçe bolmaly?

№8. Şereketiň ýylyň dowamynda işiniň aýry-aýry görkezijilerini ulanyp, esasy serişdeleriň öndürijiligini hasaplamaly.

12.2-nji tablisa

Şereketiň ýylyň dowamynda işiniň aýry-aýry görkezijileri

Görkezijiler	Müň manat
Öndürilen önümiň möçberi	3800
Esasy serişdeleriň ýylyň başyna gymmaty	3000
Ýylyň dowamynda işden çykarylan esasy serişdeleriň gymmaty	600
Ýylyň dowamynda işe girizilen esasy serişdeleriň gymmaty	700

№9. 12.3-nji tablisadaky maglumatlaryň esasynda hasabat döwüründe kärhanalaryň önümçilik işiniň aýry-aýry görkezijilerini ulanyp, esasy serişdeleriň ulanylyşyny häsiýetlendirmeli (esasy serişdeleriň netijeliligi, esasy serişdeleriň işden çykarylyş koeffisiýenti we täzeleriň işe giriziş koeffisiýenti) we netije çykarmaly.

12.3-nji tablisa

**Kärhanalaryň önümçilik işiniň aýry-aýry görkezijileri
(müň manat)**

Görkezijiler	A kärhana	B kärhana
Öndürilen önümiň möçberi	4000	3500
Esasy serişdeleriň ýylyň başyna gymmaty	3500	2700
Ýylyň dowamynda işden çykarylan esasy serişdeleriň gymmaty	700	300
Ýylyň dowamynda işe girizilen esasy serişdeleriň gymmaty	700	250

№10. 12.4-nji tablisada kärhananyň 5 ýylyň dowamynda öndürilen önüminiň gymmatynyň, esasy serişdeleriň ýyllyk ortaça gymmatynyň maglumaty berlen. Bu görkezijileriň ösüş depginlerini hasaplamaly we deňeşdirip netije çykarmaly.

12.4-nji tablisa

**Kärhanalaryň önümçilik işiniň aýry-aýry görkezijileri
(müň manat)**

Görkezijiler	2012	2013	2014	2015	2016
Öndürilen önümiň möçberi	30000	34000	37000	38000	40000
Esasy serişdeleriň ýyllyk ortaça gymmaty	360	400	410	420	425

№11. Şereketiň ýyllyk öndürilen önüminiň gymmaty 200 müň manada deň. Esasy serişdeleriň ortaça ýyllyk gymmaty 1500 müň manada deň. Esasy serişdeleriň netijeliligini hasaplamaly.

TESTLER

№1. Dolanyşyk serişdelerine degişli däl:

- a) dolanyşykdaky pul serişdeleri;
  - b) önümçilikde ulanylýan arzan bahaly esbaplar, gurallar;
  - ç) önümçilikde bir ýyldan köp ulanylýan gurallar;
  - d) önümçilikde ulanylýan çig mallar, materiallar, ýangyç serişdeleri.
- Dogry jogap beriň.

№2. Önümçiligiň dolanyşyk serişdelerini häsiýetlendirýän esasy alamatlara degişli däl:

- a) köp ýyllap önümçilige hyzmat etmek;
- b) önümçiligiň gidişiniň bir tapgyrynda maddy serişdeleriň öz gymmatyny dessine täze öndürilen önüme geçirmek;
- ç) önümçiligiň gidişiniň bir tapgyrynda maddy serişdeleriň natural görnüşiniň üýtgemegi.

Dogry jogap beriň.

№3. Esasy serişdelere degişli däl:

- a) maşynlar, enjamlar, ulag serişdeleri;
- b) oturdylan köpýyllyk ağaçlar;
- ç) sarp etmek üçin satyn alnan mallar;

d) jaýlar, binalar, tehnologiýa.

Dogry jogap beriň.

№4. Önümiň gymmatynda esasy serişdeleriň könelme tutumlarynyň (amortizasiýasynyň) paýynyň möçberi nämäni aňladýar:

- a) önümçiligiň ýagdaýyny;
- b) kärhananyň netijeliligini;
- ç) önümçiligiň tehnologiýalary talap ediş derejesini;
- d) önümçiligiň ylmy talap ediş derejesini.

Dogry jogap beriň.

№5. Maýalaryň anyk we anyk däl görnüşi aňladýar:

- a) puly;
- b) stanoklary;
- ç) patentleri;
- d) Siziň institutda alan bilimiňizi.

Dogry jogap beriň.

№6. Önümçilik serişdeleriniň (faktorlarynyň) bazarynda maýalara hyrydarlyk aňladýar:

- a) pula hyrydarlygy;
- b) fiziki maýalara hyrydarlygy (mysal üçin, enjamlara).

Dogry jogap beriň.

№7. Belli eşreti maýa öwürýär:

- a) eşretiň daşky görkümi, fiziki tebigaty;
- b) eşretiň gymmatlygyna biziň hususy gatnaşygymyz;
- ç) eşretiň hakyky bazar nyrrhy;
- d) eşreti ulanmagyň usuly.

Dogry jogap beriň.

№8. Maýalaryň hyzmatynyň nyrrhy şu görnüşde çykyş edýär:

- a) maýanyň nyrrhy;
- b) esasy serişdeleriň könelme tutumlary (amortizasiýa);
- ç) kärende tölegi;
- d) bankyň göterim möçberi.

Dogry jogap beriň.

№9. Maýalaryň bazarynda öý hojalyklary maýa serişdelerini hödürleýän subýektlerdir. Maýa serişdeleri haýsy görnüşde:

- a) stanoklar we enjamlar;
- b) ýer;

- ç) binalar we desgalar;
- d) pul;
- e) çig mal we materiallar;
- f) ahyrky önüm.

Dogry jogap beriň.

№10. Wagtlaýyn ileri tutmanyň kadasy 0-a deň. Munuň manysy bu:

- a) gündelik sarp edişden ýüz öwürmek geljekde sarp edişiň ýokarlandyrylmagyny doly üpjün eder;
- b) gündelik sarp edişden ulanyjy hiç bir ýagdaýda ýüz öwürmez;
- ç) gündelik sarp edişden ýüz öwürmek geljekde sarp edişi kemeltmezem, artdyrmazam;

- d) gündelik sarp edişden ýüz öwürmek geljekde sarp edişi kemelder.

Dogry jogap beriň.

№11. Esasy serişdeleri häsiýetlendirýän möhüm alamatlar:

- a) köp ýyllap önümçilige hyzmat etmek;
- b) uzak möhletli dowamynda önümçilige hyzmat etmek bilen könelyär, ýöne natural görnüşini üýtgetmeýär;
- ç) uzak möhletli dowamynda önümçilige hyzmat etmek bilen gymmatyny ýuwaş-ýuwaşdan bölekme-bölek täze önümiň harajatlarynyň düzümine geçirýär;

- d) ählisi dogry.

Dogry jogap beriň.

SORAGLAR

№1. Şereket önümi öndürmekde çig mallary, materiallary, elektrik energiýasyny, maşynlary, enjamlary we tehnologiýalary, pul serişdelerini ulanýar. Bu serişdeleriň haýsylary dolanyşyk we esasy önümçilik serişdelerine degişli?

№2. Umuman, näme üçin maýalara hyrydarlyk bar?

№3. “Maýalar” adalgasynyň kesgitlemesinde wagt faktorynyň ähmiýeti nämeden ybarat? Näme üçin maýalary, diňe bu adalga mahsus bolan giňişlik we wagt başlangyjy bilen baglanyşykly nazara almak bilen häsiýetlendirip bolar? Näme üçin zähmet faktory häsiýetlendirilende wagt faktoryna şonça üns berlenok? Adaty sarp ediş harytlary we hyzmatlary häsiýetlendirilende näme üçin wagt faktoryna şonça üns berlenok?

№4. Önümçiligiň dolanyşyk serişdelerini häsiýetlendirýän esasy alamatlar näme?

№5. Maýalara (fiziki birlikde) bolan hyrydarlygyň egri çyzygynyň otrisatel egmesini nähili düşündirip bilersiňiz? Önümçiligiň islendik faktorynyň (beýleki ulanylan önümçilik faktorlarynyň hemişelik ýagdaýynda) goşmaça girdejisiniň peselişe meýliniň bolmagynyň ýatlanmagy Size bu soraga jogap bermäge ýardam berermi?

№6. Aşakdaky ýagdaýlarda maýanyň goşmaça girdejisiniň peselişe meýliniň bolmagyny düşündiriň: stanoklaryň sanynyň artmagy bilen şol stanokda işleýänleriň sany hemişelik galýar.

№7. Maýanyň (fiziki birlikde) hödürlemesiniň egri çyzygynyň položitel egmesi näme bilen kesgitlenilýär?

№8. Siz karzyna ýaşaýan adam däl. Bu hepdede awtomobil almak üçin dostuňyzyň hödürleýän karzyny almadyňyz. Karzyň mümkinçilik berýän, erkin saýlamany giňeltmek nazary bilen, nämeden Siz ýüzüňizi öwürdiňiz? Näme edindiňiz – arkaýynlygymy, garaşsyzlygymy?

№9. Maddy harajatlaryň (çig mallaryň, materiallaryň, esasy serişdeleriň könelme tutumlarynyň, elektrik energiýasynyň, demirden ýasalan önümleriň we ş.m.) netijeli ulanylmagyny haýsy görkeziji häsiýetlendirýär?

№10. Esasy serişdeleriň netijeli ulanylmagyny haýsy görkezijiler häsiýetlendirýär?

№11. Önümiň elektrik energiýasyny talap edililik görkezijisi bilen şreketiň, kärhananyň ýagdaýyny nädip häsiýetlendirip bolar? Haýsy görkezijiler bilen deňeşdirmeli?

№12. Kärhananyň esasy serişdelerini işden çykarmagyň koeffisiýentiniň ýyllar boýunça ösüşi nämeleri aňladýar?

№13. Kärhananyň esasy serişdeleriniň tüzelenme koeffisiýentiniň ýyllar boýunça ösüşi nämeleri aňladýar?

№14. Kärhananyň esasy serişdeleriniň döwrebaplaşdyrylmagynyň esasy çeşmeleriniň düzümi nämeden ybarat?

№15. Esasy serişdeleriň könelmesiniň görnüşlerini we olaryň ýagdaýyny seljermegiň kärhana üçin ähmiýeti nämeden ybarat?

№16. Esasy serişdeleriň moral könelmesiniň görnüşlerini hemişe göz önünde tutmak bilen kärhana nähili netijeleri gazanyp biler?

13-nji TEMA

SERIŞDELERI PEÝDALANMAK BILEN BAHALARY KESGITLEMEK: RENTA, SSUDA GÖTERIMI WE PEÝDA

1-nji mesele – çözüldi bilen nusga hökmünde

Elýeterli ýaramly ýerleriň bir ýüzlük inedördül meýdany 120 ga (gektara) deň. Ýere bolan hyrydarlyk şu formula bilen häsiýetlendirilýär:

$$Q = 180 - 3R.$$

Bu ýerde:

Q – ulanylan ýeriň meýdany (ga);

R – rentanyň möçberi (1 gektaryna müň manat).

Bank göteriminiň möçberi: $B = 10\%$ -e deň.

Rentanyň deňagramly möçberini we ýeriň 1 ga nyrhyny kesgitlemeli.

Çözülişi:

Formulany (deňlemäni) çözmek bilen ýeriň rentasynyň 1 gektarynyň deňagramly möçberini hasaplarsyňyz:

$120 = 180 - 3R$. Şundan $R = (180 - 120) : 3 = 20$ müň manat gelip çykýar.

Ýeriň nyrhyny hasaplaýan formula bilen ýeriň 1 ga nyrhyny kesgitlärsiňiz:

Ýeriň nyrhy $= R : B = 20 : 10\% = 200$ müň manada deň.

№2. Ýeriň bir ýüzlük inedördül meýdanynyň (gektar) ýyllyk kärendesiniň bazar nyrhynyň möçberi 200 manada deň. Bank goýumyna ýyllyk göterim möçberi 5%-e deň. Töwekgelligiň we bazaryň çäykama ýagdaýynyň ýoklugynda ýeriň nyrhyny kesgitlemeli.

№3. Fermerçi ýeriň eýesi bilen 10 ýyllyk kärende şertnamasyny baglaşdy. Şunda 250 müň manatlyk ýeriň ýyllyk rentasy belenilipdir. Birinji üç ýylyň dowamynda melioratiw işleriň geçirilmegi netijesinde fermerçiniň ýyllyk girdejisi 150 manat artýar. Bu ýagdaý beýleki şertleriň deňliginde ýer rentasynyň möçberine täsir edermi?

№4. Bankyň ýyllyk göterim möçberiniň 10%-e we hümmetsizlenmegiň ýyllyk ösüş depgininiň 5%-e deň bolmagy bilen ýer böle-

giniň gymmaty 250 müň manada deň bolýar. Beýleki şertleriň deňliginde bank göterim möçberiniň 15%-e çenli, hümmetsizlenmegiň ýyllyk ösüş depgininiň 10% ösmegi bilen, bu ýer böleginiň nyrhy nähili üýtgär?

№5. Wagtlaýyn ileri tutmanyň kadasy nähili bolar: eger-de gündelik sarp edişden 10% ýüz öwürmek bilen bir ýyldan soň ol sarp edişi 15% artdyrmak isleýär. Çak edilýär, ýyllyk girdeji hemişelik we 10 müň manat tutýar, puluň hümmetsizlenmegi bolsa 0-a deň.

№6. Deňagramly bank göteriminiň möçberi 5%-e deň bolan ýagdaýynda deňagramly ssuda maýasynyň mukdary (K_1) näçe bolar? Çak edeliň, makroykdysady meseleleri çözmek üçin döwlet bank göteriminiň möçberini 10% derejede belleýär. Bu ýagdaýda ssuda maýalarynyň bazarynda näme bolar? Grafikde şekillendirin.

№7. Çak edeliň, dürli daşky sebäpleriň (faktorlaryň) täsiri bilen K_2 mukdardan K_3 mukdara çenli hödürleme artdy. Şunda, ilki-başky mukdar (K_1) deňagramlydyr. Bu ýagdaýda deňagramly göterim möçberi, şeýle hem ssuda maýalarynyň hyrydarlygy we mukdary nähili bolar? Grafikde görkezin.

№8. Siz bar bolan pul serişdeleriniňizi, ýagny 10 müň manady ýyllyk göterim möçberi 20%-e deň bolan banka goýduňyz. Bir ýyldan soň Siz 11,2 müň manady yzyna alyp bilersiňiz. Puluň hümmetsizlenmegi 22% bolan ýagdaýynda onuň nähili peýdaly (peýdasyz) ýerlenendigini bahalandyryň.

№9. Mysal üçin, Siz – bankyň ýolbaşçysy. Siz bir şereketi ýyllyk 70% möçberinde karz bermäge karara geldiňiz. Sizi süýthorlygyň has ýokary möçberi üçin günälendirýärler. Eger-de ýurtda hümmetsizlenmegiň derejesi 129%-e deň bolsa, hakykatdan hem bu şeýlemi?

№10. Wideomagnitofonlaryň täze görnüşleriniň öndürilmegine goýulmagynda maýagoýumlaryň garaşylýan peýdalylygynyň kadasy 12%-e deň. Göterim möçberi 3%-e, 8%-e, 13%-e deň ýagdaýynda bu maýagoýum taslamasy durmuşa geçirilermi?

№11. Maýagoýumlardan garaşylýan hakyky peýdalylygyň kadasy 7%-e, ssuda bazarynda göterim möçberi 12%-e, hümmetsizlenmegiň ýyllyk depgini 7%-e deň. Bu maýagoýum taslamasynyň durmuşa geçirilmegi mümkinmi?

№12. Siz bir ýyldan soň gündelik bahasy 360 müň manat bolan awtomobili satyn almagy niýet edýärsiňiz. Bankyň ýyllyk göterim möçberi 10%-e deň. Hümmentsizlenmegiň garaşylýan derejesi 5%-e deň. Şu ýagdaýda bir ýyldan soň täze awtomobil satyn alyp biler ýaly banka şu gün näçe pul goýmaly?

№13. Enjamyň nyrhy 10 mln manada deň. Çak edeliň, ýagny bu enjamyň ulanylmagyndan 3 ýylyň dowamynda her ýyl 2 mln manat girdeji almak bolýar. Üç ýyldan soň enjam 5 mln manada satylar. Bankyň göterim möçberi 5%-e deň. Sap diskontirlenen gymmaty (taslama boýunça geljekki pul akymynyň wagtyň pursatyna laýyk bahalandyrylýan gymmaty) kesgitläň. Bu enjamy almak bähbitlimi?

№14. Çak edeliň, Siziň eneňiz belli möçberde pul wesýetnamasyny goýupdyr. Wesýetnamasynyň şerti: **birinjisi** – 50 müň manadyny häzir we 50 müň manadyny bir ýyldan soň almak bolar; **ikinjisi** – 10 müň manadyny häzir we 50 müň manadyny bir ýyldan soň hem-de 50 manadyny 2 ýyldan soň almak bolar. Bankyň göteriminiň bazar möçberi durnukly we 6%-e deň. Siz wesýetnamanyň diňe birini saýlap bilersiňiz. Siz haýsy warianty saýlarsyňyz?

№15. Pensiýa çykandan soň ömrüniň soňuna çenli 80 müň manat ýyllyk girdeji almak üçin pensiýa gaznasyna näçe pul geçirmäge taýyn? Bankyň göterim möçberi 20%-e deň.

№16. Grafikde önümçiligiň faktorlaryna (zähmete we maýalara) hyrydarlygyň we hödürlemäniň iki kesişýän egri çyzyklary – otrisatel egmesi (hyrydarlygyň) we položitel egmesi (hödürlemäniň) bilen görkezilen. Bu egri çyzyklaryň kömegi bilen ýer serişdeleriniň bazaryndaky deňagramlylygy şekillendirip bolarmy? Olaryň egmesi nähili bolar?

№17. Genri Jorjuň (1879 ý.) “Öňe gidiş (ösüş) we garyplyk” atly kitabyňyň çykmagy bilen sosialistik hereketiň tarapdarlary: “Ýer rentasyna 100% salgyt tölenilmeli” taglymyny öňe sürýärler, çünki ýer – bu tebigatyň sowgadydyr; ýeriň eýeleri tarapyndan alnan renta gazanylmadyk girdejidir. Bu nukdaýnazaryň tarapdarlarynyň pikiri boýunça şunuň ýaly salgyt ýeriň hödürlemesini peseltmez we hojalyk işiniň netijeliligini azaltmaz (mysal üçin, zähmet hakyna salgyt). Bu sosialistik taglymy ýeriň hyrydarlygynyň we hödürlemesiniň egri

çyzyklarynyň mysalynda grafikde şekillendirip bilersiňizmi? Şunda kärende töleginiň derejesi we oba hojalygynyň önüminiň nyrhy üýtgärmä?

TESTLER

№1. Bankyň göterim möçberiniň peselmegi görkezýär:

a) karz serişdeleriniň ýa-da ssuda maýalarynyň hödürlenmesiniň ösüşini;

b) karz serişdelerine hyrydarlygyň ösüşini;

ç) karz serişdelerine hyrydarlygyň azalmagyny;

d) karz serişdelerine hödürlemäniň ösüşini;

e) karz serişdelerine hödürlemäniň azalmagyny;

f) karz serişdelerine hyrydarlygyň mukdarynyň ösüşini.

Dogry jogap beriň.

№2. Döwlet býujetiniň ýetmezçiligini ýapmak maksady bilen döwlet içki (öz ilatyndan) karzy mejburi ýagdaýda almaly boldy. Beýleki şertleriň deňliginde bu bank göterim möçberine we deňagramly ssuda maýalarynyň mukdaryna nähili täsir eder:

a) bankyň göterim möçberi üýtgemän hemişelik galar;

b) bankyň göterim möçberi ýokarlanar;

ç) bankyň göterim möçberi peseler;

d) deňagramly ssuda maýalarynyň mukdary peseler;

e) deňagramly ssuda maýalarynyň mukdary artar;

f) deňagramly ssuda maýalarynyň mukdary üýtgemän hemişelik galar.

Dogry jogap beriň.

№3. Karz beriji has ýokary ýa-da has pes göterim möçberiniň derejesini belleýär, eger-de ol işleşýär:

a) limonad öndürýän meşhur şereket bilen; sowadyjy içgileri öndürýän, täze dörän maşgala kooperatiwi bilen;

b) 5 ýyllyk karz alan şereket bilen; 9 ýyllyk karz alan şereket bilen;

ç) 5 ýyllyk 10 mln manat karz aljak bolan şereket bilen; şol bir möçberde, şol bir döwür üçin we şol bir töwekgellikde 2 mln manat karz aljak bolan şereket bilen.

Dogry jogap beriň.

№4. I. Fişeriň netijeliliginiň manysy şular:

a) hümmetsizlenmegiň 1% ösüş depgini bankyň nominal göterim möçberini 1% peseldýär;

b) hümmetsizlenmegiň 1% ösüş depgini bankyň hakyky göterim möçberini 2% artdyryar;

ç) hümmetsizlenmegiň 1% ösüş depgini bankyň nominal göterim möçberini 1% artdyryar;

d) hümmetsizlenmegiň 1% ösüş depgini bankyň göterim möçberini hiç bir üýtgetmez.

Dogry jogap beriň.

№5. Aşakdaky ýagdaýlaryň haýsylarynda kabul ediljek iň pes derejeli (minimal) renta öser, haýsylarynda peseler:

a) maýagoýumlaryň möçberi artsa;

b) bankyň hakyky göterim möçberi peselse;

ç) esasy serişdeleriň ulanyş tutumlarynyň (amortizasiýanyň) kadasy ýokarlansa.

Dogry jogap beriň.

№6. Aşakdakylaryň haýsylaryna telekeçilik ukyby garaşly:

a) bilime;

b) millete;

ç) ýurtda amala aşyrylýan syýasata;

d) mirasdarlyga;

e) ýurduň durmuş-jemgyýetçilik gurluşyna.

Dogry jogaby saýlaň.

№7. Ykdysady nazaryýete degişli okuw kitaplaryndan belli bolşy ýaly, telekeçiligiň töwekgelçilik bilen bagly bolmagy mese-mälimdir. Bu töwekgelçilik näme bilen bagly:

a) pul ýitgileri bilen;

b) abraý ýitgisi bilen;

ç) ömri ýitirmek bilen;

d) bazar hojalygyny häsiýetlendirýän näbellilik bilen;

e) maglumatlaryň dürlüligi bilen.

Eger-de Siziň telekeçi bolmak niýetiňiz bar bolsa, şularyň haýsylary örän wajyp?

Dogry jogap beriň.

№8. Ykdysady we telekeçilik peýdalarynyň aratapawudy nämeden ybarat? Bular peýdanyň haýsy görnüşlerine degişli:

a) myhmanhananyň ýanynda özge planetanyň siwilizasiýasynyň ýere zyýarat etmeginiň yzlaryny arheologiya agtaryşynyň netijesinde tapmagy bilen peýdasyna onuň täsiri;

b) zygyr (lýon) süýümlü önümiň peýdasyna sarp edijileriň gylyklarynyň duýdansyz üýtgemegi bilen, zygyr süýümlü geýim öndürýän şereketiň peýdasy;

ç) şereketiň mahabatlandyрма işini üstünlikli geçirmegiň netijesinde sarp edijileriň gylyklarynyň üýtgemegi bilen onuň harydyna, peýdasyna täsiri.

Dogry jogap beriň.

№9. Haýsy ýagdaýlarda möhletsiz aktiwleriň şu günki gymmaty has ýokary bolar:

a) bankyň göterim derejesi 15%-e deň bolan ýagdaýynda möhletsiz aktiwleriň ýyllyk girdejisi 15 müň manada deň bolsa;

b) bankyň göterim derejesi 6%-e deň bolan ýagdaýynda möhletsiz aktiwleriň ýyllyk girdejisi 12 müň manada deň bolsa.

Dogry jogap beriň.

№10. Haýsy ýagdaýlarda bank berilýän karz serişdelerine amatly göterim möçberini belleýär:

a) ykdysadyýetiň durnukly ösüşinde;

b) töwekgelligiň peselýän ýagdaýynda;

ç) maýa goýmagyň şertleriniň gowulandyrylmagynda;

d) ilatyň tölege ukyplylygynyň ýokarlanmagynda;

e) ählisi dogry.

Dogry jogap beriň.

SORAGLAR

№1. Oba hojalygynda ýer rentasyna düşündiriş bilen haýsy-da bolsa bir şereketiň senagatda alnan kwazirenta düşündirişiniň arasyndaky tapawutlar nämeden ybarat?

№2. Bu tassyklamalary Siz ylmy taýdan absolýut kemçiliksiz hasaplaýarsyňyzmy?

1) Zähmet haky möçberiniň ýokarlanmagy zähmetiň hödürlenmesini giňeldýär.

2) Ýer rentasynyň (kärende töleginiň) ýokarlanmagy ýeriň hödürlenmesini giňeldýär.

3) Bankyň göterim möçberiniň ýokarlanmagy maýalaryň hödürlenmesini giňeldýär.

Dogry jogap beriň.

№3. Ýer rentasynyň absolýut we differensial (tapawutly) görnüşleriniň tapawudy nämeden ybarat?

№4. Ýer rentasyna haýsy faktorlar täsir edýär?

№5. Ýer rentasy haýsy ýagdaýlarda ýokarlanylýar?

№6. Ýere hyrydarlygyň ýokarlanmagy onuň hödürlenmesini we rentanyň möçberini nädip üýtgedip biler?

№7. Mälim bolşy ýaly, ýer bölekleri hasyllylygy, ýerleşiş (oba hojalyk önümini ýerlemek üçin bazara, suw çeşmesine, gara we demir ýollaryna golaý ýa-da uzak bolmagy) bilen tapawutlanýarlar. Oba hojalyk önüminiň bazaryndaky harajatlaryň (ortaça we goşmaça) we hyrydarlygyň egri çyzyklaryny ulanyp, differensial (tapawutly) ýer rentasynyň şekilini grafikde görkeziň (*gönükdirme*: oba hojalyk önüminiň bazarynda kämil bäsdeş ýagdaýyňka meňzeş bolan, hyrydarlygyň egri çyzygynyň keseligini ýatdan çykarmaň). Mysal üçin, hasyllylygy tapawutly üç ýer böleginiň ýer rentasy grafikde nähili bolar?

№8. Ýer böleklerine hyrydarlyk göni däl, hususan-da, oba hojalyk önüminiň hyrydarlygyna garaşly bolýar. Bu hyrydarlygyň çýeligi, mysal üçin, senagat taýdan ösen ýurtlarda neneň? Siziň pikiriňizçe, oba hojalyk önüminiň hyrydarlygynyň, mysal üçin, Fransiýada çýeligi ýokary ýa-da pes derejelimi (girdeji boýunça)? Milli girdejiniň adam başyna düşýän möçberi pes bolan ýurtlarda hyrydarlygyň çýeligi neneň? Oba hojalyk önüminiň hyrydarlygy ýer rentasyna nähili täsir edýär?

№9. Siziň belli bir möçberde pul serişdeleriňiz bar. Bu pul serişdelerini Siz dürli alternatiw ýollar bilen ulanyp bilersiňiz: ýer bölegini satyn almak; banka möhletli goýum goýmak; ýokary derejeli hyrydarlygy bolan we uly girdeji getirýän önümi öndürmek üçin düýpli enjam satyn almak. Siz haýsy ýagdaýlarda ýeri satyn almagy saýlap alarsyňyz? Siz şunda haýsy ykdysady görkezijileri hasaba alýarsyňyz? Nazaryýetde ýer böleginiň nyrhyny kesgitleýän nähili formula bar?

№10. Täze tehnologiýalaryň, sarp ediş harytlarynyň täze bazarlarynyň döremegi karz serişdeleriniň hyrydarlygynyň egri çyzygynyň süýşmegine nädip täsir eder? Bu bankyň göterim möçberiniň derejesine nähili täsir eder?

№11. Ssuda maýalarynyň bazaryna hümmetsizlenmegiň garaşmalary nähili täsir eder? Şu ýagdaýda ssuda maýalarynyň bazarynda hyrydarlygyň we hödürlemäniň egri çyzygy haýsy tarapa süýşüriler?

№12. Bankyň hakyky göterim möçberiniň otrisatel bolmagy mümkinmi? Jogabyny esaslandyryň.

№13. Bankyň nominal göterim möçberiniň artmagyna garamazdan, Siziň depozitdäki süýşürintgileriňiz (hakyky hasapda) artman galdy. Bu ýagdaýy düşündiriň.

№14. Döwletiň kaznaçý obligasiýalarynyň peýdalylygynyň peselmegine garamazdan, olaryň hümmeti şol bir wagtda durnukly ösdi. Siz muny nähili düşündirip bilersiňiz?

№15. Bankyň göterim möçberi näçe pes bolsa we geljekde girdejilerden tölegleriň möhleti näçe gysga bolsa, şonça-da diskontirlenen (geljekki girdejileri şu günki gymmata getirmek) gündelik gymmat pes bolýar.

Şu tassyklama bilen Siz razymy? Jogabyny esaslandyryň.

№16. Telekeçilik işiniň many-mazmuny kämil bäsdeşlikli bazarlyň şertlerine utgaşyarmy (*gönükdirme*: şereketiň “peýdasynyň 0-a deň” ýagdaýynda uzakmöhletleýin deňagramlylygy we telekeçiligiň höweslendirilmegi boýunça pikirleniň)?

№17. “Eýeçilik” we “telekeçi” adalgalarynyň manysy birmeňzeşmi?

№18. Ykdysady nazaryýete degişli okuw kitaplarynda “zähmet”, “maýalar” we “ýer” ýaly adalgalardan daşary “telekeçilik” adalgasy dördünji faktor hökmünde hasaplanylýar. Siz şunuň bilen razymy? Beýleki faktorlara garanyňda, birnäçe ýörite aýratynlygy bilen tapawutlanýan telekeçilik önümçilik faktoryna degişlimi?

№19. Siziň üçin telekeçilik işiniň özüne çekijiligi nämeden ybarat ýa-da tersine, Siziň üçin haýsy häsiýetler mümkin däl?

№20. “Proletariat işleýär, kapitalist töwegellik edýär. Hojalygyň şygryýeti – bu zähmetiň däl-de, telekeçiligiň şygryýetidir, ýagny has ýokary howplulyk bilen bagly we has ýokary gödekligi talap edýär” [27]. Siz şu pikirlenme bilen razymy? Siziň üçin bu sitatada işçiniň, zähmetkeşiň ähmiýetiniň kemsidilmegi ýaly pikir barmy?

№21. Bazar ykdysadyýetinde haryt bazarynda we hyzmat bazarynda hyrydarlygyň we hödürlemäniň egri çyzyklaryny telekeçiligiň işjeňleşmegi nähili süýşürýär? Egri çyzyklar haýsy ugra süýşüriler?

№22. “Aldaman – satyp bolmaz”, “Peýda wajypdyr, ýöne abraý peýdadan ýokary” diýen nakyllar bar. Siz telekeçilik işinde haýsy ýörelgäniň tarapdary?

14-nji TEMA

ŞEREKETLERDE MAÝAGOÝUMLAR WE OLARYŇ NETIJELILIGI

Meseleler

1-nji mesele – çözüdi bilen nusga hökmünde

Şereket öz tabynlygynda täze kärhananyň gurluşygyny göz önünde tutýar. Bu işi amala aşyrmakda iki taslamadan netijeliligi ýokary bolan taslamany saýlamaly.

14.1-nji tablisa

Şereketiň täze kärhanasynyň gurluşygy boýunça taslamalaryň görkezijileri

Görkezijiler	1-nji taslama	2-nji taslama
Taslama boýunça ýyllyk önümiň gymmaty (manat)	38000	40000
Taslama boýunça ýyllyk önümiň özüne düşýän gymmaty (manat)	33000	34500
Taslamanyň kada-ölçeg gymmaty (maýagoýumlar) (manat)	34000	35000

Çözülişi:

Taslamalaryň birini saýlamak üçin aşakdaky formulanyň esasynda olaryň maýagoýumlarynyň netijeliligini (maýagoýumlaryň netijeliliginiň koeffisiýenti) hasaplamaly:

$$Mgn = (\ddot{O} - \ddot{ODG}) : Mg.$$

Bu ýerde:

Mgn – maýagoýumlaryň netijeliliginiň koeffisiýenti);

$\ddot{O}$ – taslama boýunça ýylyň dowamynda öndüriljek önümiň gymmaty;

$\ddot{ODG}$ – taslama boýunça ýylyň dowamynda öndüriljek önümiň özüne düşýän gymmaty;

Mg – taslamanyň kada-ölçeg gymmaty (maýagoýumlar).

$(\ddot{O} - \ddot{O}DG) = \text{umumy balans peýda.}$

Bu formula maýagoýumlaryň 1 manadyna düşýän peýdanyň möçberini görkezýär. Şonuň üçin bu koeffisiýentiň ýokary bolmagy amatly hasaplanýar.

1-nji taslama boýunça maýagoýumlaryň netijeliliginiň koeffisiýenti:

$$Mgn = (38000 - 33000) : 34000 = 0,15.$$

2-nji taslama boýunça maýagoýumlaryň netijeliliginiň koeffisiýenti:

$$Mgn = (40000 - 34500) : 35000 = 0,16.$$

Bu görkezijiniň ters gatnaşygy maýagoýumlaryň ödeýiş möhletini ($\ddot{O}M$) görkezýär:

$$\ddot{O}M = Mg : (\ddot{O} - \ddot{O}DG); \text{ ýa-da } \ddot{O}M = 1 : Mgn.$$

1-nji taslama üçin:

$$\ddot{O}M = 1 : 0,15 = 6,7 \text{ ýyl.}$$

2-nji taslama üçin:

$$\ddot{O}M = 1 : 0,16 = 6,3 \text{ ýyl.}$$

Hasaplamalaryň netijesi boýunça 2-nji taslama amatly hasaplanýar.

№2. 4 mln manada deň bolan birmeňzeş maýagoýumlary göz önünde tutýan iki sany maýagoýum taslamasy bar (*A* taslamanyň dowamlylygy üç ýyl we *B* taslamanyň dowamlylygy iki ýyl).

Goýlan maýa üçin girdejiniň kadasy 10%-e barabar (bu bolsa bank göteriminiň möçberine deň).

Eger ýyllyk pul akymy aşakdaky berlenler bilen häsiýetlendirilýän bolsa (mln manatda):

A taslama: 1,20; 1,60; 2,40;

B taslama: 2,00; 2,87.

Şolardan has netijelisini saýlap almak talap edilýär.

№3. Kärhana kuwwatlylygyny ýokarlandyrmakda durkuny täzelemek işini amala aşyrmak kararyna geldi. Kärhananyň durkuny täzelemek boýunça taslamasynyň tablisada beýan edilen maglumatlarynyň esasynda maýagoýumlaryň netijeliligini hasaplamaly.

Kärhananyň durkuny täzelemek üçin taslamanyň görkezijileri

Görkezijiler	Maglumat
Taslama boýunça kärhananyň durkunyň täzelenmegi bilen ýyllyk önümiň mukdary (tonna)	350
Kärhananyň durkunyň täzelenmeginden öň önümiň birliginiň özüne düşýän gymmaty (manat)	330
Taslama boýunça önümiň birliginiň özüne düşýän gymmaty (manat)	450
Taslamanyň kada-ölçeg (maýa goýumlaryň) gymmaty (müň manat)	240

№4. Kärhananyň dolanyşyk we maýagoýum serişdelerine harajatlaryň üýtgemegini grafikde görkezmeli we düşündirmeli.

№5. Üçýyllyk maýagoýum taslamasy aşakdaky berlenler bilen häsiýetlenýär: birwagtlayyn maýagoýumlar 136 müň manada barabar boldy; ýyllar boýunça girdejiler (degişli ýylyň ahyryna hasap edilen) indiki möçberlerde çaklanylýar (müň manat): 50; 70; 80. Goýlan maýa üçin girdejinin kadasy 13%-e deň. Şu taslamanyň çykarylan harajatlarynyň ödemek möhletini kesgitlemek gerek.

№6. Maýagoýumlaryň öz-özünü ödemegini hasaplamak üçin goýlan serişdeler şol goýumlaryň netijesinde belli wagtda alnan peýda bilen deňeşdirilýär we näçe wagtda maýagoýumlaryň yzyna geleni hasaplanýar. Mysal üçin, maýadar 1 million manat goýum edip, şol goýumlaryň hasabyna 1 ýylyň dowamynda 500 müň manat peýda gazanan bolsa, näçe ýylyň dowamynda goýlan serişdeler yzyna gaýdyp özüni ödär?

№7. Önümiň birligine düşýän düýpli goýumlar 80 manada, önümiň biriniň özüne düşýän gymmaty 160 manada deňdir. Önümiň bir ýylda öndürilýän möçberi 100 000 birlik. Bazarda kärhananyň önüminiň nyrhy 200 manada deň. Kärhananyň bir ýyldaky peýdasyny we önümçiliginiň masştabyny (ululygyny) 30000 birlik möçberinde giňeltmek üçin maýagoýumlaryň möçberini hasaplamaly.

№8. Kärhana bazarda bäsdeşligini ýokary derejede saklamak üçin tehniki taýdan enjamlaşdyrmak kararyna geldi. Netijede, kärhananyň ýyllyk kuwwatlygy 400 tonna mukdardan 500 tonna çenli ýo-

karlanar. Taslamanyň kada-ölçeg gymmaty (maýagoýumlar) 300 müň manada deň. Kärhanany tehniki taýdan enjamlaşdyrmak boýunça taslamanyň tablisada beýan edilen maglumatlarynyň esasynda maýagoýumlaryň netijeliligini we peýdasyny hasaplamaly.

14.3-nji tablisa

**Kärhanany tehniki taýdan enjamlaşdyrmak boýunça
taslamanyň görkezijileri**

Görkezijiler	Häzirki wagt	Taslama
Kärhananyň ýyllyk önüminiň mukdary (kuwwatlylygy), tonna	400	500
Kärhananyň önüminiň birliginiň özüne düşýän gymmaty (manat)	350	400

№9. Täze senagat kärhanasyny gurmak üçin çykadjynyň möçberi 45 mln manada deňdir. Dolanyşyk serişdelerini döretmek üçin düýpli goýumlar 15 mln manada barabar bolup durýar. Taýýar önümi ýerlemekden ýylda alynjak peýda 120 müň manada deň. Täze senagat kärhanasyny gurmaga gönükdiriljek düýpli goýumlaryň umumy ykdysady netijeliligini kesgitlemeli.

№10. Täze senagat kärhanasyny gurmagyň çykadjysy 45 mln manada deňdir. Şunda onuň kuwwatlylygy 30% ýokarlanýar. Maýagoýumlaryň ödeýiş möhleti 8 ýyla deň. Kärhananyň döwrebaplaşdyrylmagy bilen hem onuň kuwwatlylygyny 30% artdyryp bolýar. Muňa maýagoýumlaryň 25 mln manady harçlanar, ödeýiş möhleti bolsa 5 ýyla deň. haýsy wariantyň netijeliligi ýokary? Subut etmeli.

№11. Düýpli maýagoýumlary özleşdirmegiň mümkin bolan iki warianty bar. Olaryň birinjisi amatly bolup durýar. Birinji wariant boýunça önümiň özüne düşýän gymmaty bir önüm üçin 105 manada, ikinji wariant boýunça 118 manada deňdir. Önümiň öndürilýän ýyllyk möçberi 20 müň sany önüm. Önümiň bir sanysynyň bahasy 250 manat. Amatly wariantyň durmuşa geçirilen ýagdaýynda peýdanyň ýyllyk möçberini hasaplamaly.

№12. Düýpli maýagoýumlary özleşdirmegiň mümkin bolan üç warianty bar. Kadalaýyn düşewüntlilik 0,3-e deň. Şu wariantlar boýunça başlangyç maglumatlar aşakdaky tablisada getirilýär. Has netijeli warianty kesgitlemeli.

**Düýpli maýagoýumlary özleşdirmegiň mümkin bolan
warianty boýunça maglumat**

Wariant	Düýpli maýagoýumlary (mln manat)	Öndürilýän önümiň ýyllyk möçberiniň özüne düşýän gymmaty (mln manat)
1	5	20
2	6	18
3	9	14

№13. Düýpli maýagoýumlary özleşdirmegiň mümkin bolan iki warianty bar. Kadalaýyn düşewüntlilik 0,2-ä deň. Şu wariantlar boýunça başlangyç maglumatlar 14.5-nji tablisada getirilýär. Has netijeli warianty kesgitlemeli.

**Düýpli maýagoýumlary özleşdirmegiň mümkin bolan warianty
boýunça maglumat**

Wariant	Düýpli goýumlary (mln manat)	Önümiň ýyllyk möçberiniň özüne düşýän gymmaty (mln manat)	Önümçiligiň ýyllyk möçberi (müň sany)
1	75	100	25
2	100	80	40

№14. Düýpli maýagoýumlaryň möçberi birinji ýylda 5 mln manada, ikinji ýylda 1,5 mln manada deň boljak maýagoýum taslamasyna seredilýär. Diskontirlemezden (taslama boýunça geljekki pul akymynyň wagtyň pursatyna laýyk bahalandyrylýan gymmaty) we diskont ölçegi 0,3 bolanda diskontirlemegi hasaba almak bilen düýpli maýagoýumlaryň umumy möçberini kesgitlemeli.

№15. Hasaplamalaryň netijeleri boýunça girdeji 5466 müň manada deň bolar. Diskontirlemegi (taslama boýunça geljekki pul akymynyň wagtyň pursatyna laýyk bahalandyrylýan gymmaty) hasaba almak bilen, düýpli maýagoýumlaryň möçberi 4,7 mün manada deň bolanlygynda girdejlilik indeksini hasaplamaly.

№16. Hasaplamalar boýunça kärhananyň arassa peýdasy birinji ýylda 800 müň manada, ikinji ýylda 2100 müň manada, üçünji we dördünji ýyllarda her ýylda 3500 müň manada deň bolar. Esasy seriş-

deleriň ulanylyş tutumy (amortizasiýasy) birinji ýylda 300-e, soňky ýyllarda bolsa 400-e deň bolanlygynda hasaplanylýan ýyllar boýunça netijäni kesgitlemeli.

№17. Hasabat ýylynda ýag kombinatynyň gurluşygynda ýerine ýetirilen işler we harajatlar şu maglumatlar bilen häsiýetlendirilýär:

14.6-njy tablisa

Ýag kombinatynyň gurluşygyndaky harajatlar barada maglumatlar

Görkezijiler	Harajatlar (müň manat)
Taýýarlaýyş sehiniň durkuny täzelemek	187,1
Ýag önümlerini öndürýän sehi giňeltmek	150,0
Kombinatyň dolandyryş binasyny düýpli abatlamak	60,0
Kombinatyň çäginä abadanlaşdyrmak we baglary ekmek	5,8
Gurluşyk materiallaryny taýýarlamak we daşamak üçin harajatlar – jemi	20,0
şol sanda işde peýdalanylany	14,0
Enjamlary düýpli abatlamak	10,0
Gurluşyk maşynlaryny we mehanizmlerini söküp aýyrmak üçin harajatlar	1,1
Satyn alnan, gurnamagy talap etmeýän enjamlar	30,0
Sowadyjy ammar üçin satyn alnan, gurnamagy talap etmeýän enjamlar	22,0
şol sanda gurnalyp başlanan enjamyň gymmaty	16,0
Enjamy gurnamak boýunça ýerine ýetirilen işler, jemi	37,0
şol sanda gurnama işleri tamamlanan enjam boýunça	18,0

Düýpli maýagoýumlaryň möçberini kesgitleň.

№18. Täze tehnikanyň gymmaty 200 müň pul birligine, öndüriligi bir ýylda 90000 önüme deň. Häzirki wagtda işleýän tehnikanyň gymmaty 86 müň pul birligine, öndüriligi bir ýylda 78 müň önüme deň.

Aýratyn düýpli maýagoýumlaryň udel möçberini kesgitlemeli we şu görkezijiniň täze tehnikanyň ykdysady netijeliligini hasaplamak üçin ähmiýetini görkezmeli.

№19. Binýatlyk ýylynda etrapda esasy serişdelere maýagoýumlar 1237 müň manada deň boldy. Geljekki baş ýylda maýagoýumlaryň möçberi 9000 müň manada deň bolmaly.

Maýagoýumlaryň göz önünde tutulan möçberiniň ýerine ýetirilmegini üpjün edýän ortaça ýyllyk absolýut ösüşi we ösüş depginini kesgitläň we meýilnamalaşdyrylýan döwrüň her bir ýyly üçin olaryň möçberini hasaplap çykaryň.

№20. Zawody gurmak boýunça hasabat döwründe ýerine ýetirilen işler we harajatlar barada maglumatlar bar. Şu esasy serişdeleri döretmäge gönükdirilen maýagoýumlary tehnologik gurluşyň elementleri boýunça toparlara jemlemek işlerini geçiriň.

14.7-nji tablisa

Zawody gurmak boýunça maglumatlar (müň manat)

Görkezijiler	Çykdaýylar
Gurluşyk meýdanyny taýýarlamak	3,4
Gurluşyk meýdanında bar bolan binalary ýykyp aýyrmak	1,87
Taslama-gözleg işleri	22,44
Gurulýan zawodyň direksiýasyny saklamak	11,9
Gurluşygyň kada-ölçeg gymmatynda göz önünde tutulan, işgärleri taýýarlamak üçin çykdaýylar	50,0
Düýbünü tutmak (fundament) boýunça işler	196,69
Içerki suw geçiriji we lagym ulgamlary geçirilende sanitar-tehniki enjamlaryň gymmaty	7,14
Enjamlar üçin binýat (fundament) taýýarlamak	7,31
Enjamy fundamentde oturtmak	5,44
Enjamy izolirlemek	1,19
Enjamyň we guralyň gymmaty	24,14

№21. Geçen ýylyň dördünji çäryegi bilen deňeşdirilende, şu ýylyň dördünji çäryeginde maýagoýumlaryň 600 mln manatdan 798,6 mln manada çenli artmagy üçin maýagoýumlaryň her çäryekdäki ortaça ösüş depginini näçä deň bolmaly.

№22. “Binagurluşyk” gurluşyk şereketi taslama kada-ölçeg (smeta boýunça) gymmaty 2160 müň manat bolan desgany üç ýylda gurmaly bolan bolsa, ony iki ýylda gurup tamamlapdyr. Özüne düşýän gymmatynda şertli-üýtgemeyän çykdaýylaryň paýy 2% peselipdir. Gurluşygyň möhletiniň gysgalmagynyň hasabyna alnan peýdany kesgitläň.

№23. Kärhana täze önümçilik desgasynyň gurluşygyny göz önünde tutýar. Bu işi amala aşyrmakda taslama boýunça maglumatlar

14.8-nji tablisada berlen. Maýagoýumlaryň netijeliliginiň kadaly derejesi (koeffisiýenti) 0,14-e deň. Taslama boýunça maýagoýumlaryň netijeliligini we ödeýiş möhletini hasaplamaly. Taslamany durmuşa geçirmek amatlymy?

14.8-nji tablica

Kärhananyň täze önümçilik desgasynyň gurluşygy boýunça görkezijileri

Görkezijiler	Maglumatlar
Taslama boýunça ýyllyk önümiň gymmaty (manat)	40000
Taslama boýunça ýyllyk önümiň özüne düşýän gymmaty (manat)	35000
Taslamanyň kada-ölçeg gymmaty (maýagoýumlar) (manat)	32000

№24. Kada-ölçeg (smeta boýunça) gymmaty 2,0 mln manada deň bolan desganyň gurulmaly möhletleriniň baş aýdan dört aýa çenli gysgalmagyndan (baş aýdan alty aýa çenli uzadylmagyndan) alnan peýdany (çekilen zyýany) kesgitläň. Özüne düşýän gymmatynda şertli-üýtgemeyän çykdajylaryň paýy 10%-e, göni harajatlarda materiallaryň, esasy zähmet hakynyň, maşynlaryň we mehanizmleriň ulanylmagynyň, goşmaça çykdajylaryň paýy, degişlilikde, 65%-e, 20%-e, 15%-e we 10%-e barabar boldy.

№25. Halkara aeroportyň gurluşygynda aýry-aýry binalar we desgalar boýunça işleriň we harajatlaryň görnüşleri boýunça maglumatlar 14.9-njy tablisada görkezilen. Mundan başga-da ýollary we köçeleri gurmak üçin 317 müň manatlyk umumy gurluşyk harajatlary, çäkleri abadanlaşdyrmak üçin 45 müň manatlyk harajatlar, direksiýany we tehniki gözegçilik gullugyny saklamak üçin 120 müň manatlyk harajatlar, ulanyş işgärlerini taýýarlamak üçin 34 müň manatlyk harajatlar göz önünde tutuldy.

Maglumatlaryň esasynda şulary kesgitläň:

- a) her desganyň gurluşygynyň kada-ölçeg gymmatyny;
- b) zawody gurmak we işe girismek üçin kada-ölçeg gymmaty boýunça maýagoýumlaryň möçberini;
- ç) zawodyň esasy serişdeleriniň doly gymmatyny.

**Halkara aeroportiň gurluşygynda aýry-aýry binalar we desgalar
boýunça göz önünde tutulan işler we harajatlar barada
maglumatlar (müň manat)**

Binalaryň we desgalaryň ady	Gurluşyk we gurnama işleri	Enjamlary we esbaplary satyn almak	Taslama- gözleg işleri
Geçirijilik ukyby sagatda 3500 ýolagça deň bolan howa menzili	12 700	23 890	120
20 uçar üçin perronyň gurluşygy	10 769	8 980	170
Gözegçilik-geçiriş nokatlaryny enjamlaşdyrmak	800	4000	29
Ýeriň üstünden akýan suwlary arassalaýyş desgalary	70	1100	16
Inženerçilik desgalaryny gurmak we geçirijileri geçirmek	100	1700	40
Kiçi transformator beketleri	120	5000	50
Ýyladyş desgasyňyň gurluşygy	100	300	28
500 orunlyk naharhana	100	20	13

№26. Eti gaýtadan işleýän täze senagat kärhanasyny gurmak üçin möçberi 30 mln manada deň bolan maýagoýumlar özleşdirildi. Dolanyşyk serişdelerini döretmek üçin düýpli goýumlar 9 mln manada barabar boldy. Taýýar önümi ýerlemekden ýylda alynjak peýda 100 müň manada deň. Eti gaýtadan işleýän täze senagat kärhanasyny gurmaga gönükdiriljek düýpli goýumlaryň umumy ykdysady netijeliligini kesgitlemeli.

№27. Trest taslamasynyň kada-ölçeg (smeta boýunça) gymmaty 5,4 mln manat bolan desgany, meýilnamada bellenilişi ýaly, üç ýylda däl-de, iki ýylda gurup tamamlapdyr. Özüne düşýän gymmatynda şertli-üýtgemeýän çykdajylaryň paýy 10%-e barabardyr. Gurluşygyň möhletiniň gysgalmagynyň hasabyna peýdanyň üýtgeýşini kesgitleň.

№28. Hasabat döwründe et kombinatynyň gurluşygynda ýerine ýetirilen işleri we harajatlary 14.10-njy tablisadaky maglumatlar häsiýetlendirýär. Olary tehnologik gurluşyň elementleri boýunça bölmek bilen, esasy serişdelere maýagoýumlaryň möçberlerini kesgitleň.

**Et kombinatynyň gurluşygynda ýerine ýetirililen işler we harajatlar
barada maglumatlar**

Görkezijiler	Harajatlar (mln manat)
Önümçilik üçin bug gazanyňy gurmak	0,3
Inženerçilik kommunikasiýalary (suwuň, gazyň, ýylylygyň, elektrik energiýasynyň geçirijilerini we ş.m.) geçirmek	1,4
Bug gazanyňyň enjamlaryny satyn almak üçin harajatlar	1,2
Gaz enjamlaryny oturtmak	1,7
Bug gazanyňy gurnamak	2,6
Çäklere bag ekmek we abadanlaşdyrmak	1,0

№29. Ýag kombinaty boýunça aýry-aýry binalar we desgalar boýunça işleriň we harajatlaryň görnüşleri 14.11-nji tablisada görkezilen.

Mundan başga-da zawodyň gurluşygynda umumy meýdançany taýýarlamak işleri we harajatlary 10 mln manada, tehniki gözegçilik gullugyny saklamak üçin çykdajylar 7,8 mln manada, taslama-gözleg işleri we awtorlyk gözegçiligi 6,6 mln manada, ulanyş işgärlerini taýýarlamak boýunça harajatlar 3,2 mln manada deňdir.

**Ýag kombinaty boýunça göz önünde tutulan işler we harajatlar
barada maglumatlar (müň manat)**

Desganyň ady	Gurluşyk we gurnama işleri	Enjamlary we esbaplary satyn almak
Et önümlerini öndürýän seh	900	50
Doňduryjy ammar	600	300
Ýylylyk bilen üpjün edýän daşky ulgamlar	60	15
Meýdançanyň içindeki ýylylyk ulgamlary	40	7
Meýdançanyň içindeki suw geçiriji ulgamlar	20	4

Şulary kesgitläň:

- a) her desganyň gurluşygynyň kada-ölçeg (smeta) gymmatyny;
- b) zawody gurmak we işe girizmek üçin kada-ölçeg (smeta) boýunça maýagoýumlaryň möçberini;

ç) zawodyň esasy serişdeleriniň doly gymmatyny;

d) her desganyň tükelleyiş gymmatyny.

№30. Hasabat ýylynda maşyn-gurluşyk zawodynyň gurluşygy boýunça ýerine ýetirilen işleriň we harajatlaryň möçberi 14.12-nji tablisadaky maglumatlar bilen häsiýetlendirilýär:

14.12-nji tablisa

**Maşyn-gurluşyk zawodyny gurmak boýunça maglumatlar
(mün manat)**

Görkezijiler	Çykdaýylar
Taýýarlaýyş sehini gurmak	1 376,2
Mehanika sehiniň durkuny täzelemek	400,8
Zawodyň çäklerine bag ekmek we abadanlaşdyrmak	1,3
Ýygnaýjy sehiň binasyny düýpli abatlamak	28,7
Gurluşyk materiallaryny taýýarlamak we daşamak üçin harajatlar:	
şol sanda işde peýdalanylany	234,5
Enjamlary ýeňil abatlamak	34,5
Gurnalmagyny talap etmeýän enjamlary satyn almak, jemi	200,7
şol sanda buhgalteriýa tarapyndan girdeji edileni	107,7
Gurnalmagyny talap edýän enjamlary satyn almak	250,2
şol sanda gurnalyp başlanan enjamyň gymmaty	90,1
Enjamy gurnamak boýunça ýerine ýetirilen işler	31,4

Ýerine ýetirilen düýpli maýagoýumlaryň möçberini kesgitläň.

№31. Kada-ölçeg (smeta boýunça) gymmaty 2,5 mln manada deň bolan desganyň gurulmaly möhletleriniň baş aýdan dört aýa çenli gysgalmagyndan (baş aýdan alty aýa çenli uzadylmagyndan) alnan peýdany (çekilen zyýany) kesgitläň. Özüne düşýän gymmatynda şertli-üýtgemeýän çykdaýylaryň paýy 10%-e, göni harajatlarda materiallaryň, esasy zähmet hakynyň, maşynlaryň we mehanizmleriň ulanylmagyň, goşmaça çykdaýylaryň paýy, degişlilikde, 60%-e, 30%-e, 20%-e we 10%-e barabar boldy.

№32. Trest kada-ölçeg (smeta boýunça) gymmaty 3240 mün manat bolan desgany üç ýylda gurnagyň ýerine iki ýylda gurup tamamlapdyr. Özüne düşýän gymmatynda şertli-üýtgemeýän çykdaýylaryň paýy 15%-e barabardyr. Gurluşygyň möhletiniň gysgalmagyň hasabyna alnan peýdany kesgitläň.

№33. Hasabat ýylynda awtomobilleri ýygnaýan zawodyň gurluşygy boýunça ýerine ýetirilen işler we harajatlar barada maglumatlar 14.13-nji tablisada görkezilen:

14.13-nji tablica

**Awtomobilleri ýygnaýan zawody gurmak boýunça
maglumatlar (mln manat)**

Görkezijiler	Çykdaýylar
Gurluşyk meýdanyny taýýarlamak	4,38
Ýer işleri	24,1
Düýbünü tutmak we diwarlaryny dikeltmek boýunça işler	289,4
Ulag hojalygynyň desgalaryndaky işler	15,35
Daşarky ulgamlar we suw üpjünçiligi, lagym, ýylylyk bilen üpjün edýän desgalar	21,93
Tehniki gözegçilik gullugyny saklamak	53,73
Taslama-gözleg işleri	92,1
Ulanýş işgärlerini taýýarlamak üçin çykdaýylar	9,42
Enjamlar üçin binýat (fundament) taýýarlamak	7
Enjamy fundamentde oturtmak	1,53
Tehnologik enjamyň gymmaty	31,14

Maýagoýumlaryň tehnologik gurluşyň elementleri boýunça düzümini kesgitläň.

№34. Hasabat ýylynda sement öndürýän zawodyň durkunyň täzelenmegi boýunça harçlanan serişdeleriň möçberi we maliýe çeşmeleri barada maglumatlar 14.14-nji tablisada görkezilen:

14.14-nji tablica

**Sement zawodynyň durkunyň täzelenmegi boýunça
maglumatlar (mln manat)**

Görkezijiler	Çykdaýylar
Jemi	278
şol sanda:	
öz serişdeleriniň hasabyna	140
paýnamalaryň goýberişinden gowuşýan serişdeleriň hasabyna	50
karz serişdeleriniň hasabyna	60
daşary ýurt maýadarlarynyň serişdeleriniň hasabyna	25
beýleki çeşmelerden	3

Maýagoýumlaryň maliýe çeşmeleri boýunça düzümini kesgitläň.

TESTLER

№1. Maýagoýumlara degişli harajatlary bellemeli:

- a) kärhanada işleýänleriň zähmet haky;
- b) bankdan alnan karz serişdeleri üçin görerim tölegi;
- ç) gymmatbahaly kagyzlaryň eýesine diwidend (göterim) tölegi;
- d) esasy serişdeleri satyn almak üçin harajatlar.

№2. Düýpli maýagoýumlara degişli däl:

- a) enjamlary satyn almak üçin harajatlar;
- b) kärhananyň durkunyň täzelenmegine gönükdirilen harajatlar;
- ç) kärhananyň çäginde ammaryň gurluşygy üçin harajatlar;
- d) gymmat kagyzlara goýlan pul serişdeleri;
- e) taslama-gözleg işlerini ýerine ýetirmekde harajatlar.

Dogry jogap beriň.

№3. Maliýe maýagoýumlaryna degişli däl:

- a) obligasiýalary satyn almak üçin harajatlar;
- b) kärhananyň durkunyň täzelenmegi üçin harajatlar;
- ç) paýnamalary satyn almak üçin harajatlar;
- d) banka ýyllyk 8%-li uzak möhletli pul serişdelerini goýmak

(depozit).

Dogry jogap beriň.

№4. Düýpli maýagoýumlaryň tehnologik düzümine degişli däl:

- a) gurluşyk işlerinde özleşdirilen serişdeler;
- b) ulag serişdelerini satyn almak;
- ç) taslama-gözleg işlerini ýerine ýetirmek üçin harajatlar;
- d) kärhananyň esasy önümçiligini giňeltmek üçin harajatlar.

Dogry jogap beriň.

№5. Düýpli maýagoýumlaryň üznüksiz önümçiligi amala aşyrmak boýunça düzümine degişli:

- a) daşary ýurt karzy;
- b) kärhananyň durkunyň täzelenmegi üçin harajatlar;
- ç) banka goýlan pul serişdeleri;
- d) taslama-gözleg işlerini ýerine ýetirmek üçin harajatlar;
- e) kärhananyň kömekçi önümçiligi üçin çig mallary satyn almak

boýunça harajatlar.

Dogry jogap beriň.

№6. Düýpli maýagoýumlaryň önümçilik we durmuş ulgamlary boýunça kadaly bölünişi:

- a) 40% önümçiligiň we 60% durmuş ulgamynyň paýy;
- b) 50% önümçiligiň we 50% durmuş ulgamynyň paýy;
- ç) 75% önümçiligiň we 25% durmuş ulgamynyň paýy;
- d) 25% önümçiligiň we 75% durmuş ulgamynyň paýy.

Dogry jogap beriň.

№7. Düýpli maýagoýumlaryň amatly düzümi aşakdaky netijeleri gazanmaga ýardam berýär:

- a) kärhanany döwrebaplaşdyrmaga;
- b) kärhananyň düşewüntliligini ýokarlandyrmaga;
- ç) serişdeleri tygşytly ulanmaga;
- d) bazarda kärhananyň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmaga;
- e) ählisi dogry.

Dogry jogap beriň.

№8. Ýurtda geçirilen çäreleriň haýsysy düýpli maýagoýumlaryň çeşmelerini giňeltmäge ýardam berýär:

a) ykdysady subýektlere (hojalygy ýöredijilere) daşary ykdysady işleri amala aşyrmak üçin döwlet tarapyndan goldawlar;

b) salgyt we karz ýeňillikleri;

ç) halkara ülnülerine laýyk gelýän erkin ykdysady zolaklaryň döredilmegi;

d) ýurduň ähli çäklerinde telekeçiligi alyp barmak üçin amatly şertleriň döredilmegi;

e) telekeçiligi alyp barmak üçin resminamalaryň taýýarlanmagyny ýönekeýleşdirmek;

f) ählisi dogry.

Dogry jogap beriň.

SORAGLAR

№1. Maýa goýumlar – bu geljekde maddy ýa-da durmuş netijeliligini almak üçin uzakmöhletleýin goýulýan serişdelerdir. Düýpli maýagoýumlar – bu geljekde maddy ýa-da durmuş peýdasyny almak üçin uzakmöhletleýin maýany goýmagy bilen esasy serişdeleri dikeltmäge, täzesini gurmaga, satyn almaga we ätiýaç üçin gönük-

dirilen serişdelerdir. Bu kesgitlemede maýagoýumlaryň näme üçin uzakmöhletleýin harajatlara degişlidigi bellenilýär?

№2. Düýpli maýagoýumlaryň maliýe maýagoýumlaryndan tapawudy näme?

№3. Kärhananyň maýagoýumy bilen süýşürintgisiniň arasyndaky tapawudy näme? Haýsy ýagdaýlarda onuň süýşürintgisi maýagoýuma öwürlip biler?

№4. “Maýagoýumlar” we “maýalar” adalgalarynyň arasyndaky tapawut näme?

№5. Şereketiň maýagoýum işjeňliginiň ýokarlanmagy bilen nähili netijeler gazanylýar?

№6. Näme üçin şereket hemişe özleşdirmäge niýetlenen maýagoýumlarynyň düzümine üns bermeli?

№7. Maýagoýumlaryň üznüksiz önümçilik düzümi nämäni aňladýar?

№8. Maýagoýumlaryň tehnologik düzüminiň kämilleşdirilmegi esasynda şereket nähili netijeleri gazanyp biler.

№9. Maýagoýumlaryň maliýe çeşmeleriniň düzüminiň kämilleşdirilmeginiň ähmiýeti nämäden ybarat?

№10. Kärhananyň giňeldilen üznüksiz önümçiligi amala aşyrmakda girdejisiniň sarp ediş we süýşürintgi gorlaryna bölünişiniň amatly derejesini häsiýetlendirmeli.

№11. Mikroykdysadyýetiň subýektleri üçin maliýe maýagoýumlarynyň ähmiýeti nämäden ybarat?

№12. Düýpli maýagoýumlaryň maliýe çeşmeleriniň düzüminde karz serişdeleriniň ähmiýeti nämäden ybarat?

№13. Şereketde esasy önümçilikde we kömekçi önümçilikde özleşdirilen düýpli maýagoýumlaryň amatsyz bölünişi nähili netijelere getirer?

№14. Kärhananyň (şereketiň) özleşdirilen maýagoýumlarynyň süýşürintgiler bilen aratapawudy nämäden ybarat?

№15. Kärhana (şereket) haýsy ýagdaýlarda süýşürintgilerini maýagoýumlara öwürmäge taýýar?

TESTLERIŇ JOGABY

1-nji tema. Mikroykdysadyýet dersi barada düşünje. Onuň öwreniliş obýekti, meseleleri we usullary		
№1. d)		d) eger-de göterim stawkasy garaşly däl üýtgeýän ululyk bolsa – ters
№2. Makroykdysadyýete degişli – a), d), ç), e), f), mikroykdysadyýete degişli – b) we ä)		
№3. a)		№9. a) tutuş ýurt üçin – puluň hümmetsizligine getirer, netijede, ilatyň hakyky girdejileri peseler;
№4. d)		b) ýerlemegiň kynçylygy, ýagny zähmetkeşleriň, umuman, tölege ukyplylygy peseler;
№5. Oňalyly pikirlenmeler – a), ç), kadaly pikirlenmeler – b), d)		ç) döwlet býujetiniň girdejisiniň birbada gysgalmagy we durmuş meýilnamalary, milli goranma, döwlet dolandyryşy we ş.m. işleriň ýerine ýetirilişinde kynçylyk ýüze çykar
№6. ç)		
№7. “Beýleki şertleriň deňliginde” diýen ýörelge göz önünde tutulsa dogry: a) eger-de nyrh garaşly däl üýtgeýän ululyk bolsa – ters; b) eger-de girdeji garaşly däl üýtgeýän ululyk bolsa – göni; ç) eger-de girdeji garaşly däl üýtgeýän ululyk bolsa – göni		№10. a)
		№11. ç)
		№12. d)
2-nji tema. Hojalyk mehanizminiň esasy elementleri		
№1. ç)		№12. Transaksion harajatlara degişli – ç), d), e)
№2. d)		
№3. ä)		№13. b)
№4. a), b), d), e) – köpbaşgançakly (iýerarhiýa), emma käbir golçur kärhanalarynyň gatnaşyklary bazar ýörelgesi bilen gurnalyp bilner ç) – bazar		№14. Öý hojalygyna degişli – a), f), i); telekeçilige degişli – b), ç) e), g), h); hökümete degişli – d), ä). №15. Ykdysady eşretlere degişli däl – a), b), d), e); ykdysady eşretlere degişli – ç), ä)

№5. b), ç), d)		
№6. ç)		№16. a) – süýşürintgi serişdesi;
№7. b), ç)		b), d) – töleg serişdesi;
№8. a), b), ç), ä), f), g) – ykdysady; a), b), d), e), h), i) – hu- kuk-guramaçylyk		ç), e) – töleg serişdesi;
		ä) – gymmat ölçegi
№9. a), ç)		№17. d)
№10. Natural – a), b), ä); haryt hojalygy – ç), e), f)		№18. e)
№11. Bazar amallaryna degişli – a), d), ä), f); bazar amallaryna degişli däl – b), ç), e)		№19. b)
		№20. b), ç), d)
		№21. Döwletň goşulmagy hökman – a), b), d); ylalaşyp, döwletň goşulmazlygy bilen – ç), e)
3-nji tema. Şereketler we kärhanalar barada düşünje		
№1. b), d)		№5. a), ç) – umumy;
№2. ç)		b) – ýöriteleşdirilen;
№3.		d), e) – interýöriteleşdirilen
a), ç) – korporasiýa;		№6. a), ç), e)
b) – hyzmatdaşlyk;		№7. b)
d) – şahsy eýeçilik		№8. ç)
№4. a), b), ç)		№9. d), e)
4-nji tema. Hyrydarlyk barada düşünje we oňa täsir edýän faktorlar		
№1. a), ç)		№8. ç)
№2. a), d)		№9. a), ç)
№3. a), d)		№10. a), b), ç), e), ä) (sigaret çekýänler üçin) – pes; d), f) ýokary
№4. b), ç)		
№5. ç)		№11 e)
№6. a), d)		№12 a)
№7. ç)		№13 ä)
5-nji tema. Hödürleme barada düşünje we oňa täsir edýän faktorlar		
№1. b)		№12. ç) – erkin bazarda gyrađen ýagdaý; ä) – öndürilişden gaýry bazarda gyrađen ýagdaý
№2. a)		
№3. b)		

№4. d)		№13. d) – Marşallyň; ç) – Walrasyň nazaryýeti boýunça bazaryň deňagramly ýagdaýy şekillendirilen
№5. d)		
№6. d)		
№7. a), ç)		№14. ç)
№8. a), d)		№15. a), b)
№9. a)		№16. ç)
№10. a)		№17. d)
№11. a)		№18. d)
		№19. b), ç)
6-njy tema. Alyjylaryň özüni alyp barmak nazaryýeti		
№1. Ählisiniň jogaby makullaýjy, çünki oýlanyşykly özüni alyp baryş – bu hemişe “dogry” “hemmeler tarapyndan kabul edilen” däl-de, eýsem hemme alternatiw mümkin bolanlardan adamyň has ileri tutýanynyň saýlanylmagydyr		№2. a)
		№3. d)
		№4. a), ç)
		№5. a)
		№6. a)
		№7. d)
		№8. b)
7-nji tema. Önümçilik harajatlarynyň düzümi we şereketleriň girdejileri		
№1. b), d)		№6. d)
№2. a)		№7. b)
№3. d)		№8. b)
№4. ç), d)		№9. b)
№5. Üýtgemeyän harajatlara degişli – a), ç), d), ä), h); üýtgeýän harajatlara degişli – b), e), f), g)		№10. ç)
		№11. ç)
		№12. d)
8-nji tema. Bazar nusgalarynyň häsiýetnamasy. Sap bäsdeşlik bazar nusgasy		
№1. d)		№4. a) – açyk; b) – ýapyk; ç) – tebigy; №5. a)
№2. ç)		
№3. 1), 5), 6) – oligopoliýa; 2) – bäsdeşlikli ýekebaralyk; 3) – duopoliýa; 4) – sap ýekebaralyk		
		№6. a)
		№7. d)

9-njy tema. Sap ýekebara we bäsdeşlikli ýekebara bazar nusgasy. Oligopoliýa bazar nusgasy		
№1. d)		işgärleriň sany), ýöne a) – bu mysal kämil bäsdeşlige degişli; b), ç) we d) – her biri öz ugrunda “mini” – monopolistler bilen bagly. №8. a), ç) – gowşadýar; b) – güýçlendirýär
№2. ç), e)		
№3. a)		№9. b)
№4. ç) – nyrh kemsitmesi mümkin (Londondaky ýagdaýda). Baý we üstünlikli inlis raýaty öz abraýyny gaçyrmazlyk üçin pes derejeli çäkdäki dükana barmaz; şonuň üçin bu ýagdaýda bazar ygtybarly bölünişen. Beýleki ýagdaýlarda şeýle däl		№10. a) önümçiligiň masştabyndan (ululygyndan) tygşytylygy, işleriň sazlaşdyrylmagy, gözegçilik etmegiň mümkinçilikleri we ş.m. b) nyryň artdyrylmagy, maglumat elýeterliginiň bozulmagy, täze tehnologiýalaryň durmuşa ornaşdyrylmagynyň haýallaşmagy we ş.m.
№5. b), d), e)		
№6. Peýdasyny maksimizirlär b); ç), e) ýagdaýda		№11. a), ç)
№7. Formal (görnüş taýdan) olary diňe olaryň ululygy birikdirýär		№12. b)
10-njy tema. Ykdysady resurslaryň döremegi we paýlanylmagy		
№1. a)		№4. d)
№2. b)		№5. ç)
№3. ä)		№6. b)
		№7. ä)
11-nji tema. Mikroykdysadyýetiň subýektleriniň işinde ilatyň işe ukyply böleginiň ähmiýeti. Zähmet bazary		
№1. Kämil bäsdeşlikli bazar		№4. e)
№2. a)		№5. ç)
№3. “a” – 1), 4); “b” – 3), 5); “ç” – 2)		№6. a)
		№7. d)

12-nji tema. Şereketleriň önümçilik fondlary		
№1. ç)		№6. b)
№2. a)		№7. d)
№3. ç)		№8. ç)
№4. ç), d)		№9. d)
№5. Agzalan jogaplar maýalar bolup biler, eger-de olar maýanyň möhüm häsiýetine laýyk gelse, ýagny girdejileriň akymyny getirmäge ukyby bolsa		№10. ç)
		№11. d)
13-nji tema. Serişdeleri peýdalanmak bilen bahalary kesgitlemek: renta, ssuda görerimi we peýda		
№1. ä)		№7. Haýsydyr bir derejede ählisi wajyp. Bu belli meşgul bolýan işewürligiň görnüşine bagly. №8. Ykdysady peýda – anyk we anyk däl harajatlary aýyrmak bilen şereketiň umumy peýdasy. Telekeçilik peýdasy – telekeçiniň has netijeli serişdeleri ulanyp biljek ukyby, yzygiderli çözgütleri kabul edip biljekdigi, täzelikleri döredip, töwekgelligi öz boýnuna alyp biljekdigi üçin oňa tölenýän ykdysady peýdanyň bölegidir. Şonuň üçin telekeçilik peýdasyna ç) degişli №9. b) №10. e)
№2. b), e)		
№3. a) has pes görerim möçberi – meşhur şereket üçin (ssudanyň yzyna gaýtarylmazlygynyň töwekgelligi azalýar), b) has pes görerim möçberi – 5 ýyllyk karz üçin (töwekgellik we ssudanyň yzyna gaýtarylmagy bilen bagly näbellilik pes bolýar). №4. ç)		
№5. a) we ç) – öser;		
b) – peseler		
№6. Birmeňzeş jogap berip bolmaýar		
14-nji tema. Şereketlerde maýagoýumlar we olaryň netijeliligi		
№1. d)		№5. b)
№2. d)		№6. ç)
№3. b)		№7. e)
№4. d)		№8. ä)

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyň, halkyň hatyrasyna. – A.: TDNG, 2010.
2. “Eýeçilik hakynda” Türkmenistanyň Kanuny. Türkmenistan. 2015-nji ýylyň 30-njy noýabry.
3. “Kärhanalar hakynda” Türkmenistanyň Kanuny. Türkmenistan. 2000-nji ýylyň 31-nji iýuly.
4. “Gymmatly kagyzlar bazary hakynda” Türkmenistanyň Kanuny. Türkmenistan. 2014-nji ýylyň 18-nji noýabry.
5. “Paýdarlar jemgyýetleri hakynda” Türkmenistanyň Kanuny. Türkmenistan. 1999-njy ýylyň 26-njy noýabry.
6. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin rejelenen görnüşdäki Milli maksatnamasy“. – A.: TDNG, 2015.
7. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011–2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy. – A.: TDNG, 2010.
8. Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2018–2024-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy. – A.: TDNG, 2017.
9. “Türkmenistanda maýa goýum işi hakynda” Türkmenistanyň Kanuny. 1992.
10. “Bilim hakynda” Türkmenistanyň Kanuny. Türkmenistan. 2013-nji ýylyň 15-nji maýy.
11. “Salgytlar hakynda” Türkmenistanyň Bütewi kanuny, – A.: TDNG, 2014.
12. Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda (rejelenen) Türkmenistanyň Kanuny. Türkmenistan. 2008-nji ýylyň 18-nji marty.
13. Türkmenistanyň ýyllyk hasabat neşiri, 2000-2018. – A.: TDNG, 2018.
14. Ykdysady nazaryýet. – A.: TDNG, 2001.
15. *Mämmedow M.B., Allaberdiýew G.A., Hemraýew M.H., Geldiýew S.* Mikroykdysadyýet. – A.: TDNG, 2001.
16. *Брю Л.* Экономикс. II том, Санкт-Петербург, 1993.
17. *Булатов Ф.С.* Экономика. Москва, 1997.
18. Всемирная история экономической мысли. Т. III, М., 1989.
19. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право. – М., 1993.
20. *Норт Д.* Институциональные изменения: рамки анализа. Вопросы экономики. №3, 1997.

21. *Пиндайк Р.С., Рабинфельд Д.Л.* Микроэкономика. Учебник для вузов. Спб.: Питер, 2011, стр. 608.

22. Сборника задач по экономической теории: микроэкономика и макроэкономика проф. *Чепурин М.Н., проф. Киселева Е. А., доц. Ермилова С. В., доц. Стрелец И. А., доц. Голиков А. Н.*// 2009, стр. 248.

23. *Баталов С.М.* Сборник задач по микроэкономике. – Екатеринбург, 2005.

24. *Успенский Л.* Слово о словах. – М., 1962.

25. *Уильямсон О.* Экономические институты капитализма. Спб., 1996.

26. *Coase R.* Comments. – Contract Economics: Blackwell Publishers< 1992// Вопросы экономики. №10, 1996.

27. *Эпштейн М.* Поэзия хозяйства. Независимая газета. 23 июня, 1992 года.

MAZMUNY

Giriş	7
1-nji tema	
Mikroykdysadyýet dersi barada düşünje. onuň öwreniliş obýekti, meseleleri we usullary	9
2-nji tema	
Hojalyk mehanizminiň esasy elementleri. Bazar ykdysadyýeti	17
3-nji tema	
Şereketler we kärhanalar barada düşünje	32
4-nji tema	
Hyrydarlyk barada düşünje we oňa täsir edýän faktorlar	41
5-nji tema	
Hödürleme barada düşünje we oňa täsir edýän faktorlar	53
6-nji tema	
Alyjylaryň özüni alyp barmak nazaryýeti	67
7-nji tema	
Önümçilik harajatlarynyň düzümi we şereketleriň girdejileri	78
8-nji tema	
Bazar nusgalarynyň häsiýetnamasy. Sap bäsdeşlikli bazar nusgasy	92
9-njy tema	
Sap ýekebara we bäsdeşlikli ýekebara bazar nusgasy. Oligopoliýa bazar nusgasy	101
10-nji tema	
Ykdysady resurslaryň döremegi we paýlanylmagy	118
11-nji tema	
Mikroykdysadyýetiň subýektleriniň işinde ilatyň işe ukyply böleginiň ähmiýeti. Zähmet bazary	125
12-nji tema	
Şereketleriň önümçilik fondlary	134
13-nji tema	
Serişdeleri peýdalanmak bilen bahalary kesgitlemek: renta, ssuda görerimi we peýda	141
14-nji tema	
Şereketlerde maýagoýumlar we olaryň netijeliligi	149
Testleriň jogaby	164
Peýdalanylan edebiýatlar	169

TÜRKMEN DÖWLET MALIÝE INSTITUTY

Dilara Şirzade, Durpolat Hemraýew, Çaryýar Rejepow

MIKROYKDYSADYÝET DERSI BOÝUNÇA MESELELERIŇ WE TESTLERIŇ ÝYGYNDYSY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktor	<i>B. Hojadurdyýewa</i>
Teh. redaktor	<i>A. Nurýagdyýew</i>
Kompýuter bezegi	<i>S. Orazgyljowa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>G. Babaýew</i>

Çap etmäge rugsat edildi 19.04.2019.

Ölçeği 60×90 $\frac{1}{16}$, Edebi garnitura.

Çap listi 10,75. Şertli-çap listi 10,75. Hasap-neşir listi 5,61.

Neşir № 14. Sargyt № 00. Sany 150.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty.

744000. Aşgabat, Türkmenbaşy şaýoly, 18.

“Merkez” hojalyk jemgyýeti.

74400. Aşgabat, Görogly köçesi, 17.